ఇట్లు వ్రాయఁబడి ఆంధ్రకవులచరిత్రములోఁ బైయుభయపక్షములవారును జెప్పెడుయుక్తులను చక్కఁగా గ్రహింపఁగలుగుటకై వంశక్రమమును తెల్పెడురెండుపద్యము లుదాహరింపఁబడినవి. అయితే శ్రీ. వీ. గారి కావలకు పైకవు లిద్దరు వేఱువేఱని కల్గినయభిప్రాయము రెండవ వృత్తాంతము వినినతోడనే మాఱినట్లును దాని నొకసిద్ధాంతము చేయుటకు తోఁచక చదువరు లట్టిసిద్ధాంతము చేసికొనుటకు పైకవు లిద్దరు నొక్కఁడిగానే భావించి ఆపక్షములో నితరులు చెప్పుయుక్తులు తామే చెప్పి వారిపక్షమును తామే అవలంబించి వ్రాసిన ట్లున్నది. రెండుపక్షములును వినినచదువరులు సిద్ధాంతముఁ జెప్పవలసినవారు కావున నే నిపుడట్టి సిద్ధాంతమును స్పష్టీకరించెదను. వారిసిద్ధాంతమునకు ప్రధానమైనయొకవిశేషముగూడ వివరింపఁబడినది. అది యెద్దియనఁగా, ఇరువురును భిన్ను లైనను కాకపోయినను చరిత్రభాగమునందు వేఱువేఱుగ వ్రాయవలసినయంశము లేవియుఁ గానఁబడవు అను దీనితోనే నేకీభవింపను. ఇరువురు భిన్ను లైనప్పుడు వ్రాయవలసిన చరిత్రభాగమున్నదనియే నాయభిప్రాయము. కావున నీ సంప్రశ్నము సంపూర్ణముగా విచారించవలసిన దని చెప్పెదను. దానికిగా నుదాహరింపఁబడిన పద్యము లెవ్వి యనగా :—

### నరసభూపాలీయము.

సీ. శతలేఖినీపద్యసంధానధారేయు, ఘటికాశతగ్రంథకరణధుర్యు
వాక్ప్రబంధబంధాభిజ్ఞు నోష్ఠ్య నిరోష్ఠ్యజ్ఞు నచలజిహ్వోక్తినిపుణుఁ
దత్సమభాషావితానజ్ఞు బహుపద్య, సాధితన్యస్తాక్షరీధురీణు
నేకసంధోచితశ్లోకభాషాకృత్యు, చతురు నోష్ఠ్యనిరోష్ఠ్యసంకరజ్ఞు
నచలయమకాశుధీప్రబంధాంక సింగ, రాజసుతతిమ్మరాజపుత్త్రప్రసిద్ధ
నరసవేంకటరాయభూషణసుపుత్త్రు, వను బుధవిధేయు శుభమూర్తి నామధేయు.

### హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము.

సీ. వనధిలంఘనకృపావార్ధితోభయకవి, తాకళారత్నరత్నాకరుండ
సకలకర్ణాటరక్షాధురంధరరామ, విభువత్తశుభచిహ్నవిభవయుతుఁడ
వసుచరిత్రాదికావ్యప్రీతబహునృప, ప్రాపితానేకరత్నప్లవుండ
శాశ్వతశ్రీవేంకటేశ్వరానుగ్రహా, నిరుపాధికైశ్వర్యనిత్యయుతుఁడ

శ్రీకరమహాప్రబంధాంక సింగరాజ, తిమ్మరాజప్రియాత్మజాధీరసార
సాత్మజుఁడ రామభూపాఖ్యుఁ బరగుసుకవి, నంకిత మొనర్తు నీకావ్య మనఘభక్తి.

### వసుచరిత్రము.

మ. నను శ్రీరామపదారవిందభజనానందుఁ జగత్ప్రాణనం
దనకారుణ్యకటాక్షలబ్ధకవితాధారాసుధారాశిసం
జనితైకైకదినప్రబంధఘటికాసద్యఃకృతగ్రంథక
ల్పను సంగీతకళారహస్యనిధిఁ దిల్వాం బంచి పల్కుం గృపన్.

మూఁడుపద్యము లుదాహరింపఁబడినవి. కాని యీమూఁటికి సహచరములుగా నున్నయాశ్వాసాంతగద్యములలో నున్నవిశేషము లీస్థలములో నుదాహరింపఁబడనందున వానింగూడ నిటఁ జేర్చి యనంతర మందులోనిభేదాభేదగుణంబులం జూపెదను.

### నరసభూపాలీయము.

౪. "ఇది శ్రీహనుమత్ప్రసాదలబ్ధకవితాసార, సారస్వతాలంకార, నిరంకుశప్రతిభాబంధురప్రబంధరచనపఠనధురంధర, ప్రబంధాంక వేంకటరాయభూషణ సుపుత్త్ర, తిమ్మరాజపౌత్త్ర, సకలభాషావిశేషనిరుపమావధాన శారదామూర్తి మూర్తి ప్రణీతము"

### వసుచరిత్రము.

౫. "ఇది శ్రీరామచంద్రచరణారవిందవందన, పవననందనప్రసాదసమాసాదిత సంస్కృతాంధ్ర భాషాసామ్రాజ్య సర్వంకష చతుర్విధకవితానిర్వాహక, సాహిత్యరస పోషణ రామరాజభూషణ ప్రణీతము"

ఇట్లు పైగ్రంథములలోఁ జెప్పఁబడినకవిత్వవిశేషములఁ బర్యాలోచించుట కొఱకై దానినే పరిశీలించి చూచెదను.

### అందులో నరసభూపాలీయ సంబంధులు.

౧. శతలేఖినీపద్యసంధాన ధారేయత = అనఁగా శతఘంటకవిత్వము చెప్పెడు నేర్పు.

౨. ఘటికాశతగ్రంథకరణశక్తి = అనఁగా గడియకు నూఱనుష్టుప్పు (శ్లోకము)లు రచియించుప్రజ్ఞ.

3. ఆశుప్రబంధ, బంధాభిజ్ఞత = ఆశుధారగా (Extempore.) ప్రబంధములు చెప్పుట, అటులనే బంధకవిత్వము నుడువుట.

౪. ఓష్ఠ్య, నిరోష్ఠ్యజ్ఞత = పెదవులు తగులునటులను అవి తగులనటులను కవిత్వము చెప్పుట.

౫. అచలజిహ్వోక్తినైపుణ్యము=నాలుక కదల్పక కవనము చెప్పుట.

౬. తత్సమభాషాకవితానజ్ఞత=తత్సమ, తద్భవ, దేశ్యాదిభాగములు గలయాంధ్ర భాషలోఁ గేవలము తత్సమభాషనే కవిత్వము చెప్పనేర్చుట.

౭. బహుపద్యసాధితవ్యస్తాక్షరీధురీణత=వ్యస్తాక్షరి చేయనేర్పు పండిత సాధారణప్రజ్ఞ; అందులో ననేక పద్యములలో నొక్కసారి వ్యస్తాక్షరిం జేయుట యసాధారణప్రజ్ఞ, ఇట్టిపనిం జేయుట.

౮. ఏకసంధోచితశ్లోకభాషాకృత్యచతురత=ఒక్కసంద కల్గునట్లుగా శ్లోకమంతయుం జెప్పుట.

౯. ఓష్ఠ్యనిరోష్ఠ్య సంకరజ్ఞత=ఓష్ఠములు తగులునటులను, తగులనటులను కలిపి కవిత్వము చెప్పనేర్పు.

౧౦. అచలయమకాశుధీ=చలించినట్టియు, యమకయుక్తమగునట్టి ఆశుధారాకవిత్వము చెప్పెడుబుద్ధి

గద్యము.

౧. హనుమత్ప్రసాదలబ్ధకవితాసారుఁడ నని.

౨. సారస్వతాలంకారుఁ డనని.

౩. నిరంకుశప్రతిభాబంధురుఁడ నని.

౪. ప్రబంధపఠనరచనాధురంధరుఁడ నని.

౫. సకలభాషావిశేషనిరుపమావధానశారదామూర్తి నని.

ఇట్లుండుటకుఁ గారణము లూహింపవలసియుండును. అందు (౧) మొదటివిశేషణముం బట్టి యితఁ డాంజనేయోపాసకుఁ డనియు తనయుపాసనాదేవుని కటాక్షముచేత సంప్రాప్తమైనకవిత్వశక్తి కలదనియుఁ దెలియుచున్నది.

(౨) రెండవవిశేషణములోఁ దాను సారస్వతాలంకారుఁ డని చెప్పుటచే విద్యాలంకారము గలవాఁ డని తేలినది.

(౩) మూఁడవవిశేషణములో నిరంకుశప్రతిభాబంధురుఁడ ననుటంజేసి కవిత్వమునకుఁ బ్రధానసాధన మగునట్టిప్రతిభ కలవాఁడనియు, నదియు నిరంకుశమైనదనియుం దేలినది.

(౪) నాల్గవవిశేషణములో "ప్రబంధపఠనరచనా ధురంధరుఁ డ ననుటంజేసి" తనకు ప్రబంధపఠనమందును, ప్రబంధరచనయందుంగూడ

సమర్థత కలదని వక్కాణించును. తానావఱకొకప్రబంధమును రచియింపకున్నను, ప్రస్తుతములోనైన నట్టిరచనకు ననుకూలసమయము తటస్థించక పోవుటయును లోనూహించి అది దేశములో ప్రబంధరచనాకాల మవుటం జేసి అట్టిప్రజ్ఞ తనయెడ నున్నట్లగుపఱుచుకొనుట ప్రబంధకర్తల కవసర ముండదు. అది లేనినాఁడే దాని నేరైన విశదీకరించుట కవసరము కలుగును. వసుచరిత్ర నరసభూపాలీయకవులు వేఱుగ నుండవచ్చునని సూచించు కారణములలో నిది యొకటి.

(౫) ఇంక నైదవబిరుదులోఁ దాను సకలభాషలలో నిరుపమాన మగు నవధానతంత్రము చేయఁగలవాఁడ నని సూచించె. ఇది యొక గొప్ప ప్రజ్ఞ. కవిత్వప్రజ్ఞ గలయందఱికిని అష్టావధానతంత్రప్రజ్ఞ యుండదు. అష్టావధానికిమాత్రము కవిత్వప్రజ్ఞ యుండక తీఱదు. అది లేనిచో నవధానప్రజ్ఞ నిరుపయోగ మగును. నరసభూపాలీయకవి కారెండుప్రజ్ఞలు కలవు.

రామభూషణునియొక్క పద్యములోను గద్యములో నుండునవియే రామభూషణకవి కవితావిశేషము లని చెప్పవలసియున్నది. కావున వానిని వేర్వేరుగ నీక్రిందఁ బరిశీలింతము.

౧. ఏకైకదినప్రబంధఘటన=ఒక్కొక్కదినమున నొక్కప్రబంధము సంఘటింపఁ జేయుశక్తి.

౨. సద్యశ్శతగ్రంథకల్పన=అప్పటి కప్పుడు నూఱనుష్టుప్పులు చెప్పునట్టిశక్తి.

౩. సంగీతకళారహస్యవేదిత్వము=సంగీతశాస్త్రరహస్యములు తెలియు నని గాని సంగీతశాస్త్ర, చతుష్షష్టికళాశాస్త్ర రహస్యములు దెలియునని గాని చెప్పవచ్చును.

ఇట్లు కానుపించు పైకవిత్వప్రజ్ఞలు నిష్పక్షపాతబుద్ధితోఁ బరిశీలించినచో నాప్రజ్ఞలు గలవా రొకరైనదియు నిర్వురైనదియు స్పష్టము కాక మానదు.

వసుచరిత్ర, హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానములు రచియించినకవికిఁ గలప్రజ్ఞలును, ఉపాసనావిశేషంబు లెట్లు చెప్పంబడినవో చూతము.

అందు

౧. మొదటిది శ్రీరామచంద్రచరణారవింద వందనము, ఇది కొందఱివలన కవియొక్క విశేషణముగా నూహింపఁబడక ఆవాక్యము వెంబడినే వచ్చు "పవననందన" శబ్దముతో నన్వయింపఁబడుచున్నది. అట్లు సరి కాదని చెప్పుట కనేకనిదర్శనము లున్నవి. వాని నీగద్యములోని విశేషములు చెప్పినతోడనే వివరింపఁదలంచి ప్రస్తుతము గద్యములోని విశేషముల నుడివెదము. అంతవఱకును ఆరెండువిశేషణములు వేఱుగాఁ గ్రహింప వేడుచున్నాము. అట్టిచో మొదటివిశేషణాభిప్రాయముంబట్టి పైరెండుగ్రంథముల రచియించినకవిమాత్రము పరమార్థవిషయమై కానోవు రామోపాసనము విశేషించి చేసె నని తేలుచున్నది.

౨. రెండవ విశేషణమువలనఁ బవననందనప్రసాద సమాదిత సంస్కృతాంధ్రభాషాసామ్రాజ్యకవి యని తేటపడు. ఉపాసకులలోఁ గొందఱు ఆముష్మికమున కొకదేవతోపాసనయును, ఐహికమున కొకదేవతోపాసనయుఁ జేయుట కలదు. అటులనే వసుచరిత్రకవి ఆముష్మికమునకు రామోపాసనయు, నైహికమున కాంజనేయోపాసనయుం జేసినట్లును స్పష్ట మగుచున్నది. ఇట్టి యైహికఫలముకొఱకుఁగాఁ జేసిన యుపాసనవలనఁ దనకు సంస్కృతాంధ్రభాషలలో గొప్పకవిత్వ ప్రజ్ఞ కల్గెనని చెప్పెను.

3. చతుర్విధ కవితా నిర్వాహక అను విశేషణము మూఁడవది చతుర్విధకవిత్వ మనఁగా గద్యకవిత్వము, పద్యకవిత్వము, పదకవిత్వము, బంధకవిత్వము అనునవి. అట్టిచతుర్విధకవిత్వప్రజ్ఞ కలవాఁడు.

౪. "సాహిత్యరసపోషణుఁడు" అను బిరుదు వసుచరిత్రకవి కొక్కనికే ఆంధ్రభాషలోనికవులందఱిలో మిక్కిలి తగియుండు నని చెప్పవలసియున్నది. ఇది నరసభూపాలీయకవి కున్న ట్లాగ్రంథ మొక సంస్కృతగ్రంథమున కాంధ్రీకరణ మపుటం జేసియు దానిం దెల్పు మఱియొకగ్రంథ మతనిచోట లేకుండుటం జేసియు, నతనిగద్యములోఁగాని

కవిత్వవిశేషములం జెప్పినపద్యములోఁ గాని యావిశేషణము చెప్పం బడకుండుటం జేసియు, నిష్పక్షపాతబుద్ధితో నెవ్వరును జెప్పఁజాలరు.

ఇట్లు వసుచరిత్రము, నరసభూపాలీయము ఈకృతియుగంబులోఁ గాన్పించినగ్రంథకర్తల కవితావిశేషంబులం జూపియున్నను రామోపాసనావిషయమై చెప్పవలసినవిశేషములు చెప్పకయే యితరాంశముల వ్రాయ వలనుపడదు. కాన దానిని ముందుగ నిట వివరించెదను.

→ వసుచరిత్రములో మొట్టమొదటి పద్యము. ←

శా. శ్రీభూపుత్త్రి వివాహవేళ నిజమంజీరాగ్రరత్నస్వలీ
లాభివ్యక్త వరాంఘ్రిరేణుభవకన్యాలీల యుంచున్ మదిన్
దా భావింప శుభక్రమాకలనచేఁ దద్రత్నముం గప్పునీ
తాభామాపతి బ్రోవుతన్ దిరుమలేంద్రశ్రీమహారాయనిన్.

అని స్వేష్టదేవతానతిపూర్వకముగాఁ గృతిపతి నాశీర్వదించి కవివలనఁ బై పద్యము చెప్పంబడియెను. ఇటులనే కావ్యప్రబంధకవులం దఱు స్వేష్టదేవతానతి చేసి యొకరికి కృతి యిచ్చుట సర్వత్ర విదితవృత్తాంతమే. కొంద ఱొకకృతి దేవునకే యియ్యఁదలఁచుకొనినయెడలఁ గృతి కధీశ్వరుం డగుదేవుని స్తుతియుంచి అనంతర మిష్టదేవతను నుతియించుటయుంగూడఁ గలదు. కాని నరాంకితకృతులందుఁ గవియొక్క యిష్టదేవతానమస్కారమే తఱుచుగాఁ గాన్పించును. వసుచరిత్రములోనే కృతిపతి తన్నుం బిలువనంపె నని చెప్పినసందర్భములోఁగూడ నను శ్రీరామపాదారవిందభజనానందున్ అని విస్పష్టముగా వివరింపఁ బడియున్నది. దీనినే స్థిరపఱుచుటకును, బలపఱుచుటకును హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానములో మఱియును బుంఖానుపుంఖముగా శ్రీరామవర్ణనమును, తనకు శ్రీరామునియెడఁ గలభక్తి చూపుటకుఁగాను దాఁ జేసినకార్యాదికములంగూడఁ దెల్పె. అందుఁ గొన్నిటి నిట వివరించెదను:—

హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము. ప్రథమాశ్వాసము
కృతిముఖపద్యము.

శా. శ్రీవైదేహసుతన్ భృగూద్వహజయశ్రీసజ్జభృచ్చాపలీ
లావాప్తిన్వరియించి సత్కుశలవత్వాయాల్యమాంగల్యదీ

క్షావాలం బగు శాపరిగ్రహ మగుం బన్యోన్యసౌహార్దంబునన్
సేవింపం దగు రామచంద్రుఁడు శుభశ్రీ లిచ్చు మా కెప్పుడున్.

అని గ్రంథారంభమందు వసుచరిత్రములో వలెనే శ్రీరాముని గవి వినుతించె. అంతటితోఁ దనివి నొందక శ్రీరామసహచరు లగు సీతామహాదేవిని, భరతుని, లక్ష్మణుని, శత్రుఘ్నుని, హనుమంతుని, నుతియించి యిట్టివారికథను కావ్యము చేసినవాల్మీకింగూడ ప్రత్యేకప్రత్యేకపద్యములతో నుతియించె. ఇట్లు కృతికార్యములోఁ దనకవిత్వేష్టదేవత యగునాంజనేయుని యాజ్ఞయు నైనదనియును, ఆంజనేయుఁడుగూడ నీతనికిఁ గలరామభక్తికి సంతసించి తనకుం బ్రభుం డగురామునకుఁ గృతి యిమ్మని యుత్సహించుటం జేసి యట్లొనరించితి నని చెప్పెను. వసుచరిత్రకవి విశేషముగా రామభక్తుం డైనందునఁ దత్ప్రీతికొఱ కాతనిచేఁ జేయఁబడినకార్యములు తనకుఁగా దాఁ జెప్పుకొనిన నాత్మస్తుతిదోషము కల్గు నని తోఁచి కానోపు నాంజనేయవాక్యములుగా నీక్రిందివిధమున వర్ణించె.

సీ. సుతులఁ బెక్కండ్ర శాశ్వతరామనామధ,న్యులఁ జేసి పిలుచుభాగ్యోదయంబు
రచితాగ్రహారంబు రామచంద్రపురాంక,పూతం బొనర్చినపుణ్యరేఖ
నవదివ్యభవనంబు సవరించి శ్రీరామ,విభుఁ బ్రతిష్ఠించినవిపులమహిమ
రామసరోనామ రమణీయముగఁ దటా,కము వినిర్మించినఘనయశంబు

తే. సఫలత వహించె నీహరిశ్చంద్రనలక, థాయుగనిబంధచిత్రబంధప్రబంధ
మంకిత మొనర్పు రఘుభర్త కఖిలకర్త, సురుచిరాభీప్సితము లెల్ల నొదవు నీకు.

దీనింబట్టి చూడఁగా నీవసుచరిత్ర, హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానముల రచియించినకవి తనకుఁ గలరామభక్తిం దెల్పుటకుంగాను, (౧) తన కుమారులలో ననేకులకు రామనామ ముంచెననియును (౨) ఒక గ్రామము గట్టించి దానికి రామచంద్రపుర మనునామ ముంచె ననియును, (౩) సుందర మైనదేవతాభవనము (దేవాలయము) కట్టించి దానిలో శ్రీరామవిగ్రహప్రతిష్ఠ చేయించెననియును, (౪) చెరువు త్రవ్వించి దానికి రామసరోవర మనునామ మంచెననియు (౫) ఇపు డీహ

రిశ్చంద్రనళోపాఖ్యానకృతి రచియించి దీనిని శ్రీరామునకే సమర్పింప నుండె నని తేలినది.

ఇట్లు చెప్పి దానితోఁ దృప్తి నందక ఆగ్రంథములోనే రామాయణకథ నంతయు నిరువదేసుపద్యంబులు గలనక్షత్రమాలికగా నొనరించి రామునకు సమర్పించె. ఇది వసుచరిత్రము, హరిశ్చంద్ర నళోపాఖ్యానము రచియించినకవియొక్క రామభక్తి కథాసంగ్రహము.

ఇఁక నరసభూపాలీయకవికిఁ రామభక్తి యెంతవఱ కున్నదో దాని నాలోచింతము. అందు ప్రథమపద్యము.

“ శా. శ్రీలీలావతి తా సురోమణిసభాసింహాసనత్కౌస్తుభా
వేలాభాప్రతిబింబితాంగి యయిన న్వేఱొక్కతం దాల్చినాఁ
డౌలే యంచుఁ దలంచునో యని యమందానందుఁడై లక్ష్మి నే
వేళం గౌఁగిటఁ జేర్చుశౌరి నరసోర్వీనాథునిం బ్రోవుతన్.”

ఇందలిస్తోత్రము వైష్ణవపరమైనను అది కేవల మర్త్యావతార మగు శ్రీరామవర్ణనముగాక పరమపదనాథుఁడై లక్ష్మీసనాథుఁడై యుండిననారాయణుని వర్ణనయై కానుపించును. దీని ననుసరించియే క్రిందిపద్యములో సముద్రమునకు పుత్త్రికయై చందురునకు సోదరియై, కందర్పునకుం దల్లియై ముకుందసుందరి యైనయిందిరాసుందరి వర్ణింపఁబడినది. ఈదేవి అవతారాంతరమందు సీతామహాదేవి యైన రామోపాసకులవలన నిట్లు వర్ణింపఁబడెను. అటనుండి సర్వప్రబంధసామాన్యదేవతావర్ణనలు కొన్ని రచియింపఁబడినవి. అటుపిమ్మట తనకుఁ బ్రధానోపాస్యదైవం బగునాంజనేయునిమాత్రమీక్రిందివిధంబున వర్ణించెను.

సీ. తనయాస్యగహ్వరంబునకు ఖద్యోతజృం, భణము ఖద్యోతజృంభణము గాఁగ
తనకరాంభోజాతమున కలగంధమాదన, మొకగంధమాదనము గాఁగ
తనశౌర్యహర్యక్షమునకు మైరావణ, స్ఫురణ మైరావణస్ఫురణ గాఁగ
తనవాఃదంభోళి కెనయు కర్బురగోత్ర, గరిమ కర్బురగోత్రగరిమ గాఁగ

తే. వరలు రామానుజన్మ జీవప్రధాన, ధుర్యపర్యాయధాత మేదురవినోధి
బలపయోధి విలంఘనప్రబలశక్తి, యోబయన్నృసింహభూభర్త కొసఁగుఁగాత.

ఈపద్యములోఁ జేసినవర్ణనయంతయు కేవల మాంజనేయమంత్రకల్పప్రోక్తమహిమానువర్ణనమే కాని వసుచరిత్రములోను హరిశ్చంద్రనళోపాఖ్యానములోను జెప్పినవిధముగ రామభక్తిపరాయణతచే నాంజనేయునకుఁ గల్గినమహిమావిశేషములుగా వర్ణింపఁబడవు. అందు వసుచరిత్రయందలి వర్ణన.

సీ. తరుణార్కకబళనోద్ధతిఁ జూపె నెవ్వాఁడు, రుచులచే ఫలహారరుచులచేత
అకలంకరామముద్రికఁ బూనె నెవ్వాఁడు, శయముచే హృత్కుశేశయముచేత
మున్నీరు పల్వలంబుగఁ దాఁటె నెవ్వాఁడు, జవముచే గుణగణార్జవముచేత
అక్షశిక్షాప్రౌఢి నలరారె నెవ్వాఁడు, రణముచే నియమధారణముచేత
తే. ధరణి నెవ్వాఁడు దానవద్విరదదళన, విహృతిఁ దనకేసరికిశోరవృత్తిఁ దెలిపె
నతని మత్కావ్యమంజువాగమృతఘటన, మంజులస్వాంతు హనుమంతు మతిఁదలంతు.

హరిశ్చంద్రనళోపాఖ్యానములో:—

సీ. రామభక్తునకు భారమె ఘోరపంకాబ్ధి, తరణపాటవ మన శరధి దాఁటి
రామభృత్యున కరుదా మృత్యునిరసనం, బన మహాఛాయాగ్రహంబుఁ జేరి
రామకింకరున కబ్బమె రమాసాన్నిధ్య, మన విదేహాధీశతనయఁ గాంచి
రామైకమతికిఁ జిత్రమె పాశవిగళనో, పాయం బన నజాస్త్రబంధ మెడలి
తే. రామపరతంత్రునకు దుర్భరంబె విలయ, వహ్ని యన వాలశిఖి శిఖావ్యాప్తి నోర్చి
యరిపురం బేర్చినయజేయు నప్రమేయు, నాంజనేయు మునిధ్యేయు నభినుతింతు.

నరసభూపాలీయకవికి రామవర్ణనఁ జేయుప్రసక్తి కల్గెనా యను దాని నూహింతము. కృతిపతివంశము వర్ణించుచుఁ జెప్పిన సూర్యవంశానువర్ణనములోఁగూడ నరసభూపాలీయకవి శ్రీరామవర్ణనములో విశేషవర్ణన చేయక అతనిపూర్వులందఱితోఁ గలిపి సామాన్యముగా వర్ణించియున్నాఁడు. చూడుఁడు.

సీ. భవ్యుఁ డాతఁడు దీర్ఘబాహునిఁ గనియె నా, తఁడు గాంచె రఘువు నాతనికిఁ గలిగె
బురుషాదుఁ డతనికిఁ బొడమెఁ గల్మాషపా, దుఁడు తత్సుతుఁడు శంఖనుఁడు సుదర్శ
నుఁడు తత్తనూజుఁ డాతఁడు గాంచె నగ్నివర్ణమహీశు నతఁడు శీఘ్రగునిఁ బడసె
నతనికి మరుఁడు తదాత్మజుఁడు శుశ్రుకుఁ డా, తని కంబరీషుఁ డాతనికి నహుషుఁ
తే. డతనికి యయాతి నాభాగుఁ డతని కతని, కజుఁడు దశరథుఁ డతనికి నతని కొడుకు
రామభద్రుఁడు తద్వంశరత్న మయ్యె, సారిదిఁ గలిపేరఁ గలికాలచోళవిభుఁడు.

తిరుగ నాయకగుణవర్ణనములోఁ గులముంగూర్చి చెప్పుచో.

"సోమవంశమునఁ బుట్టె నిలఁ జతుర్దశలోక రక్షణతమునఁ దైవరావణారి"

అని చెప్పెను. ఇట్లు రామదేవతోపాసనాదికములలోఁగూడ భేదంబులేక యున్న వసుచరిత్ర, హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానగ్రంథకర్తయును, అట్టియుపాసనలలోఁ బ్రధాన రామదేవతోపాసన లేనినరసభూపాలీయకావ్యకర్తయు నొక్కఁడే యని నిర్దేశించి చెప్పంగలిగినచో నిఁక యుక్తిశాస్త్రమును, గ్రంథదృష్టాంతములు పుక్కిటిపురాణములముందర నిష్ప్రయోజనములు కా వలయు నని చెప్పక తప్పదు.

## సంక్షేపాభిప్రాయము.

ఇదివఱలో నచ్చటచ్చట వివరించి యున్న నరసభూపాలీయవసుచరిత్రకవుల భేదప్రజ్ఞ లరయుటకుగా నేను పైయుపన్యాసములో నుదాహరించినకవిత్వవిశేషముల సంగ్రహముగాఁ జూపెదను.

| నరసభూపాలీయకవి. | వసుచరిత్రకవి. |
| --- | --- |
| ౧. శతఘంటకవి | ఈబిరు దితనికి లేదు. |
| ౨. గడియకు నూఱుపద్యములు చెప్పఁగలఁడు | ఇది యితనికిని బిరుదే. |
| ౩. ఆశుధారను ప్రబంధమును, బంధకవిత్వంబును చెప్పును | ఈబిరుదు లేదు. |
| ౪. సోష్ఠ్యముగా, నిరోష్ఠ్యముగాఁ గవిత్వము జెప్పును | ఇదియును లేదు. |
| ౫. నాలుక కదల్ప నక్కఱ యుండనికవిత్వము చెప్పును | ఇదియును లేదు. |
| ౬. తత్సమభాషాకవి | సంస్కృతాంధ్రభాషాసామ్రాజ్యబిరుదు గలదు. |
| ౭. అనేకపద్యవ్యస్తాక్షరి చేయఁగలఁడు | ఈబిరుదు లేదు. |
| ౮. ఏకసంధోచిత శ్లోకభాషాకృత్యచతురత | ఇదియును లేదు. |
| ౯. ఓష్ఠ్యనిరోష్ఠ్యములం గల్పి చెప్పఁగల్గుట | ఇదియును లేదు. |
| ౧౦. అచల మగునట్టియు, యమకముతోఁ గూడిన యాశుధారగలవాఁడు | ఇదియును లేదు. |
| ౧౧. హనుమత్ప్రసాదలబ్ధకవితాసారము గలవాఁడు | జగత్ప్రాణనందన కారుణ్యకటాక్షలబ్ధకవితాధారాసుధారాశి. |
| ౧౨. సారస్వతాలంకారుఁడు | ఇది చెప్పఁబడలేదు. |
| ౧౩. నిరంకుశప్రతిభాబంధురుఁడు | ఇదియుం జెప్పఁబడలేదు. |

| | |
|---|---|
| ౧౪. ప్రబంధపఠనరచనాధురంధరుఁడు | ఇతఁడు ప్రబంధనిర్మాత యవుటంజేసి యీబిరుదు లేకున్న లోపము లేదు. |
| ౧౫. సకలభాషావిశేషనిరుపమావధాని | ఇతని కీబిరుదు లేదు. |

కాని వసుచరిత్రకవి కధికముగా నున్నవిశేషములు వక్కాణించెదము.

౧. దినమున కొకప్రబంధము రచించుట.

౨. సంగీత కళారహస్యములం దెలియుట.

3. శ్రీరామమంత్రోపాసన.

౪. చతుర్విధకవిత్వనిర్వాహకత్వము.

౫. సాహిత్యరసపోషకత్వము.

నరసభూపాలీయకవి.

ఇట్లితనికి పదునైదుప్రజ్ఞలు కాన్పించును. వసుచరిత్రగ్రంథకర్తయొద్దఁ గల్గియుండినవిశేషప్రజ్ఞలలో నాల్గుప్రజ్ఞ లీతనికి లేవు.

అట్లున్నను శతఘంటకవిత్వము అష్టావధానాదిప్రజ్ఞలు నుండుటచేత ననేకదేశములలో నితనిపేరు ప్రసిద్ధి నందుటకును తనప్రాగల్భ్యముంజూపుటకు ననువైనది. ఆకారణముచేతనే "లొట్టయి దేటిమాట" అనుపద్యముం జెప్పుట కల్గెను.

వసుచరిత్రకవి.

నరసభూపాలీయకవికిఁ గల్గియుండినపదునైదుప్రజ్ఞలలో నితనికి పదునొకండుప్రజ్ఞలు లేవు. కాని యితనికి మఱినాల్గువిశేషప్రజ్ఞ లుండుటచేత నీతనికవిత్వము నరసభూపాలీయ కృతికంటె మధురమై రసవంత మయ్యెఁగాని సభారంజనముం జేయునట్టియవధానతంత్రము, శతఘంటకవిత్వాదిప్రజ్ఞలుగలనర్సభూపాలీయకవికిఁగల ప్రఖ్యాతి యితనికి తేఁజాలకపోయినవి.

పైరెండు గ్రంథములలో నుండు కవిత్వతారతమ్యములం దెలిసినపిమ్మటనైన పైగ్రంథకర్త లిర్వురును ఒక్కరే యనుసిద్ధాంతమును విడువజాలక యుండుబుద్ధిశాలురకు మఱికొన్ని చమత్కారములఁగూడఁ జూపెను.

నరసభూపాలీయకవియొక్క ప్రజ్ఞావిశేషము లధికములనియు నట్టివిశేషములు వసుచరిత్రకవిత్వములో నుండ వని చెప్పుటకుంగాకున్నను స్వప్రజ్ఞాప్రకటనాదికములు విశేషించి చేయుస్వభావము నరసభూపాలీయ కవి కెక్కుడుగ నున్నందుల కీక్రిందిపద్యము చాలియుండును.

సీ. బాణవేగంబును భవభూతిసుకుమార, తయును మాఘునిశైత్యంబు దండిసమత

అలమయూరసువర్ణ [illegible] చోరుని యర్థ, సంగ్రహంబు మురారికయ్య నేర్పు

సోమప్రసాదంబు సోమయాజులు, నియమంబు భాస్కరుని సన్మార్గఘటన
శ్రీనాథునిపదప్రసిద్ధధారాశుద్ధి, యమరేశ్వరుని సహస్రముఖదృష్టి
తే. నీకెకల దటుగాన ననేకవదన, పదనసంచారభేదంబు సడలుపఱిచి
భారతీదేవి నీజిహ్వఁ బాదుకొనియె, మూర్తిరవిచంద్ర విఖ్యాతకీర్తిసాంద్ర

ఈపద్యముం బట్టి చూడఁ నీకవి వీనినన్నింటిని డంబమునకై చెప్పియుండునా యని తోఁచకపోదు. కాని పరిశీలింప నట్లనుటలో న్యాయము లేదు. ఇతనికడ ననేకులగుకవులలో నరిదిగఁ గన్పడుప్రజ్ఞలు చాలఁగ నున్నవి యనియు నది కారణముగా నీతఁ డాయాగుణములు గలకవులపేరులు చెప్పి వర్ణించినాఁ డనియుం జెప్పఁదగియున్నది. ఇట్టి ధైర్యశాలి గనుకనే 'లొట్ట యిదేటిమాట, యను పద్యముం జెప్పె.

ఇఁక వసుచరిత్రకారుఁడు వసుచరిత్రములోఁగాని హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానములోఁగాని చెప్పుకొనినబిరుదులు సర్వకవిసామాన్యధర్మము లైనవగుటంజేసి యట్టివానింగూర్చి సాధారణముగాఁ జెప్పుకొని తనకవిత్వమందుఁ దా జెప్పినవిశేషములు విస్పష్టముగాఁ గాన్పించునట్లు చేసెను. అందులో సరసభూపాలీయకవి యత్నించలేని సంగీతవిద్యాసంప్రదాయవివరణము. ఇయ్యది కవి కనువైనవు డెల్లనాతనిచేఁ బ్రకటింపఁబడియె. అందు సంగీతవర్ణన లున్నపద్యములు రెంటిని జూపెదను.

మ. సకలామోదకతాళవృత్తగతులన్ సంగీతసాహిత్యసా
మకవిద్యాయుగళంబు పల్కఁజెలికిం బాలిండ్ల జోడైసిరుల్
ప్రకటింపన్ నఖరేఖలందు నలఘుప్రస్తారము ల్సేయుస
ర్వకళాకాంతుఁడు బోవ్రుతన్ దిరుమలేంద్రశ్రీమహారాయనిన్.

వసుచరిత్రము. అశ్వా ౧. ప ౩

సీ. ఒకటి యతిరవిలాసోల్లాసమున మించ, నొకటి తాళప్రౌఢి నుల్లసిల్ల
నొక్కటి నారికేళోన్నతిఁ దాల్పనొ, క్కటి గోస్తనీగుచ్ఛకలనఁ దనర
నొకటి సువృత్తభావోన్మేష మొందనొ, క్కటి వల్లకీతుంబికలనఁ జెలఁగ
నొకటి భారవిశేషయుక్తిఁ బెంపొందనొ, క్కటి గిరీశసుతానుకారిగాఁగ
నసమసాహిత్యసంగీతరసము లెసెడు, గుబ్బపాలిండ్లు దాల్చుపుబ్బుల వెలంది
సరసగుణహారవిలోలయనరసభీరు, సత్కృతినాయకుని గా నొనర్చుఁగాత.

ఈరెండుపద్యములం జూచినచో నీరెండు గ్రంథములు కవులకుఁ గలప్రజ్ఞా భేదము స్పష్టము కాఁగలదు. వసుచరిత్రములోఁ గలసంగీతరహస్యములం దెల్పుపద్యములు పెక్కు లున్నను అట్టిపద్యములు నరసభూపాలీయములో నుండుటకు ననువు లేక యుండుటంబట్టి రెంటిని విరళించి చూపునవకాశము లేక యున్నది. అయినను వసుచరిత్రములోని యింకొకపద్యముం జూపి యీవిషయమై వ్రాయుట వదలెను.

మ. అరిగాఁ బంచమ మేవగించి నవలా లప్పేళ హిందోళపై
ఖరిఁ జూపన్ పికజాత మాత్మరవభంగవ్యాకులం బై వనీ
ధర నాలంబిత పల్లవవ్రతవిధుల్ దాల్పన్ తదీయధ్వనిన్
సరిగాఁ గైకొనియెన్ వసంతము మహాసంపూర్ణభావోన్నతిన్. ఆ. ౧.ప.౧౩౦.

ఈయిర్వురుకవులకుం గలప్రజ్ఞల స్పష్టీకరించుటకుఁ గొన్ని ప్రతీతులు గూడ పుట్టియుండును. వానిలో వసుచరిత్రకవి ప్రస్తుతపువీణియలమెట్లలోఁ జేసినవిశేషాదిక మతని సంగీతవిద్యాప్రాగల్భ్యముం జూపుటకును నరసభూపాలీయకృతికర్త అయ్యలరాజురామభద్రకవి నాక్షేపించఁబోయి

"పృథులపడ్జస్వనోదీర్ణ ఖిల్లపల్ల, వాధరీగీతికాకర్ణనాతిభీత,
పరవశాత్మపటీరకోటరకటీర, లీనఫణి యగునక్కాన కాన నయ్యె"

అనుపద్యములోనిసంగీతసంప్రదాయము తెలియనివాఁడై సభలో నవమానించఁబడె ననుకథలోని న్యూనతయును, పైవృత్తాంతముల బలపఱుచుటకుం జాలియుండు.

ఇట్లుండుటం బట్టి పైపద్యములో నుపయోగింపఁబడిన విశేషములు కొన్ని భిన్నములుగా నున్నను, పరస్పరవిరుద్ధము లైన వేవియును లేనందున వానినిఁ బట్టి గ్రంథకర్తలు భిన్ను లని సాధించుటకాధార మేదియు లేదు" అని వీరేశలింగముగారు చేసినసిద్ధాంత మందఱివలెనే స్థూలదృష్టితోఁ జేసినది కాని శ్రమచేసి సూక్ష్మదృష్టితో నాలోచించినది కా దని చెప్పవలసినందులకు వగచుచున్నాను. కాఁబట్టి ఆసిద్ధాంతము మనస్సునం దుంచుకొని వ్రాసియున్నతరువాయి వచనము లన్ని నిరస్తములయ్యె నని వక్కాణించెదను.

ఇంతదనుక మనము ప్రత్యేకము క్రొత్తమార్గమున భట్టుమూర్తిరాజు, రామరాజభూషణకవి వేఱని చూపుటకుఁ జర్చించుచుంటిమి గాని యీమనయుపన్యాసమునకుఁ బ్రధానకారణ మగు పూండ్ల, రామకృష్ణయ్య పండితుఁడు కందుకూరి వీరేశలింగము పండితుఁడును చేయు సంవాదములోని యాథార్థ్య మారసి చెప్పం బ్రాలుమాలినాము. అయినను అట్లూహించం బనిలేదు. పైయుపన్యాసములో నేదియో యొక పక్షము స్పష్టమే అగుచున్నది కావున నిఁక మనయభిప్రాయము చెప్పుటలో శ్రమ యుండనేరదు. పైయుపన్యాసము వినినతోడనే పైయిర్వురియుక్తులలో నేది ప్రశస్తమో యేది కాదో అది కరతలామలక మై కాన్పించు. ఇది మొదటిపేరాకు విమర్శనము.

(౨) అందులో రామరాజభూషణుఁ డనుకవి వసుచరిత్రము నరసభూపాలీయము, హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమును వరుసగా రచియించినాఁ డని క. వీ. గారు చెప్పినమాట నిలిచినది కాదు. భట్టుమూర్తికి రామరాజుయొక్క ఆస్థానమం దుండుటచేత వచ్చినబిరుదాంకమిది కా దని రా. కృ. గారు చెప్పినయుక్తులు సహేతుకములు. అందు రా.కృ. గారు చెప్పినబంధకవిత్వ దృష్టాంతము మట్టుకు రామభూషణుఁడు చతుర్విధ కవితాసర్వాహకుఁడని నని చెప్పుకొని యుండుటం బట్టియు నట్టిప్రజ్ఞ తన కున్నట్లు చెప్పుకొననినరసభూపాలీయకవి దానిం జెప్పుటం బట్టియుంజూడ నీస్థలములో రా. కృ. గా రుద్దేశించినయుక్తి నిర్ధారణకుఁ జాలి యుండ దని చెప్పవలసి యున్నది. క. వీ. గారు జనశ్రుతినిఁ బాటించి గ్రంథస్థగాథలఁ బరిహరించుటలో న్యాయము లేదు.

(3) I. పురాణనామచంద్రికలోను, II. దక్షిణహిందూస్థానకవులచారిత్రములోను, III. బ్రౌణ్యనిఘంటువునందును, VI. సుజనరంజనిపత్రికయందును, V. ముద్రిత మైనవసుచరిత్ర ముఖపత్రమునందును, VI. పాండురంగవిజయములోని దని పుట్టినచాటువునందును, VII. శ్రీరాధాకృష్ణసంవాదమునందును, వ్రాయఁబడిన సిద్ధాంతములు గతానుగతికములు కాని పరిశీలనా జన్యములు కావు. కావున నందలి

సిద్ధాంతములు పూర్వపక్షకోటిలోనివై ప్రస్తుతకాలములో నగ్రాహ్యములయ్యె నని గ్రంథస్థ మగుసాక్ష్యమును బట్టి చెప్పవలయును.

(౪) అందులో రామరాజభూషణుఁడు వేసికొనిన "శుభచిహ్న" అను దానికి క. వీ. గారు చెప్పినట్లు శుభ మనుబిరు దర్థము కాక రా. కృ. గారి సిద్ధాంతానుసారముగ నాందోళికాదిచిహ్నము లని చెప్పుటయే యుక్తము.

(౫) "సంగీతకళారహస్యనిధి" నని వసుచరిత్రములో రామభూషణుఁడు వ్రాసియున్నదానికన్న వీణియకు మెట్లు కల్పించుటం జేసి కలైనను దానివృత్తాంతమంతయు నిపుడు ప్రకటింపవలసి యున్నది. దాని నిటుపైని సయుక్తికముగా విస్పష్టపఱుచుచున్నాను. కాని యందెచ్చటను రామభూషణుఁడు రచియించె నని వాడఁకొనంబడుసంస్కృతాంధ్రకృతులు (పదకవిత్వము) గాని వానివిశేషములుగాని వివరింపఁబడలేదు. ప్రబంధములలో సంస్కృతాంధ్రకృతు లావలికే రచియించి యుంటి నని చెప్పినదానికి ప్రబంధములుగా నన్వయించుటయు, యక్షగానములు రచియించుగ్రంథములలోఁగూడఁ సంస్కృతాంధ్రకృతు లని యున్నను పైరీతిని గ్రంథములే అని చెప్పుట సహజముగా నున్నది. సంగీతములో నుండుకృతు లనునామముతో నొప్పు ప్రస్తుతగీతభేదములు నవీనము లనియుఁ బూర్వకాలములో నిట్టి నామ మున్నందులకు నిదర్శనములు గాని నిబంధనగ్రంథములలో వాని నిర్వచనములు కాని కానుపించుట లేదనియుం జెప్పవలసియున్నది. కావున నిందులోఁగూడ రా. కృ. గారిసిద్ధాంతమే సరియైన దని, చెప్పవలసియున్నది.

(౬) ఇందులో రామరాజభూషణుఁ డనుపేరితో నున్నకవి "సూరపాత్మజుఁడ" నని వ్రాసుకొనుటచేత నతని కితఁ డౌరసుఁ డనియు, నరసభూపాలీయములో "వేంకటరాయ భూషణసుపుత్త్రి" అని వ్రాసియుండుటచేత పైకవియే వేంకటరాయభూషణునకు దత్తుఁడని దృఢపఱుచుచున్నట్లు కొంద ఱనుచున్నారని క.వీ. గారు వ్రాసినది అట్లు చెప్పువారికి ధర్మశాస్త్రజ్ఞానము లేదని సూచించుటకై యుండును గాని ఏ సిద్ధాంతబోధమునకుఁ గాదు. అట్లుగానిచో క.వీ. గారిధర్మశాస్త్రాభిప్రాయ మదియే యని యూహించుటకుఁ మే మెంతమాత్ర

ము నుత్సహింపము రా. కృ. గారి ఆక్షేపణలు ధర్మశాస్త్రసంరక్షక ములనియు నిర్దుష్టములనియు సిద్ధాంతీకరించెదము.

(2) ఇందులో రా. కృ. గారు నరసభూపాలీయకవి వేఱనియు నతనిపేరు మూర్తి (లేక మూర్తిరాజు) అను భట్టుమూర్తి యనియు ను, వసుచరిత్ర హరిశ్చంద్ర నళోపాఖ్యానముల రచియించినకవి పైకవి కి వేఱై రామరాజభూషణనామమున వ్యవహరింపఁ బడునాఁ డనియు, నాయిర్వురు నొక్కరే యని యిదివఱకు భ్రమపడుటకుఁ గారణములు కొన్ని యున్నను అవి యన్నియుఁ బూర్వపక్షములుగా భావింప వల యు నని చెప్పిన సిద్ధాంతవచనము నీయుపన్యాసారంభములో మేము చూపినగ్రంథసాక్ష్యనిదర్శనములంబట్టి జిగిపడిసదై పుక్కిటిపురాణగాథల ను నిర్మూలముచేసి యిఁక బూర్వపక్షోక్తి శతముల కైన కదలింపరా ని పూనాది గల దైన దని మఱి మఱి వక్కాణించుచున్నాము.

కాకమానిమూర్తి యెవ రని.

కాకమానిమూర్తియే భట్టుమూర్తి అని యిదివఱలో నాకవిజీవిత ములో వ్రాసియున్న దనియు నట్లు వ్రాయుట కేవలము హాస్యాస్ప ద మని పూ. రామకృష్ణయ్యపండితుఁడు వ్రాసియున్న దానికి సమా ధాన మీయక యిప్పుడు మనము వ్రాయుచున్న చారిత్రకథాభాగముల లోనికిం దిగ రాదు. అందువిషయమై చెప్పవలసినసమాధానము విశే షించి యుండదు. ఈకథావిషయమై భట్టుమూర్తింగూర్చియు, రామ రాజభూషణుంగూర్చియు వ్రాయంబడినచారిత్రగ్రంథములో నీకాకమా నిమూర్తింగూర్చి వ్రాసియుండలేదు. ఆభాగములో భట్టుమూర్తి యింటిపేరు ప్రబంధాంకము వా రనునట్లు నిశ్చయించియే 79 వ పుటలోఁ బ్రబంధాంకము సింగరాజు మూలపురుషుఁ డని చెప్పుటచేత సూచింప నై యున్నది. ఆవిషయమైన వేఱుసంవాద మున్నట్లు సూచన యైనఁ జేయంబడనిచోట మఱియొకవిధముగ శంకకల్గించుకొనుట కవకాశ ముండదు. నేను చారిత్రము వ్రాయుచో గ్రంథస్థగాథ లేవియో ఉదా హరణములకో-ను, గ్రంథస్థములు కానిగాథలను వాడుకనుబట్టియు వ్రాయుచున్నా నని వివరించుచునే యుంటిని. దీనింగూర్చి ప్రస్తుతము నేను ప్రకటించిన రామకృష్ణునిచారిత్రములో చూడవలయును. అట్టి

గ్రంథములోఁ గానుపించనివానిఁ గుఱించి విమర్శకులు పట్టిపల్లార్చవలసిన పని యుండదు.

ఇఁక తెనాలి రామకృష్ణునిగాథలు నుడువుచో లోకములో వాడుకొనంబడుచున్న కొన్ని వృత్తాంతములు వ్రాయఁబడినవి. వానిలోఁ గూడ సాధ్యము లగునన్ని యంశములు యుక్తిచేతను, గ్రంథదృష్టాంతరముల చేతను యథార్థబోధమునకై వ్రాయంబడుచుండెను. అట్టివానిలో లోపము లున్నయెడల వానిం దెల్పి గ్రంథము నవరణ చేయించుటకుగా నీవఱలో నాంధ్రపండితు లందఱు ప్రార్థింపఁబడియున్నారు. అందులో నీ రా. కృ. గారు నొక్కరు కావచ్చు నని యూహించియుంటిని. కాని వారు నీపైవిషయమును నవీనముగాఁ గనిపెట్టియే యుందురు. ఆవిషయములో నైన తాము వ్రాయుచున్న హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానకవిచరిత్రము నాగ్రంథముకంటె నాధిక్యత నందఁ గల దని యూహించి దానిని లోపలనే జీర్ణింపఁజేసి యుంచియుందురు. అటు గాకున్న నీకవిజీవితము ఆ ౧౮౭౭-౭౮ సంవత్సరములలోఁ బ్రకటింపఁబడినది. అది మొదలు ౧౮౯౩ సంవత్సరమువఱకు నీవిశేషమును బ్రకటింపక పోవుటకుఁ గారణము కానుపించదు. ఇట్టిగొప్పవృత్తాంతము నెంతవిస్పష్టముగాఁ బ్రకటించిన నంతచారిత్రానుభవశక్తి వెల్లడి యగు నని యెంచి కాఁబోలు పైయిర్వురుమూర్తులు నొకరు కా రని చెప్పినఁ జాల దని యూహించి ఆయిర్వురి వర్గత్రయములోఁ గలభేదము నీక్రిందివిధంబున వ్యక్తీకరించిరి.

“అల్లసానివాని అనునది కాకమానిమూర్తిని గుఱించి చెప్పఁబడినపద్యము. దీని లోకులు భట్టుమూర్తి కన్వయించి చెప్పుట యెంత హాస్యాస్పదముగా నున్నదో విచారింపుఁడు. భట్టుమూర్తిగారియింటిపేరు కాకమానివా రని. యాతని మెడఁ గట్టిరి. గమనించి చూడుఁడు.

౧. కాకమానిమూర్తి కౌండిన్యసగోత్రుఁ డైన బ్రాహ్మణుఁడు = బట్టుమూర్తి బట్టువంశజుఁ డైనశూద్రుఁడు.

౨. కాకమానిమూర్తి బుధకవిసార్వభౌమపౌత్రుఁడు = బట్టుమూర్తి తిమ్మరాజపౌత్రుఁడు.

3. కాకమానిమూర్తి సోమలింగభట్టుపుత్త్రుఁడు = బట్టుమూర్తి వేంకటరాయభూపసుపుత్త్రుఁడు.

౮. కాకమానిమూర్తి కాద్రవేయాధిపవరప్రసాదకవితావిలాసుఁడు=భట్టుమూర్తి హనుమత్ప్రసాదాసాదితకవితావిలాసుఁడు.

ఇట్టించుకయైన వర్ణసంబంధము లేనియియ్యిరువురు నొక్కరేయని చెప్పుచుఁ గాకమాని మూర్తివిషయమై వ్రాయఁబడిన పైపద్యమును భట్టుమూర్తికి నన్వయించుటకంటె మఱియొకచిత్రము కన్పట్టదు.'' అని విశేషోక్తిపరంపరలచే వ్రాసిరి. ఇంతశ్రమ అక్కఱలేకయే వీరీపద్యమునకెట్లు సమన్వయింపవచ్చునని నన్నడుగుటయే కల్గిన దీనికపుడే సమాధానము పంపియుందును. అట్టియదృష్టమునకుఁ బ్రాప్తులము మేమిర్వురముం గాకుండుటఁ జేసి ఆసమాధానమును నేనును గ్రంథరూపముగాఁ జేయవలసివచ్చినది. అదియెట్లన్నను:—లోకములో నెట్టికవియైన నొకయంశముంగూర్చి యితరుల నెగతాళిచేయవలసివచ్చినప్పుడు అట్టిభావమును జూపించుటకుగాను తాఁ బ్రత్యేకము పద్యము కల్పించి చెప్పుటకంటెను అంతక్రితము వ్యాపకములోనుండెడు సమయోచిత మగునితరకవికృతపద్యములంగానీ శ్లోకములం గానీ ప్రస్తావనముచేయుట సర్వత్ర విదితాంశమే. అట్టిపట్ల ఆప్రస్తావకుఁడు స్వయముగా శ్లోకము చెప్పుటకంటె నన్యుల ప్రస్తావనశ్లోకమునే ప్రకటించిన రసవంత మగును.

కాళిదాసకృతశ్లోకములును, పండితరాయకృత శ్లోకములును, నీతిసంగ్రహములోని శ్లోకములును, వేమనపద్యములు సహితము ప్రస్తావనకు మున్ముందుగ వచ్చుచుండుట అనుభవసిద్ధమే. అట్టిచోఁ రామలింగము భట్టుమూర్తివీఁపున తామరయున్నదని రాజునకుం దెల్పి యుపహసించుటకు లోనూహించుకొని, ఆవఱలో వ్యాప్తమై యున్నపద్యముం జదివి దానిని సమన్వయించిన నన్వయించి యుండవచ్చును. లేకున్న ఆపద్యము తాఁ జేసినదే యని బాలుఁడై యున్నభట్టుమూర్తిని మోసపుచ్చి యైన నుండవచ్చును. అది తిరుగ రాజసన్నిధిం జదువు మనినపు డందులోనిచమత్కారభాగము చదివినట్లు పద్యమున్నది. ఇక్కడ కాక మానురాయ అని విడఁదీసినచోఁ గల్గెడువిశేషము బట్టుమూర్తికంచుక మూడఁదీసిన యెడలఁ గాన్పించునని పరిహాసించినం జాలియుండును. ఇట్లు వ్రాసియున్నంతమాత్రమున నీకథ కట్టుకథ కాకపోలేదు. ఈలాటికథలను నమ్మరాదే సిద్ధాంతము లే

ర్పఱుపంబడలేదు. ఇట్లుండ పైమూర్తు లిర్వురియొక్కయు వర్ణత్రయమును, వంశసాంప్రదాయములు తెలియక యొకరిపిల్లల నొకరి కిప్పించి సంబంధ బాంధవ్యములు జరిపినట్లు చెప్పియుండలేదు. కావున కట్టుకథలనువానికిని శాస్త్రీయవిమర్శనకుం గలభేదము ముందుగఁ దెలిసికొననిదే యీచారిత్రములు వ్రాయ గమకింపఁగూడ దని విన్నవించెదను.

### రామభూషణునిసంగీతప్రజ్ఞ.

దీనిం దెల్పునట్టి "సంగీతకళారహస్యనిధి" యనుబిరుద మీకవికున్న ట్లిదివఱకే చెప్పియున్నాము. ఇపు డట్టిబిరుదు గల్గుటకు కారణము జెప్పవలసియున్నది. ఇది కేవలము గ్రంథస్థ మగుగాథ కాకున్నను దేశమందు సంప్రదాయజులవలన వినియున్నదియు నట్టిపని సమర్థులవలనఁగాని కాని దగుటంజేసియు సంగీతరహస్యకళానిధి నని రామభూషణుఁడు స్వస్వరూపప్రకటన తానే చేసుకొని యుండుటంబట్టియు నట్టిమాటను సమర్థించుటకు నీసంప్రదాయము సాక్ష్యముగా నగుచుండుటవలన దాని నిట వివరించెదను. దానిని బలపఱుచు గ్రంథప్రమాణములను వసుచరిత్రమునుండియే సంపాదించెదను. దీనింగూర్చి వ్రాయుటకుఁ బూర్వము సంగీతవిద్యాసాధనాగ్రేసర మగువీణావిషయిక మైన కొన్ని సంప్రదాయములు సంగ్రహముగా వక్కాణింప వలసియున్నది. అందులో నాకు విశేషపరిచయము లేకుండుటంజేసి ఆవిద్యాపారంగతులయభిప్రాయము కొంత కొంతయారసి దానినిట వక్కాణించెదను. ఎట్లనఁగా—

### వీణియలసంప్రదాయము.

దీనిం దెల్పుగ్రంథములు కొన్ని కలవు. అవి సామాన్యముగ వీణావిద్యాసంప్రదాయమును స్పష్టీకరించును. అందు వీణియలు నాల్గుభేదములు గల వని యీక్రిందిశ్లోకమువలనఁ జెప్పఁబడును.

శ్లో. నారదస్యాపి మహతీ తుమ్బురోస్తు కళావతీ,
విశ్వావసోస్తు బృహతీ సరస్వత్యాస్తు కచ్ఛపీ.

అని దీనింబట్టి సంగీతవిద్యాసాధనములు వీణియలనువానిలో నే యొప్పుననియును అవి నాల్గుభేదములు గల వనియు వానిని మొదట కల్పించినవారు నల్గు రనియుఁ దేలినది. వానిభేదములును ఒక్కొక్కదానివిశేషములు నీక్రిందిపట్టికలోఁ గనబఱిచెదను.

| నంబరు. | వీణె పేరు. | ధరించినవారి పేరు. | తంత్రుల సంఖ్య. | రూపము. | వ్యాపక దేశము. | పర్దాలుఅనఁగా మెట్లు. | రిమార్కులు. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| ౧ | ౨ | ౩ | ౪ | ౫ | ౬ | ౭ | ౮ |
| ౧ | మహతి. | నారదుఁడు | ౭ | రెండుతుంబలు నొక వెదురుబొంగు మొదల చివర నదుకఁబడును. | ఉత్తర హిందూస్థాన మనఁగా వింధ్యోత్తర దేశములు. | ౨౦ | అరణ్యవాసు లగుమునులక్షు దండకమండలువులు గా నేర్పడినసొరకాయబుఱ్ఱలు, వెదురుబొంగులు దీనిపరికరములు. |
| ౨ | కళావతి. | తుంబురుఁడు. | ౪ | తంబురాదీని రూపమే | సర్వదేశములలో. | ,, | కళలుగలదిగానఁ గళావతి యాయెను. కళ యనఁగా శ్రుతి ఇది గానము చేయువారివలన శ్రుతికొఱకుపయోగింపఁబడు. |
| ౩ | బృహతి. | విశ్వావసునామ గంధర్వుఁడు. | ౧౫ | 'సారంగ రూప' ము అనఁగా లేడిరూపము లేడికి కాళ్లునాల్గులేకున్న నెట్లుండునో యట్లుండును. | ఉత్తర హిందూస్థానము. | ,, | దీనిని సారంగు అని వాడుదురు. పిడేలువలె దీనిని విల్లువంటియాకారముగల యొక వెండ్రుకలుకట్టిన కోలతో వాయించెదరు. |
| ౪ | కచ్ఛపి. | సరస్వతి. | ౭ | తాఁబేటియాకారము. | వింధ్యకు దక్షిణదేశము. | ౨౪ | దీనిని వెండితోను బంగారుతోను, ఏనుగుదంతముతోను నలంకరించెదరు. |

పైనాల్గింటిలో మెట్లు(పర్దాలు)గలిగి యుండునది మొదటి మహతీవీణె యనియు, నాల్గవది కచ్ఛపివీణె యైయున్నట్లును స్పష్టమే గదా. ఈరెంటికే వీణె యనునామ మిప్పుడు సర్వత్ర వాడుకొనఁబడుచున్నది. అందు మహతి మధ్యమశ్రుతి గలదియును, కచ్ఛపి* షడ్జమశ్రుతి గలదియు నై యున్నవి. ఇట్టిభేదములు ప్రథమవీణెలో మొదటిశ్రుతిలో మకారము పల్కుటంబట్టియును, రెండవకచ్ఛపివీణెలో మొదటిశ్రుతిలో సకారము బల్కుటంజేసియు నేర్పడినవి.

సప్తస్వరములలోను, స, ప అనునవి రెండును కళలు అనఁగా శ్రుతిపర్యాయములు. తక్కినవైన ననగా, రి, గ, మ, ధ, ని, పేరుగల స్వరములు హెచ్చు తగ్గు స్వరములు గలవియై రెండేసి యయినవి. ఈ పదియును పై. స. ప స్వరములు కలిసి పండ్రెండు (౧౨) స్వరము లైనవి.

### మేళవించుటను గూర్చి

దీని నుత్తరదేశీయభాషలో "టాట్" అని వాడెదరు. ఇట్టి టాట్ చలము, అచలము నని రెండువిధములు గలదు. అనఁగా వీణె యొక్క మెట్లు రాగానుసారముగాఁ గొంచెము క్రిందికిని మీఁదికిని జరుపుకొనవలసియున్నది. ఈయాచారమే పూర్వము విశేషమైయున్నట్లు కనఁబడును. చితారు అనునుత్తరదేశీయ సంగీతవిద్యాసాధన మిప్పటికి నిట్లే యున్నది. ఈవిధముగనే రుద్రవీణెకును, కచ్ఛపివీణకును చలటాట్ మార్గము స్వభావసిద్ధమైనట్లు కానుపించును. అయితే కొందఱు బుద్ధిశాలు రట్టిదానిలో రాగములు మార్చుటలోఁ గల్గుభేదములు చిక్కులు నాలోచించి దాని నచలటాట్ గాఁ జేయ యత్నించిరి. అప్పు డుత్తరదేశస్థు లొకవిధముగా దాని నచలముం జేసిరి. అందుకు గా నింకొక యెనిమిదిస్వరములు గలయావృత్తమునకుం దగిన మఱియెనిమిది మెట్లు (పరదాలు) చేర్చి మొత్తమునకు నిరువది (౨౦) మెట్లును బిగించిరి.

ఇఁక దక్షిణదేశములోని వీణె నచలటాటు (అనఁగా నచలమేళనము) చేయుపని నవలంబించవలసివచ్చినది. అట్టిపని చేయుటకు నావిద్యలో సంపూర్ణపాండిత్యము గలవారు యత్నింపవలసివచ్చును. ఆపనికై రామభూషణునికాలమువఱకును యత్నించినవారేరును గానుపించలేదు. పిమ్మట రామభూషణుఁ డట్టికార్యముఁ జేయంబూనుకొనియెను. అందాఁకను చేసినపని యెట్లున్నదనఁగా, ఉత్తరదేశీయు లిరువదిమెట్లు కల్పించినదానికి నింకొకనాల్గుమెట్లధికముగా వేసెను. అనఁగా రెండుగాంధారములును, రెండుఋషభములను నధికముగాఁ జేసెను. దీనిబట్టి యీవీణెకు నిరువదినాల్గు (౨౪) మెట్లేర్పడినవి. అనఁగా మొదటఁ జెప్పియున్న పండ్రెండుస్వరములును రెండావృత్తములు తిరిగినవి. ఇట్లుండుటంజేసి యుత్తరదేశీయుల అచలటాట్ కంటెను దక్షిణదేశీయులఅచలటాట్ సులభమార్గమైనది. కావున సరస్వతి వీణ యగు కచ్ఛపి పండ్రెండేసి మెట్లుగలరెండుస్థాయులు కలదిగా రామరాజభూషణకవివలనఁ జేయంబడినది. దానికనుగుణముగ రాగాలాపములు సరిపుచ్చవచ్చును.

### సంగీత శాస్త్రముఁ దెల్పుపద్యములు.

వసుచరిత్రములో సంగీతసంప్రదాయముం దెల్పుపద్యములు పెక్కు లున్నవి. అందుఁ గొన్నిటిని పైయుపన్యాసార్థము వివరించెదను. ఇదివఱలో వివరింపఁబడినవి తిరుగ వివరింపఁబడవలసిన యవసరము లేదు గావున వానిని వదలివేసెదను. తక్కిన వెట్లనఁగా :—

" మ. సరలామోదకతాళవృత్తగతులన్ సంగీతసాహిత్యనా
మకవిద్యాయుగళంబు పల్కఁ జెలికిం బాలిండ్లజోడై సిరుల్
ప్రకటింపన్ నఖరేఖలందు నలఘుప్రస్తారము ల్సేయుస
ర్వకళాకాంతుడు బ్రోచుతం దిరుమలేంద్రశ్రీమహారాయనిన్. "

వసు. ఆశ్వా ౧. పద్య 3.

" చ. అనవిని కేళికాసచివుఁ డాస్యవ మల్లన సాలకించి యో
జనవర వల్లకీరవము సంగతిఁ బాడెద రెవ్వరో వినూ

తనగతి నిమ్మహోద్రిపయిఁ దచ్ఛ్రుతిపంచమ షడ్జ శయ్యకో
య్యన సెలఁగిచ్చె వింటె ప్రమదాళులకోకిలకేకిలోకమున్." ఆశ్వా2 పద్య17.

"సీ. వలుదగుబ్బలు ప్రసేవకవృత్తిఁ దగుగుబ్బ, కాయాల కపగంజిచాయ లొసఁగ
లలితాంగుళీదళంబులు సమేళము లైన, సారెలపై రాగసంపద లిడ
పాణికంకణరుతుల్ పాణిానుబంధంబు గలతాళగతి కనుగ్రహము లీన
నాలాపభంగి, యత్యక్తసంవాదిస, మస్వరంబులకు గాత్రమంబు లనుప

గీ. ప్రచురతానామృతముల మూర్ఛనలచేన, చేతనంబులు చేతనరీతిఁ దనర
చేతనంబు లచేతనభాతి నొనర, వీణె వాయించు నొకయాలివేణిఁ గంటి."

దీనిలోని విశేషము లావలకు వీణావాద్యముంగూర్చి వర్ణించిన వారిపద్యములంజూచిన గోచరంబు లగు దృష్టాంతమునకు మనుచరిత్రంబునుండి యొకపద్యముం జూపెదను. ఎట్లన్నను:—

"సీ. తతనితంబాభోగధవళాంశుకములోని, యంగదట్టపుకావిరంగువలన
శశికాంతమణిపీఠి జాజువారగ కాయ, లుత్తుంగకుచపాళిన త్తిమిల్ల
తరుణాంగుళీధూతతంత్రీస్వనంబుతో, జిలిబిలిపాట ముద్దులు నటింప
నాలాపగతి సొక్కి యరమోడ్పుకనుదోయి, రతిపారవశ్యవిభ్రమముఁ దెలుప

గీ. ప్రౌఢిఁ బలికించుగీతప్రబంధములకుఁ, గ్రమకరపంకరుహరత్నకటకఝుణఝు
ణధ్వనిస్ఫూర్తి తాళమానములు గొలుప, వింపు దళుకొత్త వీణ వాయింపుమండె."

"శా. ఆజాబిల్లికెలుంగువెల్లికల డాయ న్లేక రాకానిశా
రాజశ్రీసఖ మైనమోమునఁ బటాగ్రం బొత్తి యొ గ్గెత్తి యా
రాజీవానన యేడ్చెఁ గిన్నరవధూరాజత్కరాంభోజకాం
భోజీమేళవిపంచికారవసుధాపూరంబు తోరంబుగాన్." ఆశ్వా 4 పద్యం.5

ఇక్కడ కాంభోజరాగము జాలిరాగములలోనిది కావున నట్టిసమయమునందు సంగీతసంప్రదాయమును ననుసరించి రామభూషణుడు చెప్పెను. ఇట్టి దుఃఖమునే వర్ణించుచు నాంధ్రకవితాపితామహుఁ డొకపద్యముం జెప్పె. ఆపద్యమునకును దీనికిం గలభేదముం జూపుటకు దాని నిక్రింద వివరించెదను. ఎట్లన్నను:—

"ఉ. పాటున కింతు లోర్తురె కృపారహితాత్మక నీవు ద్రోచు ని
చ్చోటభవన్నఖాంకురము సోఁకెఁ గనుంగొనుమంచుఁ జూపి య
ప్పాటలగంధి వేదననెపం బిడి యేడ్చెఁ గలస్వనంబుతో
మీటిన గుబ్బచన్నుమిట్టల నశ్రులు చిందు వోఁదగన్."

"సీ. వైణికవల్లకీశ్రేణి నిమ్ముల మీటె, గాయకగాంధర్వగమకరేఖ
గాంధర్వగమకరేఖఁ బరాహతము చేసె, వాంశికవంశికావైభవంబు

శంఖికాశంఖికావైభవం బెగ నూఁదెఁ, గాహళికాధరకరతాళగరిమ
కరతాళగరిమంబు కంచుమించుగ మ్రోత్తె, సానద్ధచటులతూర్యశ్రీజంబ
గీ. చటులతూర్యశ్రీజం బంటఁ జరచెఁ బరిణ, యాగతదిగంతనృపతినాగాశ్వరథప
దాతికోలాహలంబు రోధసి నఖండ, మగుచు నాదాత్మకబ్రహ్మ మతిశయిల్ల."
ఆశ్వా ౫. ప ౬౯

"చ. అకుటిలసౌమ్యమానసనిలయస్ఫురణంబును నాతిమాత్రతా
రకపరివర్తనంబు శుభరాగమిళత్పదపల్లవాంకము
ద్రికయును పెంపు మీఱ నిజదృష్టులఁ బోలినసింధుకన్యకా
ప్రకటవివాహగీతికలు పాడిరి పుణ్యపురంధ్రికామణుల్." ఆశ్వా ౫. ప ౭.

ఇంక నిట్టివే సంగీత సంప్రదాయబోధకము లగుపద్యముల నేకము లుగలవు. గ్రంథవిస్తరభీతిచే వివరింపను.

## రామభూషణకవితావిశేషములు.

ఇదివఱకే రామభూషణునికవిత్వములోని కొన్నిపద్యములతో నాంధ్రకవితాపితామహునిపద్యములఁ బోల్చి చూపియున్నాము. ఇప్పు డంతకంటె విశేషించి చూపించవలసినయవసర ముండదు. అయినను ఆంధ్రకవితాపితామహునిమార్గ మవలంబించి కవిత్వము చెప్పినవారిలో నతనితో సమానముగా రసము తెచ్చినవారిలోను కొన్నికొన్నిపట్ల నత నికంటెను విశేషరసముగాఁ జెప్పినవారిలో నీభట్టురామభూషణుఁడు మొదటివాఁ డని చూపుటకుఁగాను ఆయిర్వురికవిత్వములలో సమాన వర్ణన లున్న కొన్నిపద్యములఁ దెల్పి జూపెదను.

## చంద్రవంశకరుం డగుచంద్రునివర్ణనము.

"సీ. కలశపాథోరాశి గర్భవీచిమతల్లి, కడుపార నెవ్వానిఁ గన్నతల్లి
అనలాక్షుఘనజటావనవాటి కెవ్వాఁడు, వన్నె వెట్టునవార్తవంపుబువ్వు
సకలదైవతబుభుక్షాపూర్తి కెవ్వాఁడు, పుట్టుగాననిమేనిమెట్టపంట
కటికిచీఁకటితిండికరటులగిలిగింత, యెవ్వాఁడు తొగకన్నెనవ్వుఁజెనకు
తే. అతఁడు వొగడొందు మధుకైటభారిమఱఁది, కళల నెలవగువాఁడు చుక్కలకు ఱేఁడు
మిసిమిపరసీమ కలరాజుమేనమామ, వేవెలుంగులదొరజోడు రేవెలుంగు." ఆ౧.ప౧౭

'సీ. జనకక్షేత్రఫలం బయినపాలపాపఁడు, వరవృద్ధిఁ గాంచుకై వాతృపుండు
కావ్యామాభిరాముఁ డై యమరులేఖాశాలి, రహిఁ గళలాగ్రసర్వజ్ఞశాలి

కువలయానందంబుఁ గూర్చు చల్లనిరాజు, తమ మెల్ల నడఁచు సత్పథవిహారి
వసువులు గురియుదివ్యవదాన్యతిలకుండు, లచ్చితోఁ బుట్టినలక్షణాఢ్యుఁ
తే. డంబుజాసనుఁ డన విధుఁ డనఁగ సోముఁ,డన నెసఁగి హంససంగతి నవర సురలఁ
బ్రోవ దాక్షాయణీప్రేమఁ బూననేర్చు,జాణ చంద్రుండు కాంతిని స్తంద్రుఁడలరు."
అశ్వా ౧. ప ౨౧.

"సీ. వదనప్రభూతలావణ్యాంబుసంభూత, కమలంబు లన వీనికన్ను లమరు
నిక్కి వీనులతోడ నెక్కుసక్కెము లాడు, కరణి నున్నవి వీనిఘనభుజములు
సంకల్పసంభవాస్థానపీఠికబోలె, వెడఁద యై కనుపట్టు వీనియురము
ప్రతిఘటించుచిగుళ్లపై నెఱ్ఱవారిన, రీతి నున్నవి వీనిమృదుపదములు
తే. నేరకేటిచుస లైచ్చి నీరజాప్తు. సాన బట్టినరాపాడి చల్లి మెదిపి
పసను సుధ నిడి చేసెనో పద్మభవుఁడు, వీనిఁ గాకున్న గలదె యీ మేనికాంతి."
అశ్వా ౨. ప 3౪.

"సీ. తలిరుప్రాయమువాని వలరాజు నలరాజు, నలరాజుఁ దెగడుసోయగమువానిఁ
బసిడిచాయలవానిఁ బగడంబు జగడంబు, జగడంబు గలమోవిసొగసువానిఁ
దళుకుఁజెక్కులవానిఁ నులకింపుపలుకెంపు, పలుకెంపు లోలయు నవ్వులువానిఁ
జికిలిచూపులవాని సిరిమించు దొరయించు, దొరయించు కాంచనాంబరమువాని
తే. సొంపు గలవాని మకుట కేయూర హార, కటకకుండలచాకచక్యములవాని
నమ్మహీజానిఁ గని లేచి యమితవినయ,సంభ్రమము దోఁప నిలిచి రబ్జాతముఖులు."
వసు. అశ్వా. 3. ప ౪౬.

## కోడికూఁతను వర్ణించుట.

"మ. సకలాశాగతినర్మకోపవిరతిప్రౌత్క్రియారంభణా
త్మకవర్గత్రయికిన్ మనుచ్చరితశబ్దజ్ఞానమే మూరి మిం
తకుఁ బోలన్ వినుఁ డంచుఁ దెల్పుగతిఁ జెంతం గొండపై పల్లెలం
గృకవాకు లొమ్మరసెన్ గృహోపరిఁ ద్రిభంగిన్ భుగ్నకంఠధ్వనిన్."
మను. అశ్వా3. ౫౫

"మ. ఒకనాఁ డింద్రుని యంతవేలుపు మదీయోక్తిన్ విడంబించి తా
నొకకాలం బెటిఁగింప వచ్చి మునిశాపోగ్రవ్యథాప్తిపా లయ్యె మా
మకశబ్దం బిది యల్పమే ద్రిముని సంభావ్యత్రికాలీవిబో
ధక మన్ రీతిఁ ద్రిభంగిగా మొరసెఁ జెంతన్ దామ్రచూడౌఘముల్."
వసు. అశ్వా. ౪. ప ౧౨౬

అని యిట్లు కొన్నిటిని మాత్రమే వివరించినాఁడను. ఇఁక నితర వర్ణనలో ననఁగా స్త్రీశృంగారవర్ణనలో చంద్రాద్యుపాలంభనలలో మన్మథాదివర్ణనలలో నితరము లైనఋతువర్ణన పుష్పలావికావర్ణనాదులలో మనుచరిత్రకారుఁ డూహింపని వర్ణన లనేకము లున్నవి. వానిని గ్రంథము చదివియే తెలియవలెఁగాని వ్రాయ వీలులేదు. హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము రాఘవపాండవీయముకంటె మిన్నయై యున్నదనుటకంటె విశేషించి చెప్పను.

### భట్టురామరాజభూషణుని జన్మస్థానాదివిషయము.

దీనింగూర్చి యిదివఱలో నొకరిద్ద ఱొకటిరెండువిధముల వ్రాసియున్నారు. అందాంధ్రకవిచరిత్రములో నితనిజన్మభూమి భట్టుపల్లె యనియును, ఈగ్రామము కృష్ణదేవరాయలవలనఁ గవిత్వమునందు ప్రవీణు లై ప్రబంధాంకమువా రని బిరుదందిన యీతనిపూర్వు లగుభట్టురాజుల కీయఁబడె ననియు, నీగ్రామము బళ్లారి మండలములోని పాలమండలం తాలూకాలో నున్నట్లు కొందఱును, కడపమండలములోని పులివెందలతాలూకాలో నున్నట్లు మఱికొందరు చెప్పినట్లు నున్నది. దీని కాధారము లేవియుం జూపఁబడలేదు.

ఇఁకఁ గృష్ణామండలములోని మోదుకూ రనుగ్రామములో నుండు కొందఱు భట్టుకులస్థులు తాము భట్టుమూర్తి వంశస్థుల మనియు నాతనికాఁపురస్థలము తమగ్రామమే యనియు కొంతకాలముక్రిందట కాకినాడలో నాతోఁ జెప్పియుండిరి. కాని తమకును భట్టుమూర్తికి నెందఱుపురుషులు మధ్యను గలరో ఆవృత్తాంతముగాని వంశవృక్షముం గాని చూపలేరైరి.

భట్టుమూర్తి, రామరాజభూషణుఁడు అనుపేరులు గలపురుషు లొక్కరే యని ప్రప్రథమములో నాతోడ వాదించినవారు వారే. అప్పటిలో అట్టితమవాదమున కనుకూలము లైనచా[illegible]ధారలం జదువలేదు. కాని తమదేశమునం దున్నట్లును వానిం బంపెదమనియును నాతోఁ

జెప్పియుండిరి. తిరుగ వారు పిఠాపురము మొదలగుస్థలములకు వచ్చియుండిరిగాని వారు తెచ్చి యిచ్చెద మనినపద్యములు తెచ్చి యియ్యలేదు. నాఁటనుండియుం గొన్నిచాటుధారలు మాత్ర మచ్చటచ్చట వ్యాపకములోనికి వచ్చుటఁ జూచుచున్నాఁడను. వానికి కారణము పైబ్రాజులు కావచ్చు నని యోఁచించెదను.

రామభూషణునికథ ముగించుటకుఁ బూర్వ మతనిపినతండ్రికొడుకై అతఁడే యితఁ డని యూహించి భ్రమ నందించుచున్నభట్టుమూర్తింగూర్చి కొంతవ్రాయుచు నాసందర్భములో రామరాజభూషణుంగూర్చి మొదట నావలనఁ గవిజీవితము రెండవభాగములో వ్రాయంబడినచారిత్రము పూర్వమువలెనే వక్కాణించి అచట నచట తిరుగ రామభూషణుని కవిత్వశయ్యాదుల నుడివెదను.

## భట్టుమూర్తి.

ఈవఱకును మన మల్లసానిపెద్దనచారిత్రములో వ్రాక్రుచ్చిన భట్టుపేరు మూర్తి. అతనినే జనులు 'భట్టుమూర్తి యని మూర్తిగా జనియు వాడెదరు. ఇతనివృత్తాంతమును గొంత యిదివఱకే పెద్దనచారిత్రములో వ్రాయంబడినది. ఇతనికిఁ గృష్ణరాయనియాస్థానపండితుఁడని విశేషవిఖ్యాతి గలదు. ఆరాజు కవిని బహుభంగులుగా గారవించి తుదిని తనసింహాసనార్ధమునఁ గూర్చుండఁబెట్టె నని వాడుక గలదు నరసభూపాలీయగ్రంథరచనాకుశలుఁ డితఁడే యని యిదివఱకే చెప్పియుంటిమి. ఆగ్రంథము కృష్ణరాయనిర్యాణానంతరము మఱికొంతకాలమునకుఁ బుట్టినది.

కృష్ణరాయలకాలములో నీతఁడు గ్రంథము లేమియుఁ జేసినట్లు కాన్పించదు. చాటుపద్యంబులు విశేషంబుగఁ జెప్పియుండె, వసుచరిత్రంబు రచించినవాఁ డీతఁడే యని ప్రసిద్ధి గలదు, దానికి పైరెండుగ్రంథంబుల దృష్టాంతము లేమియుఁ గానరావు. అయిన వసుచరిత్రములో నిజాసలు కొన్ని దీనిలోఁ గాన్పించుటఁ జేసియు వసుచరిత్రకారుఁ డాగ్రం

థంబునఁ దనతండ్రిపేరు స్పష్టీకరింపకుండుటంజేసియు నతఁడును హను మదుపాసనాపరుం డౌటంజేసియు నతఁడే భట్టుమూర్తి యని చెప్పినవ ల్కులు నిజమా యేమి ? యని తోఁచుచున్నది. గ్రంథంబులు రెండు నుం జదువునప్పుడును మనము వినుచున్నకథంబట్టి యోఁచించునపుడు ను గొన్నిసంశయములు బుట్టుచున్నవి. మనము వినుచున్నవృత్తాంత మెట్టిదనిన భట్టుమూర్తి ముందు వసుచరిత్రంబు రచించి యనంతర ము నరసభూపాలీయమును విరచించె నని కాని వసుచరిత్రము రచించి నకవియే పిమ్మట దీని రచియించునట్టు లైన నిందలిశయ్యావిశేషంబు లంతకంటెను బ్రౌఢంబుగ నుండవలయు. లేకున్న దానికి సమానంబుగ నైన నుండవలయును. అటుగాక న్యూనం బగుటకుఁ గారణం బేమి యని యూహింపవలసియున్నది. ఇట్టిభేదంబులు రెండుగ్రంథములలో నికొన్నికొన్ని పద్యంబులు గైకొని వాటిరసపుష్టిం బరీక్షించిన స్పష్టం బు లగు. ఇంతియకాక వసుచరిత్రకారుఁడు తనకు మూర్తి యనునా మాంతర మున్నట్లు చెప్పఁడు. నరసభూపాలీయకారుఁడును తనకు రా మభూషణనామ మున్నట్లు జెప్పియుండలేదు. నామాంతర మున్న యె డల నెఱ్ఱాప్రెగ్గడయుంబోలె దానిని వివరింపక మానఁడు, వసుచరిత్రంబు రచించినయనంతరము రామభూషణునకు సాహిత్యరసపోషణుఁ డని బిరుదు కల్గెను. అట్టి బిరుదునే మఱియొకగ్రంథంబు విరచించు తఱిఁ గవి యొకఁడైన తప్పక నుడువును. అట్లు నరసభూపాలీయంబు నందు లేదు. ఈయిరువురుకవులకు సాహిత్యవిషయంబు లైనకొన్ని ప్రజ్ఞలు సమానములుగఁ జెప్పఁబడియె. వసుచరిత్రకారుఁడు సంగీతకళా రహస్యనిధి. ఇతఁడే వీణియలకు మెట్లు కల్పించినాఁ డని యున్నది. దీనింగూర్చి మఱియొకస్థలములో వివరించుట యైనది. అట్లైన నీ తండు పుంభావసరస్వతి యని చెప్పవలదా ? అగును కాకున్న నితనికి సంగీతసాహిత్యపాండిత్యంబు గలదు? ఇంతియకాక యాశ్వాసాంతంబుల నీయిర్వురిప్రజ్ఞలు వేఱ్వేఱుగ నున్నట్లు చెప్పంబడియె. ఇట్లుండ నీయి

ర్వురు నొక్కరే యని చెప్పుటకు మిక్కిలి సంశయంబు గల్గుచున్నది. ఇట్టిసంశయములు నివారింపఁబడుటకు నీగ్రంథంబులుగాక యింకొక గ్రంథసహాయంబు గావలసివచ్చెను. ఈవిషయమున మనము యుక్తిచే దీని సాధించినను గ్రంథదృష్టాంతముగూడఁ జూపిన మేలై యుండు నని భట్టుమూర్తిచే రచియింపంబడె నను గ్రంథంబులఁగూర్చి యత్నంబు సేయఁ జిరకాలంబునకుఁ దాళపత్త్రిగ్రంథం బొకటి "హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానంబు" అనుద్వ్యర్థికావ్యంబు సంప్రాప్తం బయ్యె. దానియాశ్వాసాంతగద్యలఁ బరికించుచో వసుచరిత్రంబున నున్నట్లే కాన్పించె. అపుడు కొంత మనంబున సందియమైన రామభూషణుఁడు తండ్రిపేరు చెప్పకుండునా యని యూహించి గ్రంథానుక్రమణికం జూడ నీక్రిందిపద్యం బున్నయది. దానిచే మనసంశయంబు లన్నియు నివారింపఁబడియె. ఆపద్యం బెద్దియనిన ;—

"సీ. వనధిలంఘనకృపావార్ధితోఁ బయకని, తాకళారత్నరత్నాకరుండ
సకల కర్ణాట రక్షాధురంధర రామ, విభు దత్త శుభచిహ్నవిభవయుతుఁడ
వసుచరిత్రాది కావ్యప్రీత బహునృప, ప్రాపితానేకరత్నప్లవుండ
శాశ్వత శ్రీవేంకటేశ్వరానుగ్రహ, నిరుపాధికైశ్వర్యనిత్యయుతుఁడ
గీ. శ్రీ మహాప్రబంధాంకసింగరాజ, తిమ్మరాజ ప్రియతనూజ ధీరనూర
పాత్మజుఁడ రామభూషాఖ్యఁ బరఁగుసుకవి, నంకితము నర్తునీకావ్యమనఘభక్తి"

దీనిచే నీతనివంశంబు దెలిసె. ఇఁక భట్టుమూర్తివంశంబు దెల్పుపద్యంబు నిట వివరింతము.

గీ. అమితయమకాశుధీప్రబంధాంకసింగ, రాజసుతతిమ్మరాజపుత్త్రప్రసిద్ధ
నరసవేంకటరాయభూవణిసుపుత్త్రి, నను బుధవిధేయు శుభమూర్తినామధేయు.

ఇవు డీరెండుపద్యంబులంబట్టి చూడ నీయిర్వురకు మూలపురుషుం డొక్కం డనియు నీయిద్దఱుఁ బినతండ్రి పెదతండ్రి కుమారు లనియు స్పష్టం బయ్యె. ఇట్టి వృత్తాంతంబే మఱియును స్పష్టం బగునట్టుల నీక్రిందివంశవృక్షముం జూపెదను.

(ప్రబంధాంక సింగరాజు.)

(తిమ్మరాజు.)

వేంకటరాయభూషణుఁడు. — సూరపరాజు.

భట్టుమూర్తి. — రామరాజభూషణుఁడు

దీనిచేత మనము భట్టుమూర్తి రామరాజు కాఁడని
రూఢంబుగఁ దెల్పితిమి.

వసుచరిత్రములో రామరాజభూషణుఁడు స్మార్తులు గ్రంథారంభము చేసినట్లే కృతిపద్యంబులలో నీశ్వరత్రయమును శక్తిత్రయమును గజాననుఁ నుతియించె. ఇతఁ డాంజనేయోపాసకుం డగుటం జేసి యాంజనేయస్తోత్రమును జేసి సంస్కృతమహాకవుల నుతియించి తనకుఁ బూర్వులగు నాంధ్రకవుల నీక్రిందివిధంబున నుతియించెను.

మ. మహి మున్ వాగనుశాసనుండు సృజియింపం గుండలీంద్రుండు త
న్మహనీయస్థితిమూల మై నిలువ శ్రీనాథుండు ప్రోవ న్మహా
మహు లై సోముఁడు భాస్కరుండు వెలయింపన్ సొంపువాటించు నీ
బహుళాంధ్రోక్తిమయప్రపంచమునఁ దత్ప్రాగల్భ్యమూహించెదన్. ఆశ్వా. ప. ౧. ప౧౦.

దీనింబట్టి రామభూషణునకుఁ బూర్వులు ౧ నన్నయభట్టు ౨ తిక్కనసోమయాజి ౩ శ్రీనాథుడు ౪ సోముఁడు (నాచనసోముఁడు) ౫ భాస్కరుఁడు (హుళక్కిభాస్కరుఁడు) మొదలగువారై యున్నారు. ఇతఁడు తనకృతిపతి యగుతిరుమలరాయుని వర్ణించి యొకపద్యమున నతనిబిరుదంబులం దెల్పుచు నొకవచనంబును చెప్పెను. బిరుదంబు లున్న వచనము దేశచారిత్రములోఁ జేర్చినానుగావున నిపుడు పద్యముమాత్రము కృతిపతి గౌరవాదికము సంగ్రహముగాఁ దెలియుట కిట వివరించెదను.-

"సీ. వసుమతీభారధూర్వహత నెవ్వనియుర్వ, రావరాహాంక మర్థము వహించు
కరగతచక్రవిక్రమశక్తి నెవ్వాని, రామానుజత్వంబు రమణ కెక్కు
శీర్ణకర్ణాటలక్ష్మీపునస్సృష్టి నె, వ్వానిలో కేశ్వరత్వము పొసంగుఁ
జటులశార్వరమగ్నసర్వవర్ణోద్ధార, పటిమ నెవ్వని రాజభావ మెసఁగు

తే. ఆతఁడు వీరప్రతాపరాజాధిరాజ, రాజపరమేశ్వరాష్టదిగ్రాజకులమ
నోభయంకరబిరుదసన్నుతభుజాఢ్యుఁ, రామగుణహారి తిరుమలరాయశౌరి. ఆ౧. ప౧౩

అనుదీనిం బట్టి చూడఁ నీతిరుమలరాయునికి భూవరాహలాంఛనమును, జీర్ణకర్ణాటరాజ్య పునరుజ్జీవనబిరుదమును వీరప్రతాప రాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వ రాష్టదిగ్రాజకులమనోభయంకరబిరుదులు గలవని తేలును.

ఈ తిరుమలరాయఁడు సింహాసనాసీనుండై యుండె నని తత్సింహాసనవిభవము రామభూషణునిచే నీక్రిందివిధంబున వర్ణింపఁబడియె. ఎట్లన్నను:—

సీ. కటకేంద్రుఁ డంపినగంధసింధురము లా, త్మస్వామిమాఱు హస్తములు మొగుప
హాయనాథుఁ డంపినహరులు కైజామోర, లాచ్చుచుఁ బతికి జోహారు సేయ
నావాడపతి పంపినయమూల్యకటకముల్, కర్తపేరుగఁ బదాగ్రములఁ బెనఁగ
బాండ్యేశుఁ డంపినభర్మంబు లధిపతి, ప్రతిగా నిజాంకముద్రలు వహింప
తే. శౌర్యకీర్తులలో వచ్చుసకలదిజ్న, రేంద్రరాజ్యేందిరలమాడ్కి నిగురుబోండ్లు
చటులమాణిక్యమయదండచారుచామ, రములు వీవంగఁ జేరోలగమున నుండి.
ఆశ్వా. ౧. ప ౧౫,

ఈపద్యమువలన గజపతియు నశ్వపతియు నీయిర్వు రితనిం గొల్చి యుండి రనియు నావాడపతియును, బాండ్యదేశాధిపుఁడును ఇతనికి పన్నుల నిచ్చువా రనియుఁ దేలినది. పైపద్యమున అశ్వపతి గజపతులం జెప్పి నరపతి నేల చెప్పలేదనుశంక వొడమును. ఇతఁడు నరపతియే గావున నాపే రిట వదలివేయఁబడియెను. కృష్ణరాయ లీమూఁడువంశములలోఁ జేరనివాఁడగుటచే నతనికి మూరురాయరగండఁ డను పేరు చెల్లఁగల్గెను.

రామభూషణుండు తిరుమలరాయఁడు సింహాసనాసీనుఁడై యుండి తనకు వర్తమానంబు పంపె నని యీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

ఉ. సను శ్రీరామపదారవిందభజనానందున్ జగత్ప్రాణనం
దనకారుణ్యకటాక్షలబ్ధకవితాధారాసుధారాశిసం
జనితైకైకదినప్రబంధఘటికాపద్యశ్శతగ్రంథక
ల్పను సంగీతకళారహస్యనిధిఁ బిల్వం బంచి పల్కెన్ గృపన్. ఆశ్వా. ౧. ప ౧౬

అను నీపద్యమువలన రామరాజభూషణుఁడు శ్రీరామ ఆంజనేయోపాసకుఁడనియు, ఏకదినప్రబంధఘటనాసమర్థుఁ డనియును, సద్యఃకాలమున నూఱుగ్రంథము లనఁగా ననుష్టుప్పులు చెప్పఁగల డనియును, సంగీత శాస్త్రరహస్య వేది యనియుం దేలినది. ఇంతియకాక ఆశ్వాసాంతగద్యమువలన నీతఁడు సంస్కృతాంధ్రభాషాసామ్రాజ్యసర్వంకషుఁ డనియును, చతుర్విధకవితానిర్వాహకుఁ డనియు, సాహిత్యరసపోషణుఁ డనియును దేలుచున్నది.

కాని వీర లిర్వురు కృష్ణరాయల కన్య లగు రాజులఁ గృతిపతులఁ జేయుటకుఁ గారణంబు న డుపమైతిమి. దానిఁ గూడ వివరించినపిమ్మట వీరివ్యాపారాదుల వ్రాయవచ్చును. మన మీవఱకే రామభూషణాదులు కృష్ణరాయలకాలంబునఁ బిన్నవయసున నున్నవా రని తెల్పితిమి. వా రందఱు నాతనియనంతరము తత్సింహాసనము నధిష్ఠించినరాజుల కడ మిగులఁ బ్రబలి గ్రంథంబుల రచియించిరి. కృష్ణరాయలయనంతరము జరిగినవృత్తాంతము కొంత తెలిపి పిమ్మట నీగ్రంథోత్పత్తులంగూర్చి వ్రాసెదము.

కృష్ణరాయలు శా. సం. ౧౪౫౩ మృతినొందెను. అవుడు తత్సింహాసనము కృష్ణరాయని యన్నకొడుకగునచ్యుతరాయనిచేఁ దీసికొనంబడియె. ఈతనికి సల్కయతిమ్మన యనుకృష్ణరాయసేనాని సహాయం బొనరించెను. ఈయచ్యుతరాయఁడు నాలుగైదువత్సరములు రాజ్యంబు సేసి తుదిఁ దురుష్కులతోఁ బోరి కాలగతిం జెందె. అవు డాతనిపుత్త్రిని నీతిమ్మరాజు సింహాసన మెక్కించె. ఈబాలుఁడతఁడు పదివత్సరంబులవాఁడై యుండుటంజేసి యాతిమ్మరాజు వానిని దనసోషణలో నుంచి

కొని తానే రాజ్యంబు చేయుచుండెను. ఇట్లు కొన్ని దినంబు లుండి యా సంస్థానంబునకుఁ దానె ప్రభుండై యుండ మదిఁ గోరి తనసంరక్షణమున నున్న సదాశివరాయనికి విషప్రయోగంబు సేయించె. ఇట్టిద్రోహకార్యంబు చేసి తా రాజ్యంబు జేయఁదలంచిన నది దైవంబునకు సమ్మతంబు కాదయ్యె. కావున నీతని సంహరింపఁ దగు నుపాయంబు లూహింపఁబడియెను:—

రాష్ట్రంబులోని జనులందఱుఁ గృష్ణరాయనియల్లుం డగునళియ శ్రీరామరాజును సింహాసనం బధిరోహింపుఁ డనియు, దాము సహాయ మొనర్చెద మనియుఁ బ్రార్థించిరి. ఈరాజు కృష్ణరాయని యనంతరమే రాజ్యమునకు రా నిశ్చయించి యుండఁగా సల్కయతిమ్మరాజు విఘ్నంబు కల్పించి యచ్యుతరాయనికి రాజ్యమిచ్చెను. ఈరామరాజునకుఁ బట్టాభిషేకకాలంబునఁ గల్గినవిఘ్నంబు సూచించి వసుచరిత్రంబున నొకపద్యంబు చెప్పఁబడియెను. అదియెట్లనిన :—

సీ. పట్టాభిషేకవిపర్యయంబునఁ బోరిలు, వెడలి ప్రియానుజాల్ వెంటఁ గొలువఁ
చిత్రకూటాభిఖ్యఁ జెలఁగుఁ బెన్గొండసాం, ద్రహరిద్విపేంద్రవా దవనిఁ జెంది
ఖలజనస్థానవాసులఁ బల్వురఁ గవధించి, మహిమ సలకఖరస్మయ మడంచి
హరివీరభటమహోద్ధతి నబ్ధి గంపింప, దురమునఁ గదిసి తద్ద్రోహిఁ దునిమి
గీ. యనఘతరపార్థివేందిర నధిగమించి, సాధుకర్ణాటవిభవసంస్థాపనంబు
పూని శరణాగతుల నెల్లఁ బ్రోచె రాముఁ, డతఁడు నిజచరితంబు రామాయణముగ.

(ఆశ్వా-1. వ 44.)

ఈ వృత్తాంతము నే నరసభూపాలీయంబునం గూడఁ జూడనగు. ఆ కవియు సీతని పేరు చెప్పి యుండుటకుఁ గారణంబు కలదు. దాని ముందు వివరింతము. ఈరామరాజు సల్కయ తిమ్మని జయించి యింకఁ గొన్ని దేశములు స్వాధీనము చేసికొనినట్లు నరసభూపాలీయమున నున్నది

సీ. ఖలు నతిద్రోహు సల్కయతిమ్మని హరించి, సకలకర్ణాటదేశంబు నిల్పె
నతుని వర్ధితునిఁ దత్సుతునిఁ బట్టము గట్టి, కుతుపనమల్కన క్షోణి నిలిపె
వడిలఁ దై రాచూరుముదిగల్లుకప్పంబు, సేయఁ గాంచి సహాముసీమ నిలిపె
శరణన్న మల్కగేజామున కభయం బొ, సంగి తదీయరాజ్యంబు నిలిపె

గీ. వసనియంతయు గాను రాజ్యంబుజేసె, తనగుణంబులు కవికల్పితములు గాఁగ
వలదిరొ రచింపసత్కావ్యములను వెలయ, భూమి నొకరాజమాత్రుండె రామవిభుఁడు.

ఈ రామరాజు కృష్ణరాయలయల్లుం డైనందులకును సదాశివ రాయనిరాజ్యంబు నందినందులకును రామాభ్యుదయమునందలిపద్యము.

ఉ. ఆపటుకీర్తి రామవసుధాధిపచంద్రుఁడు కృష్ణరాయధా
త్రీపతిసార్వభౌమునిహితప్రియపుత్రికఁ బెండ్లియై ప్రతాపసం
తాపితశత్రుఁ డై యలసదాశివరాయనిరంతరాయ
విద్యాపురరాజ్యలక్ష్మికి నిదానము తానయి మించె నెంతయున్.

ఇట్లు పైనఁ జెప్పఁబడిన మూఁడుగ్రంథంబుల నీయళియరామ రాజు చెప్పఁబడుటకుఁ గారణం బేమనిన :—

వసుచరిత్రకృతి నాయకుఁ డీతనితమ్ముఁడు. రామాభ్యుదయ నరసభూపాలీయ కృతిపతు లితని మేనల్లుండ్రు. వారివారివంశంబులు నుతింపఁబడుచో వంశశ్రేష్ఠుం డగునీతండు మిగుల వర్ణింపంబడియెను. వీరి వంశవృక్షంబున వీరిసంబంధంబులఁ దెలుపుచున్నాఁడను.

చంద్రవంశము.

|

తాత పిన్నమరాజు.

|

ఆర్వీటి బుక్కరాజు.

|

రామరాజు 1.

|

తిమ్మరాజు. | కొండరాజు. | శ్రీరంగరాజు.

| | | | |
|---|---|---|---|
| కృష్ణరాయ నియల్లుఁడు రామరాజు. | వసుచరిత్ర కృతిపతి. తిరుమలరాజు. | నరసభూపాలీయ కృతిపతి యగు నహోబలనరస రాజుతల్లి లక్కమ్మ | రామాభ్యుదయ కృతిపతి యగు గొబ్బూరినరస రాజుతల్లి ఓబమ్మ. |

ఇతఁడు కొంతకాలంబు రాజ్యంబు చేసి కాలపరిపాకంబు నందెను. ఈతనియనంతర మీతనితమ్ముం డగుతిరుమలదేవరాయఁడు సింహాసనం

బునకు వచ్చెను. ఇతఁడే వసుచరిత్రను గృతినందినరసికుఁడు. ఈవృత్తాంతంబు స్పష్టపఱుచు వసుచరిత్రంబులోని పద్యము.—

క. ఆరామశౌరిపిమ్మట, ధీరామరశాఖి వీరతిరుమలరాయం
డారామసేతుహిమవత్, క్ష్మారమణీరమణుఁడై జగంబు భరించెన్.

ఆశ్వా ౧. ౫౫.

ఇతనిచెల్లెలైనలక్కమాంబకుఁ బుత్రుండైనయహోబల నరస భూపాలుఁ డితనికి మంత్రిగ నుండియుండెను. రామభూషణుఁడు మేనమామపేర వసుచరిత్రంబును, భట్టుమూర్తి మేనల్లునిపేర నరసభూపాలీయంబును రచియించిరి. ఇంతవఱకు తెనాలిరామకృష్ణుం డున్నట్లు మనకు దృష్టాంతము లున్నవి. అతనిపాండురంగవిజయంబు నీకాలంబు నాఁటిదే. ఈకాలంబులోనివసుచరిత్రంబుఁ జూచి యాముక్తమాల్యద రచియింపఁబడె నని చెప్పుటకంటె వింత యింకొకటి గలదే. ఈతిరుమలరాయనితో రామభూషణ రామలింగములనామంబు లంతరించెను. తిరుమలరాయనియనంతరము వేంకటాద్రి యనుశ్రీరామరాజు రెండవతమ్ముఁడు రాజ్యమునకు వచ్చెను. అతనికడ నోబమాంబ యనురెండవ సహోదరికుమారు లగుగొబ్బూరినరసరాజును జగ్గరాజును మంత్రులు. అందు రామాభ్యుదయంబు గొబ్బూరినర్సరాజుపేరిట రచియింపఁబడెను. దీని రచియించినవాఁడు అయ్యలరాజు. రామభద్రకవి, ఇతనితోఁగూడ భట్టుమూర్తి యున్నట్లు మనకు నిదర్శనంబులు గాన్పించెను. కృతిపతులకుఁ గలసంబంధంబులును కవులజీవితకాలంబులను వ్రాయుచ్చితిమిగావున నిఁక వీరిగ్రంథవిశేషంబులు వ్రాయంజనును.

## వసుచరిత్రమునకుఁ గల్గినవిఘ్నము.

(౧) రామభూషణుఁడు వసుచరిత్రమును గృష్ణరాయనికాలంబున రచియించినట్లును దానినతఁడు కృతినందకుండ రామకృష్ణుం డంతరాయంబు కల్పించినట్లును బిమ్మట రామభూషణుఁడు వాని నెంతయుఁ బ్రార్థింప నతఁడు రాజుకడకుం జని యొకయుపాయంబు సెప్పెద నని దాని మృతు లగునితరవంశీయులకుఁ గృతి నిప్పించి పిమ్మట దానిఁ బి

డంబులపై ధారఁ బోయించె ననియు వాడుక గలదు. దీనిచే వసుచరిత్ర కృతినాయకుం డగు తిరుమలరాయండు కృష్ణరాయలకుం బూర్వంబే మృతి నొందినట్లు తేలుచున్నది. ఈరాజు కృష్ణరాయలకుఁ బూర్వుండు కాఁడనియును గృష్ణరాయని యనంతరము రాజ్యము చేసిన యళియ రామరాజుతమ్ముఁ డనియు నీవఱకే మనము చెప్పియుంటిమి. కాఁబట్టి కృష్ణరాయలకంటెను వసుచరిత్రకృతిపతి పూర్వమే మృతి నొందె ననుట యెట్లు సరి యగును.

(౨) ఒకవేళఁ గృష్ణరాయలకాలంబున నీవిఘ్నంబు వచ్చుటం జేసి రామభూషణుం డపుడు దీనిం బ్రకటింపక కాలాంతరమునఁ దిరుమలరాయనికిఁ గృతియిచ్చె నని యోఁచింతము. అట్లయినఁ దొల్లి తనకు నపయశస్సుఁ దెచ్చిన "శ్రీభూపుత్త్రి వివాహవేళ" అను కృతిముఖపద్యంబు మార్చి దీని రామభూషణుఁ దొరలకుఁ జూపునుగాని తనతప్పుం జెప్పుపద్యంబుమాత్ర మందుంచి కడమపద్యంబులు కృతిముఖంబున మార్పఁడుగద. కావున నిదియు లెస్సయై యుండలేదు.

(3) కృష్ణరాయని యనంతరము తత్సింహాసనాసీనుం డగు నీతిరుమల రాయనికడ రామలింగము మొదలగుకవు లున్నారు. కావున నప్పుడే యీగ్రంథంబు రచియించి తేఁగని రామలింగ మాక్షేపించినాఁడని యూహింతము. అట్లయిన నిది మృతు లగునితరవంశీయులకు నీఁబడినె ననుమాటయుఁ, దీనిఁ బిండంబులపై ధారవోయించె ననుమాటయు బూటకమే యని చెప్పవలయును. ఈవృత్తాంతము కల్పిత మని చెప్పుటయే నిజముగఁ గాన్పించును. రామకృష్ణుండు తొంటియాక్షేపణముఁ జేసియుండిన నుండుఁగాక. రాజు నాఁడుగాకున్న మఱునాఁడైన రామలింగనిచేష్ట లవి యని యూహించి మరల గ్రంథమును దనంతట తానే వినకుండునా. కావున నీకథ నెంతమాత్రమును నమ్ముట న్యాయముగాఁ గాన్పించకున్నయది.

## భట్టుమూర్తి తిమ్మరసుపైఁ గోపించుట

ఇదివఱలో నేను వివరించియున్న మోదుకూరి కాఁపురస్థులగు భద్రాజులు "ద్వాత్రింశన్మంత్రులచరిత్రము" అనుగ్రంథములో నీభట్టుమూర్తిప్రతాప మున్నట్లుగాఁ జెప్పి దానిని సూచించుటకుఁగాను ఈగ్రంథమంతయుఁ బిఠాపురములో నుండు బ్ర. పెద్దాడ. చిట్టిరామయ్యనాము లగునామాతామహజ్ఞాతులఁ గొసంగిరి. దానిని వారచ్చువేయించి ప్రకటించిరి. అందులో నీభట్టుమూర్తిప్రతాప మున్నను అది ద్వాత్రింశన్మంత్రి ప్రతాపములున్నట్లు మనదేశములో మిక్కిలి విఖ్యాతి నందిన కృష్ణదేవరాయసార్వభౌముని ప్రసిద్ధప్రధానమంత్రి యగుతిమ్మరసుమంత్రిప్రతాప మందు లేనుగావున నందలిభట్టుమూర్తికథలు కల్పితములని యూహించవలసియున్నది. తిమ్మరసు వృత్తాంతము వేఱుచారిత్రముగ్గా వ్రాసియుంటినిగనుక నిపు డీమంత్రిచరిత్రములో వ్రాయంబడిన భట్టుమూర్తి ప్రతాపమునే యిందుఁ బొందుపఱిచెదను. "కథకు కాళ్లును, ముంతకుఁ జెవ్రులును లే" వని యున్నది. గావున పుక్కిటిపురాణము లెవరి వెవరి కదికిన నదుకవచ్చును. కావున నే నీవఱకు రామలింగముచరిత్రములోఁ జెప్పినభట్టుమూర్తిపద్యము రామలింగముపద్యమని చెప్పెడువానికి సంశయింపం బనిలేదు. ఏదియైన నున్న నది పాఠాంతర మని యూహించుట మంచిది. అదియెట్లున్న దనఁగా:—

### ౨౧ మంత్రి యగుతిమ్మరసుకథ.

"భట్టుమూర్తికి కిన్క రెట్టింప పచ్చలహార మర్పించె తిమ్మరసుమౌళి."

ఈయన రాయలవారియొద్ద ముఖ్యప్రధానుఁడు. తిమ్మర సనుపేరు గలవాఁడు. బహుబుద్ధిశాలి. ఈయనను రాయలు పితృసముఁ డని యప్పాజీ యని పిలుచుంగావున నప్పాజీ యనియుంగూడ నామంబు గలదు. ఈయన సర్వాధ్యక్షుండుగా రాయలవారియొద్ద నుండునపుడు భట్టుమూర్తి యెన్నండును సైవారంబు సేయకుండుటచే మనంబున నించుక మత్సరంబు గలవాఁడై యుండి యాకవికి నెప్పుడు వంచనము గావించెద

నాయని యూహించుచుండఁ బెద్దన్న, రామలింగము మొదలగువారును తాము రాజాస్థానమున దిగువఁ గూర్చుండియుండ, మూర్తికవి రాజుతో నర్ధసింహాసనారూఢుండై యుండు నని యెంతయు చింతచేఁ గుందుచు నొకసమయమున నీతిని శిక్షింప నత్తఁడును మీార లూరక యుందురు. ఏ నేమిసేతు. మీార లాతనిఁ గ్రిందికి డించుయత్నంబు జేసిన నేనును సహాయభూతుండ నయ్యెదనని వక్కాణించెను. ఇటులుండ నొక్కనాఁడు రాయల సంభాషణంబున రామలింగము వారిఁగూర్చి యొకపద్యమిటుల జెప్పెను:

క. నరసింహకృష్ణరాయని, కర మరు దగుకీర్తి వెలసె కరిభిద్గిరిభి
త్కరికరిభిద్గిరిగిరిభిత్కరిభి, ద్గిరిభిత్తురంగకమనీయంబై.

అని చెప్ప నందఱు నానందింప భట్టుమూర్తి యూరకుండిన, నేమి యూరకుండితి వీపద్యం బెటులుండె ననవుడు నందఱకుం బాగుగా నుండ నాకుం బాగుగాదే యనఁ దిమ్మర సిది యేమో శ్లేషగాఁ బలుక నోవు నన రామలింగ మిద్ది బాగుండకుండిన నింతకుబాగుగా నీవు జెప్పిన నాసింహాసనంబునం గూర్చుండుము. లేనియెడ దిగు మనఁదిమ్మరసు ఔను రామలింగముమాట బాగుగా నుండె నన నపుడు భట్టుమూర్తి యాగ్రహించి నన్ను సింహాసనంబు దిగు మని తిమ్మరసు పలుకుంగాన నిదిగో తిమ్మరసును నిన్నుగూడఁ దిట్టెద నని వక్కాణించుచుఁ రాయలంగూర్చి జెప్పినపద్యము :—

ఉ. లొట్ట యిదేటిమాట వినఁలోభులతో మొఱమాట మేల తాఁ
గుట్టకయున్న వృశ్చికముఁ గుమ్మరపుర్వని యందురే కదా
పట్టపురాజుపట్టిసరిపల్లె సరాసరి యియ్యకున్న నేఁ
దిట్టకమాన నామతము తీవ్రమహోగ్రభయంకరంబుగాఁ
దిట్టితినా మహోగ్రహమతిన్ మకరగ్రహజర్జరీభటా
పట్టపుదట్టఫాలఫణిభర్తృజహూకృతపట్టసుస్ఫుటా
ఘట్టనఘట్టణాలకవి ఘట్టకనిర్గళ రాజభృత్యకీ
చట్టచటార్భటీనయనజర్ఝరకీలలు రాలఁగావలెన్

జెట్టితనంబునం, బొగడఁ జూచితినా రజతాద్ర్యధిత్యకా
పట్టణమధ్యరంగగతభవ్యవధూవదనానుషంగసం
ఘట్టశిరస్థ్సగాంగఝురహల్లకజాలసుధాతరంగముల్
చుట్టుకొనన్వలెన్ భువనచోద్యముగా భయదంబుగా మఱిం
దిట్టితినా సభాభవనధింకృతభీమనృసింహరోద్ధ్వహా
తాట్టమహాట్టహాసచతురాస్య సముద్భ్రుకుటీతటీనటీ
కోట్టణరోషజాలవ్యాప్తపుంజితకంఠగభీరనాదసం
ఘట్టవిజృంభమాణగతిఁ గావలె దీవనపద్య మిచ్చి చే
పట్టితినా మణీకనకభాజనభూషణభాసురాంబరా
రట్టతురంగగంధగజరాజదమూల్యఘనాతపత్రభూ.
పట్టణధర్మహర్మ్యభటపంక్తి చిరాయువనామయంబునై
గట్టిగ తోడుతో వెలయఁగావలె నెక్కువకీవిఁ జూడుఁడీ
యట్టిటు మందెమేలముల నందఱినింబలెఁ జుల్కఁ జూచి యే
పట్టున నైన కేరడము వల్కకుఁడీ పయివచ్చు నంతలన్
గొట్టుదు రుక్కువిద్విరదకోటుల బంచముఖోద్భటాకృతిం
బెట్టును దండముల్ సుకవిబృందము కే నతిభక్తి సారెకున్
గట్టితి ముల్లెలేఁబదియుఁ గాఁగలనూటపదాఱు లెమ్మెడన్
రట్టడి భట్టుమూర్తికవిరాయనిమార్గ మెఱుంగఁ జెప్పితిన్.

అని యాగ్రహించిన రాయ లీబ్రాహ్మణు లొనరించు నీదురాలోచన నే నెఱుంగ. నీమాన. నన్నేల తిట్టెద వని యనర్ఘ్యబహుమానం బొనర్చి గాఢాలింగనంబు గావించిన సంతసించుచు భట్టుమూర్తి రాయలమీఁదఁ జెప్పినపద్యము.

ప. అబ్జముఖీమనోజ నరసాధిపనందన కృష్ణ నీయశం
బబ్జకరాబ్జజాబ్జనయనాబ్జవిలాసము నీపరాక్రమం
బబ్జకరాబ్జజాబ్జనయనాబ్జవిలాసము నీవితీర్ణిమం
బబ్జకరాబ్జజాబ్జనయనాబ్జవిలాసము చిత్ర మిద్ధరన్. *

---

* ఈపద్యము పంచపాషాణము లని ప్రసిద్ధిం జెందినయైదుపద్యములలో నొక్కటి. దీనికిని తక్కినవాల్గింటికిని వ్యాఖ్యానమున్నచోఁ బాఠకుల కుపయుక్త మని యాచరిత్రాంతమందు వానివ్యాఖ్యం బ్రకటించెదను. తక్కినవి నాల్గుపద్యములుకూడ మూర్తికవి యని యూహింపఁగూడదు. వానికవులు ప్రత్యేకముగా నున్నారు ఆపద్యము లిది కట్టలో నొక్కటి కొఱకు గాఁ దక్కినవాని నుదాహరించియే యున్నారు.

అని స్తుతించిన నది రామలింగనిపద్యముకంటె బాగుగా నున్న దని పెద్దన మొదలగుకవులు సంతసించిన రాజు గారవించెను. అపుడు భట్టుమూర్తి తిమ్మరసుం జూచి రాజీవు రాలోచనంబు గానఁడు. నీప్రోత్సాహంబున కవులీవిషయ మాలోచనంబు గావించిరి. నేను నీకు కైవారంబొసంగకుండుట కారణంబుగా వీరిం బురస్కరించుకొని నన్ను వంచింపం జూచితివైనను నీవృత్తాంతంబు జెప్పెద వినుమని చెప్పినపద్యము.

"శా. గుత్తిం బుల్లెలు గట్టి చంద్రగిరిలోఁ గూడెత్తి పెన్గొండలో
హత్తిక సత్త్రమునందు వెండిబలుదుగ్గాధీశుతాంబూలపుం
దిత్తు ల్లోమ్మసి పదస్థు లైనఘనులం దీవించ............"

అని మూఁడుచరణములు జెప్పవలెను తిమ్మరసు దుష్కీర్తిభీతుండై రాయలవారు తాఁబట్టాభిషేకంబు నొనర్చుకొనునపు డిచ్చిన యమూల్యం బగుగారుత్మతరత్నహారంబు కవికంఠంబున నలంకరించిన పూర్తి జేసిననాలవచరణము.

" దీవించెదన్
మత్తారాతియయాతినాగమనుగున్ మంత్రీశ్వరున్ దిమ్మరున్."

అని దీవించి మంత్రియును రచించినపద్యము.—

క. అయ్యా యనిపించుకొంటివి, నెయ్యంబునఁ గృష్ణరాయనృపపుంగవుచే
నయ్యా నీసరి యేరీ తియ్యనిపలుకాఁడ వయ్య తిమ్మరసయ్యా.

అని కైవారం బొనర్చిన నత్యంతకౌతూహలం బొంది యది మొదలు నఖ్యంబుగా నుండి నిరంతరైశ్వర్యంబు లనుభవించుచుండె నని యున్నది.

(1) భట్టుమూర్తింగూర్చి మఱికొందఱు వ్రాసినచరిత్ర విషయము.

ఈభట్టుమూర్తింగూర్చి. "Dekkan Poets" అనుగ్రంథములో నొకకొంతగ్రంథము వ్రాయంబడియున్నది. అదియాంగ్లేయభాషయం దుండుటచేత దాని నట్లే యుంచుఁ బొందుపఱిచి యాకడ చెప్పినపొరపాటుల నక్కడక్కడ సవరించెదను. ఈగ్రంథము

---

BHATTU MURTI.

(1) This poet was born in a village called Bhattu Palla in the district of Pulivendla, in the Ceded Districts, he was a distinguished orator, and possessed a critical knowledge of the Sanscrit & Telugu dialects. As the poets of his time were greatly patronized by the

లోను భట్టుమూర్తి కృష్ణదేవరాయలకాలములో నుండెనని వైద్యాస్త్రింశన్మంత్రి[illegible] ములోవలెనే వ్రాసియున్నది. అందులో నితఁడు కృష్ణదేవరాయని యాస్థానాష్టదిగ్గజము లలో నొకండుగా నున్నట్లును, కృష్ణదేవరాయలు జీవించియుండఁగా నితఁడు నరసభూ పాలీయగ్రంథమును రచియించినట్లుం జెప్పెను. ఇతఁడును. (Rev. Taylor) దొరవ లె నీనరసభూపాలీయము కృష్ణదేవరాయల తండ్రి యగునరసరాజుపై రచియించియుండె నని యభిప్రాయపడి యున్నట్లు తోఁచెడిని. అట్లు కాదనియును టెయిలరు[illegible]లవ వ్రాయఁబడినవ్రాఁత పొరపాటనియును చెప్పెదను.

అందులో వసుచరిత్రము నీభట్టుమూర్తి రచియించినట్లె యున్న ది. అది పొరపాటని యిదివఱకే నాయుపన్యాసములోఁ జూపించియు

---

sovereigns of various provinces, Bhattu Murti chiefly confined his labours to versification in the vernacular tongue, and the harmony of his numbers were so much admired that he obtained a great many scholars whom he made proficients in prosody. He in course of time, proceeded to the Court of Kristna Raya, who admiring his talents, retained him as one of his eight celebrated bards; during the life time of this monarch, he composed an epic pœm entitled " Narasa Bhupaliyam," or the history of Narasa Bhupal, which was a work of great labour, and much admired by his comtemporaries, and by posterity. After the death of Kristna Rayaloo, he wrote another epic pœm called " Vasoo Charitra," the subject of which is the loves and nuptials of king Vasoo and the beautiful nymph Gireka; the work was dedicated to king Tirumala, and the invocation of the pœm commences in the following manner :—

The foregoing pœm of the Vasoo Charitra was much admired by the contemporaries of Bhattu Murti, and became a model for after pœts who composed in the Telugu language. Bhattu Murti was highly rewarded by Tirumala Raya for this and other works that he composed at the command of that monarch, so that he passed his days in peace and happiness until his death, which happened at his residence in the sixtieth year of his age.

It runs thus:-old nos. 36&37. The two manuscripts are copies of a poem, by one of the Ashta Diggajas at Vijianagaram; there having been eight learned men, so termed, by way of distinction. Timmaraju or by title Bhattu Murti from pœtical eminence, was one of these pœts of Krisha Rayer's court. This work, written by him, is entitled after the father of Krishna Rayer and as usual contains the geneology of the patron. Its subject is rhetorical and poetical, on the Laws of the drama, and pœtical composition. It is highly esteemed, and regarded as a very superior work.

న్నాను. కాఁబట్టి అందుకుగా నాతనిచే నీయఁబడినవిశేషములు రామరాజభూషణునివిగా భావించి గ్రహింపఁబడవలసినది. భట్టుమూర్తి యు ఋవదిసంవత్సరములు జీవించి తనయింటివద్దనే కాలధర్మము నందె నని వ్రాయఁబడియున్నది. దీనికి వేఱువ్రాఁతలయాధారము లేదుగావునఁ బాఠకు లెట్లు గ్రహించినను జిక్కులేదు. టెయిలరుదొర వ్రాసిన దెట్లనఁగా:—

vide page 206 vol. 2 Catalogue Raisonnee by the Rev. W. Taylor.

దీనింబట్టి చూడఁగాఁ బై టెయిలరు దొరగారికే కాక వారికి నరసభూపాలీయము బోధపఱిచినపండితులకుఁగూడ నరసభూపాలీయపురాజులపరిజ్ఞానము లేనట్లు కానుపించును. అట్లు కాకున్న భట్టుమూర్తి నామాంతరమూ తిమ్మరాజనియును, ఆగ్రంథము కృష్ణరాయలతండ్రి యగునరసరాజునకుఁ గృతియియ్యఁబడినదనియును, అందులఁ గృష్ణరాయలవంశావళి యున్నదనియును, ఆగ్రంథము ప్రబంధాలంకారములనే కాక నాటకసంప్రదాయములంగూడ చెప్పుననియును జెప్పుట తటస్థించదు. దానిని మనము పరిశీలించి చూడఁగా నది కృష్ణరాయలతండ్రి యగునరసింగరాయనిపై నీయఁబడిన కృతి కాక తొరగంటి నరసరాజను నొకసామంతప్రభున కీయంబడినట్లును, ఈ నరసరాజు కృష్ణరాయునివలె చంద్రవంశపురాజు కాక సూర్యవంశస్థుఁడైనట్లును, ఆకృష్ణరాయనివంశము వర్ణింపఁబడనట్లును, అందు నాటకములతోఁ జేరినభాగమంతయు వదలివేయఁబడినట్లును స్పష్ట మగును. కాఁబట్టి యిట్టిసంశయములు దీర్చుపట్టుల దేశస్థులగుపండితులే పొరపడుచుండఁగా నిఁక నితరదేశీయులగునాంగ్లేయపండితులు పొరపడుట కేమియబ్బురంబు? ఇట్టిపట్ల మిక్కిలి మెలఁకువతోఁ బరిశీలించవలయు నని పాఠకుల నుత్సహించెదను.

## పంచపాషాణములు.

### వాని టీకయును.

౧.ఉ. ఖండనభీమ నిన్నెదిరి పాఱక నిల్చినశాత్రవుల్ బృహ
న్మండలపుండరీకహరినాకనివాసులు పాఱియుఁ బృహ

న్మండలపుండరీకహరినాకనివాసులు చచ్చియుఁగా బృహ
న్మండలపుండరీకహరినాకనివాసులు చిత్ర మెన్నఁగన్.

అర్థము. భండనభీమ=యుద్ధములయందు (శత్రువులకు)భయము బుట్టించువాఁడా, నిన్నుఁ, ఎదిరి=తాఁకి, *పాఱక = (వెన్నిచ్చి) పఱుగెత్తక, నిల్చిన, శాత్రవుల్=పగతులు, బృహ...సులు,బృహత్=గొప్పవైన, మండల=గుండ్రములైన, పుండరీక=వెల్లగొడుగులతోడ, హరి=గుఱ్ఱములమీఁద నాక=సుఖముగా, ని, మిగుల, వా=తిరుగుటకు, ఆస=స్థానమైనవారు. పాఱియుఁగా=పాఱిపోయియు, బృహ...సులు, బృహత్=గొప్ప, మండల=(ఒకదినుసు) పాములకును, పుండరీక=పులులకును, నాక=నెలవగు (అడవినేలల) చోటుల, ని, పోయిన, వాసులు=కట్టుబట్టలు గలవారై యుందురు. చచ్చియుఁగా,బృహ...సులు—బృహత్=విశాలమైన, మండల=ఎఱ్ఱనైన, పుండరీక=కమలములవంటి,హరి=సూర్యునియందును, నాక=వైకుంఠమందును నివాసులు=ఉండువారు.

వీనికి నిఘంటు ప్రమాణములు :—

మండలశబ్దమునకు. మండలం వర్తులే రాష్ట్రే శోణే ద్వాదశరాజకే, దేశే దేవాలయే బింబే స్థలేషు నికదంబకే. శాశ్వతనిఘంటువు. పుండరీకశబ్దమునకు. పుణ్డరీకస్తు శార్దూలే దిగ్గజే సర్పపుంగవే, మునిఛత్రే రాజభటే కృష్ణే క్లీబేచ పంకజే. నానార్థరత్నమాల. హరిశబ్దమునకు. యమానిలేంద్ర చంద్రార్క విష్ణుసింహాంశువాజిషు, శుకాహికపిభేకేషు హరిర్నాకపిలేత్రిషు. అమరము. నాకశబ్దమునకు. నాకస్తు గగనే స్వర్గే వైకుణ్ఠే భూతలే శుభే. అని. ని. ఉపసర్గ. వా. వా గతిగన్ధనయోః అని ధాతువు ఆసవువలె శె అను ధాతువు వీనిమీఁద సరిచూచునది.

౨. ఉ. వీరరసాతిరేకరణవిక్రమశత వేమనరేంద్ర నీయశం
శారదమాన తారకరహారసమానము నీభుజామహం

చారభమానతారకరహారసమానము నీనికేతనం
బారభమానతారకరహారసమానము చిత్ర మిద్ధరన్.

అర్థము. నీయశంబు=నీకీర్తి, ఆర=పాదరసముతోడను భ=నక్షత్రములతోడను, మాన=తులలేని, తార=వెండితోడను, కర=వర్షోపముల (వడగండ్ల)తోడను, హార=ముక్తామణిసరములతోడను, సమానము, నీ భుజామహంబు=నీ బాహుప్రతాపము, ఆర=అంగారకునితోడను, భ=అనలునితోడను, మాన=విద్రుమముతోడను, సమానము=సరియైనది. నీ నికేతనంబు=నీగృహము, ఆర=ధనమునకును, భ = ఈశ్వరునియొక్క, మా=సంపదవంటి సంపదగలిగిన, ఆనత=వక్రములైన, ఆర=అరిసమూహముయొక్క, కర=కానుకలకును, హా=వీణెలయొక్క, రస=ధ్వనులకును, మా=లక్ష్మికిని, ఆస=స్థానమయినది.

వీనికి కోశప్రమాణములు :—

ఆరశబ్దమునకు. ఆరస్తు పారదే విత్తే భౌమే వాయుసుతే రవౌ. శాశ్వతుఁడు. భశబ్దమునకు. భశ్శుంభౌ భ్రమరే భావే శుక్రాంశే జలదే పుమాన్. మఱియు,భస్స్యాన్నక్షత్రే శుక్రేచ. నానార్థరత్నమాల. మానశబ్దమునకు.మానస్తు నిస్తులే వ్యోమ్ని విద్రుమే జ్వలనే ద్యుతౌ, చిత్తేఽభిమానే ప్రమదే విమానే పరిమాణకే. కేశవనిఘంటువు. మఱియు, మానో మణౌ చకనకే విమానే విద్రుమే ద్యుతౌ, గర్వే ప్రమాదేహృదయే నిస్తులే నికలీనివత్. విశ్వము. తారశబ్దమునకు. తారో ముక్తాఫలే శుద్ధే రజతే కనకేఽపిచ, నక్షత్రే తరలే శ్రేష్ఠే కాంతారం హాసిల తుణః.హలాయుధనిఘంటువు. కరశబ్దమునకు. కరో వర్షోపలే హస్తే భానౌ తటిలి వారిదే,ఉపదాయాం ద్యుతౌ శ్రేష్టే శుణ్డాయాం ప్రత్యయోధనమ్.హైమవతి.హారశబ్దమునకు "హారిహింసా మతౌ హారే వాసవే కనకేఽంబరే. కేవశనిఘంటువు. మఱియు, హారశ్చక్రే వరే వస్త్రే భూతుకే హేమ్ని మార్తికే. ఉత్పలమాల. హాశబ్దమునకు, హాత్యాగే గతి వీణయోః. రసశబ్దమునకు. రస శబ్దే అనుధాతువు.మాశబ్దమునకు. ఇంది

రా లోకమాతా మా. అమరకోశము. అనశబ్దమునకు, అన ప్రాణనే అనుధాతువు. వీనింబట్టి సరిచూచునది. ౨.

3. ఉ. అబ్జముఖీమనోజ నరసాధిపనందన కృష్ణ నీయశం
బబ్జకరాబ్జజాబ్జనయనాబ్జవిలాసము నీపరాక్రమం
బబ్జకరాబ్జజాబ్జనయనాబ్జవిలాసము నీ * విహాపితం
జబ్జకరాబ్జజాబ్జనయనాబ్జవిలాసము చిత్ర మిద్ధరన్.

అర్థము. నీయశంబు=నీకీర్తి, అబ్జ=అమృతముయొక్కయు, కర=కాంతియొక్కయు, అబ్జజ=చతురాననునియొక్క, అబ్జనయనా = కమలములవంటి కన్నులుగల సరస్వతీదేవి యొక్కయు. అబ్జ = శంఖము యొక్కయు, విలాసము = కాంతివంటి కాంతిగలిగినది. నిపరాక్రమంబు, అబ్జ = అనలము, కర = హస్తమందుగలశివునియొక్కయు, అబ్జజ, అబ్జ=హుతాశనునియందు, జ=పుట్టిన కుమారస్వామి యొక్కయు, ఆబ్జనయన=వనరుహాక్షుఁడైన శ్రియఃపతియొక్కయును, అబ్జ=అర్జునుని యొక్కయును, విలాసము = విలాసమువంటి విలాసముగలది, నీవిహాపితంబు=నీయొక్కదాతృత్వము. ఆబ్జ=సముద్రములలో, కర=శ్రేష్ఠమైన సముద్రమును, అబ్జ=సూర్యునియందు, జ=పుట్టిన కర్ణునిన్ని, అబ్జ = నిధిని. నయన=పొందినకుబేరుని, అబ్జ=చంద్రుని. వి=విశేషముగా, ల=గ్రహించుటకు, ఆసము=స్థానమైనది.

ఇందుకు నిఘంటుప్రమాణములు :—

అబ్జశబ్దమునకు. అబ్జశ్శశాంకే విజయే జ్వలనేజ్వలశంబుధౌ. అని శుభాంగుఁడు. కించ. అబ్జః పద్మే ఽర్జునే హేమ్నిమీనే చన్ద్రే ప్రభాకరే. అని విజయ్యుఁడు. మఱియు, కించ అబ్జః పద్మే సుధాయాం చ తపనే పావకే దధే, స్కన్దే చన్ద్రే శ్వేతవాహే సముద్రే కనకే నిధౌ. మఱియు, అబ్జ స్సుధాయామిందౌచ నిధౌ శక్తిధరేఽనలే. ఉత్పలమాల. కించ. అబ్జో ధన్వంతరౌ శంఖే శశాంకే చ షడాననే వైజయంతి. కరశబ్దమునకు. కరో వర్షోపలే హస్తే భానౌ తటితి వారిదే, ఉపదాయాం ద్యు

* విత్తి యుక్త.

త్రైశ్రేష్ఠే శుండాయాం ప్రత్యయోధనే. హైమవతి. మఱియును. బలిహస్తాంశవః కరాః, అమరము. నయనశబ్దమునకు. నయనం లోచనే ప్రాప్తౌ జటాయా మంశుకే యుగే. భాగురి. వి ఉపసర్గ. లా ఆదానే. అన ఉపవేశనే. అనుధాతువులు. వీనిమీఁద సరిచూచునది. 3.

౪. సీ. రాజనందనరాజరాజాత్మజులు సాటి, తలఁప నన్నయవేమధరణిపతికి
రాజనందనరాజరాజాత్మజులు సాటి, తలఁప నన్నయవేమధరణిపతికి
రాజనందనరాజరాజాత్మజులు సాటి, తలఁప నన్నయవేమధరణిపతికి
రాజనందనరాజరాజాత్మజులు సాటి, తలఁప నన్నయవేమధరణిపతికి
భావభవభోగసత్కళాభావములను, భాగభవభోగసత్కళాభావములను
భావభవభోగసత్కళాభావములను, భావభవభోగసత్కళాభావములను.

అర్థము. రాజ...లు, రాజ=చంద్రునికి, నందన=కుమారుఁడైన బుధుఁడును, రాజ, ర=సమర్థుఁడైనఁ అజ=ఈశ్వరుఁడును. రాజ=దేవేంద్రుఁడును. ఆత్మజ=బ్రహ్మదేవుఁడును, వీరలు సాటి. భావ=బుద్ధియందును, భవ=ఐశ్వర్యమందును, భోగ=విభవమందును, సత్కళా=శ్రేష్ఠమైన విద్యలయొక్క, భావ=అతిశయమందును, ఇట్లుసీసము మొదటిచరణమునకు గీతము మొదటి చరణమునకును సరి. రాజనందన, ర=మనోహరమైన, అజ=శివునికి, నందన=కుమారుఁడైనకుమారస్వామియు, రాజ=కుబేరుఁడును, రాజ, ర=శ్రేష్ఠుఁడైన, అజ=రఘుకుమారుఁడైనయజుఁడును, ఆత్మజ=చంద్రుఁడును=వీరలు సాటి. వేనిలో ననఁగా భావ=క్రియయందును, భవ=ధనమందును, భోగ=పాలనయందును, సత్కళా, సత్=యోగ్యమైన, కళా=కాంతియొక్క, భావ=బృందమందును. సీసగీతముల రెండవచరణములు సరి. రాజనందన, ర=బంగారంవంటిదీప్తిగల్గిన, అజ=బ్రహ్మకు, నందన=పుత్రుఁడైన సనత్కుమారుఁడును, రాజ=క్షత్త్రియుఁడును, రాజ, ర=శ్రేష్ఠుఁడైన, అ=బ్రహ్మకు, జ=పుట్టినట్టి వసిష్ఠుఁడును, ఆత్మ=బృహస్పతియందు, జ=పుట్టినకచుఁడును సాటి. ఎందులోననఁగా భావ=ఆత్మజ్ఞానమందును, భవ=జననమందును, భోగ=అనుభవమందును, సత్కళా=అభివృద్ధిపొందునట్టి, భావ=పద్ధతియందును. మూఁడవచరణములు సరి. రాజ

నందన, ర=గౌరవయుక్తుఁన, అజ=మన్మథునికి, నందన=కుమారుఁడైన అనిరుద్ధుఁడును, రాజ,ర=అంతట వ్యాపకుఁడైన, అజ=విష్ణువును, రాజ=యక్షుఁడును. ఆత్మజ=మన్మథుఁడును,వీరలు సాటి ఎందనఁగా, భావ=ఆకారమందును, భవ=సంసారమందును, భోగ=సంభోగమందును, సత్కళా=సౌందర్యముయొక్క భావ=రీతియందును. ఠ. నాల్గుచరణములకును నాల్గు మెత్తుగీతలకున్ను అర్థము సరిపోయినది.

వీనికి నిఘంటువులు :—

రాజశబ్దమునకు. రాజా ధనపతౌ చన్ద్రే యక్షే క్షత్త్రియశక్రయోః, విశ్వము. రశ్శబ్దమునకు. రా స్త్రియాం హేమ్ని శాలాయా మాశంసాయాం గతావపి నానార్థరత్నమాల. మఱియు. రః పుమాన్ వ్యాపకే దీప్తౌ సమర్థేఽతిశయే బలే. శుభాంగుఁడు. అజశబ్దమునకు. అజః పితామహే విష్ణౌ కందర్పే శంకరైడకే. విజయుఁడు. మఱియు. అజః పితామహే నాథే భాగే విష్ణౌ హరేఽబ్జజే. వైజయంతి. అజా విధిరజావిష్ణు రజశ్శంభు రజస్తుభః. అజోఽస్త్రీ వార్ష కాప్రీహి ర్రజో రామపితామహే. ధనంజయుఁడు. అకారో బ్రహ్మవిష్ణ్వీశకమఠే ష్వంగణే రణే, గౌరవేఽంతఃపురే హేతౌ భూషణేఽంఘ్రౌ ప్రమేజ్యయోః. మఱియు. అకారో భూషణే చంద్రేఽంతఃపురే గౌరవేఽంగణే, విధివిష్ణు మహేశాన కమఠే ష్వంబికేజ్యయోః. ఆత్మశబ్దమునకు. ఆత్మా యత్న ధృతి స్వాంత స్వభావ పరమాత్మని, జీవబుద్ధిశరీరేషు. నానార్థరత్నమాల. మఱియు. అత్మయత్నో ధృతిర్బుద్ధి స్స్వభావా బ్రహ్మవర్ష్మచ. అమరము. ఆత్మా బృహస్పతౌ గాత్రే చిత్తే పద్మభవే ద్యుతౌ, పరమాత్మని యత్నే చ స్వభావే నిర్మలే ధృతౌ. హైమవతి. మఱియు. ఆత్మే ధృతౌ సురాచార్యే పరమాత్మని మానసే, దేవే ప్రయత్నే ప్రజ్ఞాయాం స్వభావే పద్మజే ద్యుతౌ. తారపలాశుఁడు. భావశబ్దమునకు. భావః పదార్థేఽతిశయే జ్ఞానే బృన్దేచ పద్ధతౌ, లీలాయాంచ మునిప్రాభి చాకారేహృదయే మతౌ. మఱియు, భావః పదార్థసత్తాయాంక్రియాచేష్టాత్మయోనిషు. ధనంజయుఁడు. మఱియు, భావస్స్వభా

వేఽభిప్రాయే జ్యేష్ఠానంతాత్మయోనిషు,క్రియాలీలపరార్థేషుబుధజంతు విభూతిషు.విశ్వము.భవశబ్దమునకు.భవసత్తాభద్రభర్గప్రాప్తిసంసారజన్మ సు. వైజయంతి. మఱియు, భవఃసంసారసంప్రాప్తిశ్రేయశ్శంకరజన్మసు. విశ్వము. భవ శ్శుభే ధనే రుద్రే విభూతౌ జననే సుఖే. భాగురి. భోగ శబ్దమునకు. భోగస్తు భోజనే విత్తే నిర్వేశే పాలనే సుఖే. శబ్దరత్నాకరము. భోగ ప్రబంధసుఖయో రుత్సాహే ఽహిఫణాంగయోః. కేశవ నిఘంటువు. మఱియు, భోగ స్సుఖే ధనే చాపే శరీర ఫణయో రపి, పాలనే వ్యవహారే చ నిర్వేశే పణ్యయోషితి. విశ్వము. మఱియు, భోగ స్సుభోజనే విత్తే నిర్వేశే పాలనే సుఖే, వనితాదిభృతౌ రాజ్యే సర్ప స్సఫణభోగయోః. నానార్థ రత్నమాల. కించ. భోగస్తు విభవే విత్తే కోదండే ఽహిఫణాంగయోః, సంభోగిపాలనే హార్షే భోజనే పణ్యయోషితి. తారపలాశుఁడు. కళాశబ్దమునకు. కళా చంద్రకళాయాంచ సౌందర్యే చ ధనే ద్యుతౌ,విద్యాయా మభివృద్ధౌచ శిల్పాదా వంశమాత్రకే. శుభాంగుఁడు. మఱియు, కళా స్యా న్మూలనే వృద్ధా శిల్పాదా వంశ మాత్రకే, షోడశాంశేచ చంద్రస్య కలంకాకలయోరపి, కలంకు స్త్రైకలోజీర్ణే ఽప్యవ్యక్త మధురధ్వనౌ.విశ్వప్రకాశము,మఱియు.కళాంశమాత్రే శిల్పాదౌ కళాస్యాత్కాలభేదయోః,ఇందోశ్చషోడశే భాగే స్యాన్మూల ధనవర్ధనే నానార్థ రత్నమాల.

౫. సీ. మేఁకతోఁకమ మేఁక తోఁక మేఁకమ తోఁక, మేఁకతోఁకా మేఁక తోఁక మేఁక

"

"

"

గీ. మేఁకతోకతోఁక మెక మేఁక తోఁకమేఁక

"

"

"

---

ఈ యర్థములును నిఘంటువులును మూలగ్రంథానుసారములే. మావికావు.

శ్రీ ర స్తు.

# క వి జీ వి త ము లు.

ఆంధ్రద్వ్యర్థికావ్యకవులచరిత్రము.

## 16.

## పిండిప్రోలు లక్ష్మణకవి.

ఇతఁడు నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు కాఁపురము గోదావరి జిల్లాలోని రామచంద్రపురము తాలూకాలోని 'కుయ్యేరు' అనుగ్రామము. ఇతఁ డాగ్రామమునకు మిరాసీదారుఁడు, ఇతనిగ్రామము పిఠాపురపుజమీన్ దారీలోనిది. ఇతనినాఁడు తత్సంస్థానమునకుఁ బ్రభుఁడు రావు నీలాద్రిరాయనామకపద్మనాయకవంశభూషణుఁడు

ఇతనికాలీనులు.

౧. రాజా కొచ్చెర్లకోట. వేంకటరాయనామక మంత్రిశిఖామణి ఈయన అత్తిలి, ఆచంట సంస్థానాధిపతి.

౨. బులుసు అచ్చయ్యశాస్త్రి. ఈయన మొన్నటివఱకు విశేష విఖ్యాతిం జెంది కీర్తిశేషు లగు బుల్లుసుపాపయ్యశాస్త్రినామకాపర విద్యారణ్యుని తండ్రి.

3. ఒక్కలంకవీరభద్ర కవివరుఁడు. ఇతఁడే వాసవదత్తాపరిణయ మనుసంస్కృత వాసవదత్తనామకగ్రంథమును ప్రబంధముగా నాంధ్రీకరించినవాఁడు.

౪. శిష్టుకృష్ణమూర్తిశాస్త్రి. వేంకటాచల మహాత్మ్యము,సర్వకామదా పరిణయము మొదలగునాంధ్రకావ్యకర్త.

౫. ఇంద్రకంటి విశ్వపతిశాస్త్రి. నారాయణ మననాదిక వేదాంత గ్రంథకర్త. వేదశాస్త్రరహస్యవేది.

౬. రాజా కాకర్లపూడి పద్మనాభరాజు, రామచంద్రరాజు. వీరు రామచంద్రపురం కోట జమీన్దారీసంస్థానాధిపులు.

౭. మొక్కపాటి పేరిశాస్త్రి. తర్కవ్యాకరణశాస్త్రవేత్త.

౮. Mr. C. P. Brown, the Telugu Lexicographer. సి.పి. బ్రౌనుదొర. బ్రౌణ్యనిఘంటు వను నాంధ్రాంగ్లేయ నిఘంటు ద్వయము రచియించినవాఁడు.

## లక్ష్మణకవి ప్రజ్ఞావిశేషములు.

ఇతఁ డాంధ్రగీర్వాణములలో విశేషప్రజ్ఞ గలవాఁ డని ప్రతీతి నందెను. అం దాంధ్రమున మిక్కిలి ప్రజ్ఞ గలవాఁడు. ఇతఁడు తెనాలి రామకృష్ణునివలె హాస్యస్వభావుఁడు. ఆకారణముచేత నితనిపేరు గోదావరీ మండలములో నాధునికులలో విశేషవిఖ్యాతిం జెందె అట్టిచమత్కారములలోఁ బెక్కులు రసహీనము లవుటంజేసి వానిలోఁ గొన్ని మాత్రమే యుదాహరింపవలసియుండును. అవి యథాస్థలములలో నవసరము ననుసరించి ప్రకటింపంబడును. ప్రస్తుత మతనిప్రధానగ్రంథ మగు లంకావిజయా పరనామక “రావణదమ్మీయము” గూర్చి వ్రాసెదను. అం దొకకథ యతనిదియును, అతనికి విరోధి యగు రావు దమ్మారాయఁ డనునొక సామంతునిదియు నై యున్నది. ఇఁక రెండవ యర్థమునందు వచ్చెడుకథ కేవలము రామాయణకథయే అయియున్నది. అందు దమ్మరాయఁడే రావణస్థానీయుఁడు. కావున దానికి రావణదమ్మీయ నామము కల్గినది. కవిచరిత్రము కొంత పూర్ణముగా నతనిచే రచియింపఁబడిన గ్రంథమునందే యున్నది కావున నందలి సంగ్రహమే యీమనచరిత్రమునకుం జాలియుండును. ఆసంగ్రహమే వ్రాసెదను.

## గ్రంథపీఠిక.

దీనిలో నీకవి గోపాలదేవుని కృతిపతిం జేసెను పిమ్మట శివ,చతురాననులను, రమా, గౌరీ, సరస్వతులను, వినాయకుని నుతించి, నవగ్రహములంగూడ వినుతించె. ఇట్లు నవగ్రహముల నుతియించుట నవీనకవులలో నవీనపద్ధతి. అనంతరము సంస్కృతాంధ్రప్రసిద్ధకవుల వినుతించె. అం దాంధ్రకవులంగూర్చి చెప్పినపద్యములో వారికవిత్వవిశేషములు గొంచెము నుడువఁబడెంగావున నాపద్యము నీక్రింద వివరించెదను. ఎట్లన్నను: —

సీ. ఆర్యవర్యుని నన్నపార్యుని రమ్యయ, శోరాజి తిక్కనసోమయాజి
రమణీయసుగుణాభిరాము వాచనసోము, రసికత్వసాంద్రు సెట్టిసుకవీంద్రు
సకలకవినుతయశస్కరు భాస్కరు, గీతగుణసమాజు పోతరాజు
భూనుతవాక్యభాషాసాథు శ్రీనాథు, పృథుకవిస్వాంతభీము భీము

తే. సూక్తిచాతుర్య పింగళిసూరకార్య, ప్రీతబుధముఖ్య నలసాని పెద్దనాఖ్య
సాంధ్రభాషా విశారదు లైనయట్టి, సకలసత్కవివర్యుల సన్నుతింతు.

ఇతఁడు తనకు గురుండు కీర్తియనంతయ్య యని చెప్పి యతని గోత్రాదికముం జెప్పక యీక్రిందివిధంబున వ్రాసెను.

క. సేవింతు సద్గురుని య, శోవిలసితవిమలచిత్తు సురుచిరవిద్యా
ప్రావీణ్యు కీర్తికులజా మ, హావినుతచరిత్రు నయ్యనంతాఖ్యుఁ దగన్.

## లక్ష్మణకవి వంశావళి.

భరద్వాజగోత్రములో
పిండిప్రోలు వీరమంత్రి.

- పెదవేంకటేశ్వరుఁడు.
  - వీరభద్రుఁడు
    - గోపరాజు
      - భద్రిరాజు
        - వేంకటరాయఁడు
          - బాపయ్య మొదలగు నలుగురు కొడుకులు
        - సర్వమంత్రి
- చినవేంకటేశ్వరుఁడు.
  - వీరయ్య
    - సింగమంత్రి. (ఇతఁడు గణపతిరాజువారను జమీందారులయొద్ద దివాన్గిరీ చేసెను.
    - కృష్ణమరాజు
      - తిమ్మన్న
        - రామకృష్ణయ్య
          - గోపాలయ్య
            - తిరుపతయ్య
            - రామకృష్ణయ్య
            - లక్ష్మణకవి (గ్రంథకర్త).
            - రామయ్య
          - తిమ్మన్న
          - పద్మనాభుఁడు
          - వేంకటాచలము.
          - రామమంత్రి.
        - తమ్మయ్య
        - బుచ్చివెంకయ్య
      - వీరరాఘవుఁడు
      - సింగయ
      - వరదయ్య
      - నరసయ్య

## గ్రంథరచనాకాలవివరము.

ఈవిషయమై గ్రంథములో కవివలనే యొకవచనము వ్రాయంబడెఁగావున దాని నీక్రింద వివరించెదను. అందులో నీలక్ష్మణకవి గ్రంథరచనాకాలముం దెల్పియున్నాఁడుగావున దానింబట్టి యించుమించుగా నీకవిజననకాలముంగూడ నూహింపవచ్చును. ఆవచన మెట్లున్న దనఁగా :—

"వ. అని యిష్టదేవతా వందనంబును, నవగ్రహ ధ్యానంబును, మద్గురుసేవనంబును, సుకవిజనస్తుతియును, కుకవిప్రతారణంబును, మజ్జనస్థలంబైన తుయ్యేరు పురవర్ణనంబును, మద్వంశనూచనంబును, గావించి, యే నొకప్రబంధంబు నవరసభావార్థలక్షణానుబంధంబుగా నూహించి కల్యబ్దములు ౪౮౯౮ శాలివాహనశకాబ్దములు ౧౭౧౯ ఇంగ్లీషు సంవత్సరములు ౧౭౯౭ (A. D. 1797) ఫసలీ౧౨౦౭) 1207 అగు పింగళసంవత్సర శ్రావణమాసములో రచియింప నుద్యోగించియున్న సమయంబున"

అని యున్నది.

దీనింబట్టి చూడ నీలక్ష్మణకవి యీగ్రంథమును రచియించిన కాలము శాలివాహన సంవత్సరముయొక్క పదునేనిమిదవశతాబ్ద ప్రారంభమం దని తేలుచున్నది. అప్పటి కతఁ డఱువదిసంవత్సరముల వయసువాఁడే అయ్యెనేని అతని జననకాలము శా. స. ౧౬౬౦ సమీపకాలమై యుండును. కాఁబట్టి యీకవి శాలివాహన శతాబ్దముయొక్క పదునేడవశతాబ్దమధ్యము మొదలు పదునెనిమిదవశతాబ్దముయొక్క మధ్యము దనుక నున్నట్లూహింపనై యున్నది. ఇదివఱలో నీచరిత్రాదిలో నీలక్ష్మణకవి నైఘంటికుఁ డగు సి. పి. బ్రౌన్ (Mr. C. P. Brown.) దొర కాలీనుఁ డని చెప్పియుంటింగావున నాదొరకాలమువఱకు నీకవి జీవించియుండె నని చెప్పవలసియున్నది. ఆకాలమునాఁటి కీకవి మిక్కిలి ముదుసలివాఁడై యుండనోపును. అట్లుండియు లక్ష్మణకవి పై బ్రౌనుదొర రాజమహేంద్రవరము జిల్లాకోర్టులోనో లేక బందరుప్రొవిన్షియల్ కోర్టులోనో సివిల్ జడ్జిగా పనిచేయుచున్నపుడు తనమేనల్లునివిషయమై పద్యరూపక మగునొకవిజ్ఞాపన పత్త్రిము వ్రాసి పంపినట్లు వాడుక గలదు.

ఆపద్యము లుదాహరించుతఱి నావృత్తాంత మంతయు వివరించెదను. కావున నిపు డాకథ వదిలి లక్ష్మణకవి క్రీ. శ. ౧౭౭౦ సం. మొదలు క్రీ. శ. ౧౮౪౦ సం సంవత్సరమువఱకు జీవించియున్నట్లు నిశ్చయించెదను.

## ⟶ గ్రంథరచనాకారణము. ⟵

దీనింగూర్చి గ్రంథకర్తయే కొన్ని కారణములు వివరించె. అవి నమ్మఁదగిన వైనను కాకున్నను వానిని వివరించుట మంచిది కావున వివరించెదను. ఎట్లన గాఁదన కొకనాఁడు స్వప్నం బయ్యె నని యును, అపు డాస్వప్నంబునఁ దనతండ్రి యగుగోపాలమంత్రి తనకుఁ గ నుపించి తాను కావించుభక్తిపూర్వకనమస్కారంబు లంగీకరించి తన్నుంగూర్చి యీక్రింది వృత్తాంతమును గ్రంథము చేయు మని ఆజ్ఞా పించెనఁట. అదెట్లఁగా :—

"సీ. 'ఆరవెట్టం' బన్నయూర నుండెను రావు, బుచ్చయ్య నరసమపుత్రికుండు
దమ్మవరా వన ధర్మరాయం డన, నిరుపేళ్లతోడుత నెసఁగుకొలమ
యారయ భద్రయ్య, జగ్గయ్య, తమ్మయ్య, భావయ్య లన్నలుగురి కగ్రజుండు
పుత్రాదిసంపత్తిఁ బొసఁగునతఁడు మన, కుయ్యేరు ప్రీతితో గుత్తసేసి
గీ. నీదులంకమాన్యము బల్మినిహరించెఁ, గానతత్ప్రాప్తికై రామకథయు మనక
థయును జతగాఁగ నర్థంబు ఘటనపఱిచి, కృతి రచించి గోపాలున కిమ్ము తనయ"
అని యున్నది.

ఇట్లు పల్కి పిమ్మట నీలక్ష్మణకవినే తనకవిత్వ మీక్రిందివిధం బుగ నుండవలె నని చెప్పినట్లు చెప్పె. ఎట్లన్నను :—

ఉ. కొందఱు శబ్దసౌష్ఠవముఁ గొందఱు భావముఁ గొంద ఱర్థమున్
గొందఱు సంధిసంఘటనఁ గొంద ఱలంకృతి వృత్తిఁ గొందఱున్
గొందఱు దేన్గు సంస్కృతముఁ గొందఱు ఛందముఁ గొంద ఱన్నియున్
గొందఱు జూతు రెల్ల కవికోటి భళీ యనఁ జేయుమీ కృతిన్.

అని తాఁ జేయఁబోవుగ్రంథములోఁ బైవిశేషము లుండవల యు నని చెప్పినట్లున్నది. అంతియకాక తాఁ జేయఁబోవుగ్రంథమున కుఁ దా నుంచుకొనవలసినపేర్లుగూడఁ దనతండ్రిచేతనే నిర్ణయించఁబడి నట్లు చెప్పియున్నాఁడు. అవి యెట్లన్నను:—

గీ. లక్ష్మణుండు లంకాపతి లక్ష్మణార్య, జుండు కవనచారి గోపాలనూనుండజను
వంశజాతుండు రాజాంబవత్స పిండి, ప్రోలికవివరుండను పేళ్లం బొదలుమీవు.

అని యిట్లెన్నిదిపేళ్లుంచి కవిత్వముం జెప్పు మనియుం జెప్పినట్లున్నది. ఇదియంతయు స్వప్నగతార్థమే కావునం బాఠకులు దేని నెట్లు గ్రహించినను గ్రహింపవచ్చును.

అని యిట్లు స్వప్నంబున తండ్రి యాజ్ఞ కాంగా లక్ష్మణకవి మేల్కాంచి తనహితులకు తనస్వప్నంబు తెలిపి తాను పింగళినూరన మొదలగు కవులవలె ద్వ్యర్థికావ్యము రచియింపంగలనా యని వారితోం దెల్పంగా వారు తన్నుంగూర్చి యీక్రిందివిధంబుగాం బల్కి రని చెప్పె. ఎట్లన్నను :—

“చ. గణుతికి నెక్కునట్టి ఘనకావ్యము లొప్పంగం జేయ శాస్త్రవి
ద్గణములు మెచ్చ భావములు కల్పనసేయ రసంబు లొప్ప భా
వణముల కర్థగుంభనము సమ్మతి సేయంగం బింగిప్రోలిల
క్ష్మణకవివర్య నీవె తగుజాణుండ వన్యులు నీసమానులే.

క. శ్రీమన్నారాయణకరు, ణామహిమప్రాప్తసహజనవరసభావా
ర్థామలవాగ్విలసనుండవు, సామాన్యకవీశ్వరుండవె చర్చింపంగ౯”.

ఇట్లుగాం బైని చెప్పిన పద్యయుగళములో లక్ష్మణ కవికవితా విశేషములు గొన్ని బోధపడుచున్నవి కావున నిఁక వానింగూర్చి మనము వేఱుగ వ్రాయవలసినయవసర ముండదు. ఇట్లుగాం దనమిత్త్రులుగూడ గ్రంథరచనకుం గాను తన నుత్సహింపం జేయుటచేతం దాను గ్రంథము చేయనారంభించితి ననియునుం అందులోం దన కథ రామకథతోం జేర్చి చెప్పుటచేతం దన కైహికఫలప్రాప్తి కల్గుటయకాక ఆముష్మికఫలమును గల్గు నని నిశ్చయించుకొని గ్రంథారంభము చేసెను. అందలి లక్ష్మణకవి చరిత్రసంగ్రహ మివ్విధము మనము వివరింపవలసియున్నది. అ దెట్లన్నను.

## కథాసంగ్రహము.

లక్ష్మణకవితండ్రి యగుగోపాలమంత్రి రావుమహీపతిరాయాజ్ఞ చేతం గుయ్యేరనుగ్రామములో నధికారము చేయుచుండెను. అతనికి

నల్గురుకుమారు లుండిరి. వారి నల్వురికిని క్రమముగ వివాహము లొనరించె. అందుఁ బెద్దకుమారుఁ డగుతిరుపతయ్యకు రమణమ్మయను చిన్నదానిని, రామకృష్ణయ్యకు తిరుపతమ్మ యనుచిన్నదానిని, లక్ష్మణకవికి జగ్గమ్మ అనుచిన్నదానిని, రామయ్యకు వేంకటలక్ష్మి యనుచిన్నదానిని వివాహము చేసెను. ఇట్లుండఁ గొందఱు బ్రాహ్మణుల బృందములు వచ్చి గోపాలమంత్రిని ధన మిప్పింపుఁ డని యాచింపఁగ నాతండు వారల కల్లే యిచ్చెను. ఆధనముం గైకొని వారలు సంతోషించి అతని నతనిపుత్త్రులను దీవించి చనిరి.

ఇట్లుండ గోపాలమంత్రి తనచుట్టునుం బరివేష్టించి యున్నసభ్యజనులయనుమతంబున ప్రతిభాసంపన్నుఁ డగు తనపెద్దకుమారుని తిరుపతయ్యను బిలిచి నియోగులలో నుండునట్టి యాచారానుసారముగా వ్యవహారము నడుపుకొమ్మని ఆజ్ఞ యిచ్చెను. అనంతరము గోపాలమంత్రి తనభార్య రాజమ్మ స్వర్గస్థురాలు కాఁగా రెండవవివాహమాడెను. ఆరెండవభార్యపే రచ్చమ్మ. అట్లు వివాహమైన యనంతరము తిరుపతయ్యకు వేఱ యొక లోఁగిలి కట్టించి అం దాతనిఁ గాఁపుర ముంచెను. అతఁడట్లుండి యిర్వురు పుత్త్రులం బడసి పిదప కాలధర్మము నందెను. ఇట్టిపుత్త్రదుఃఖములో నుండిన గోపాలమంత్రి క్రమముగఁ గృశింపనారంభించి మఱికొన్ని నాళ్లకు నిర్యాణము నందెను.

అంతట గోపాలమంత్రి రెండవకుమారుఁ డగురామకృష్ణయ్య తనతండ్రికి నుత్తరక్రియలు గావించి కుయ్యేరు గ్రామమునకుఁ గరిణీకమును వహించెను.

ఇట్లుండి యొకకాలమున సీరామకృష్ణయ్య తమ్ములను వెంటఁబెట్టుకొని ఆత్రేయీనామక గోదావరీశాఖలో స్నానమునకుం బోయి సుస్నాతుఁ డై తిరిగి యింటికి వచ్చుచు నచ్చట వేంచేసియున్న గోపాలస్వామి యాలయమునకుం బోయి ఆస్వామి ననేకవిధముల నుతియించి సాష్టాంగదండప్రణామం బాచరించి వెడలి శివాలయంబునకుం బోయి

అచ్చట శివుని దర్శించి నమస్కారము లొనరించి యింటికిం బోయియుండె. అంతట నొక్కనాఁడు సరస్వతీదేవి లక్ష్మణకవియన్న యగురామకృష్ణయ్య యెదుటఁ బత్యక్షమై నిన్నువరియింప వచ్చితిఁ గైకొమ్మనుఁడు నాతఁడు తనతమ్ముం డగులక్ష్మణకవిం జూపి అతని వరియింపు మనుఁడు నట్లన చేసెను. లక్ష్మణకవి ఆభారతిని చేపట్టెను. వేదముల నుపనిషత్తులలోనియర్థముల నరసి ప్రసిద్ధికెక్కునట్లుగా బ్రహ్మతత్త్వమును గ్రహించెను. అని కొంతపూర్వోత్తరము చెప్పంబడినది.

ఇట నుండి లక్ష్మణకవి కవితాప్రాగల్భ్యము వర్ణింపఁబడెం గావున నతని మూలవచనమునే యీక్రిందఁ బొందుపఱిచెదను. ఎట్లన్నను:—

“ వ. మఱియు సత్కృతిరచనావిచక్షణుం డగులక్ష్మణాగ్రిణుండు విబుధాభినందితాత్మీయశ్లోకాసహిష్ణువులై యిది మహాక్రియ యనక నుప్పనక వాక్యంబుల న్నిటం దురోభ్ధంబుఁ జెందినకతంబున నాగ్రహించి యెదిర్చినఖరదూషణముఖ్యు లగు విరోధులం దనశాస్త్రిబలసంపత్తిచేత జయించి నిజసామర్థ్యంబు ప్రకటంబుగ నెఱపుచున్నంత ”

అని చెప్పెను.

దీనిచేత తనబద్యములయం దసూయాపరులై యున్నవారి ననఁగా శత్రువులను తనశాస్త్రసామర్థ్యముచేత గెల్చి తనసామర్థ్యము లక్ష్మణకవి చూపుచుండె నని తేలుచున్నది. ఇట్లుండఁగా జయశీలుఁ డగు దమ్మన్న యనువెలమ లక్ష్మణకవియొక్కలంక నేల నున్నగోతిచేను అను భూమిని వివాదములోనికిం జేర్చెను. అపుడు లక్ష్మణకవి నల్లనై భూసారము గలతనబంకభూమిని హరింపఁగోరి దమ్మన్న తనతమ్ముఁ డగు భావన్న యనునతని నధికారికడకుఁబంపుట విని ఆవిషయములో సామోపాయము చేయుచుండెను. ఇట్లుండి లక్ష్మణకవి ప్రభునికడ కేఁగి తనలంకభూమికి మాన్యముగ పట్టా నందవచ్చెను. ఈవృత్తాంతమును దమ్మన్న విని మఱియును క్రోధము బూనినవాఁ డాయెను. ఇట్లుండి దమ్మన్న లక్ష్మణకవి కాభూమి చెల్లకుండఁ జేయ యత్నింపసాగెను. పిమ్మట దమ్మన్న తనకాఁపురస్థల మగునారెవెట్ల మనుగ్రామమునుండి

బయలు వెడలి, తనయుద్దేశ మితరులకుఁ దెలియకుండఁగ తనయిజారా గ్రామ మగుకుయ్యేరునకు వచ్చి లక్ష్మణకవియొక్క లంకమాన్యము తనభూమిలోనిదిగా నిర్ణయించి పోయెను.

ఇట్లు తనమాన్యము దమ్మన్నవలన నపహరింపఁబడఁగా లక్ష్మణకవి దానిని సంపాదించుటకుగాను భగవంతుని బ్రార్థించుటయుఁ దమ్మరాయని శపించుటయుఁ గర్జం బని తలంచి అటనుండి చెప్పెడు కథలో నంతట నతని రావణుంగాఁ బోల్చి చెప్పుచుండెను.

అట్లు దమ్మన్న లక్ష్మణకవియొక్కమాన్య మాక్రమించుకొని దున్నించి దానికి పాలికాపుంచి తనయూరికిం దిరిగి పోయెను. ఇట్లు దమ్మన్న తనభూమి నాక్రమించె నని విని లక్ష్మణకవి మిక్కిలి విచారించి తన కాభూమికిగా నీయంబడిన పట్టా వెదకి తీసి యుంచి ముందు సామోపాయముచేతఁ గార్యసాధనము చేయుదునుగాక యని యోఁచించి దమ్మన్న యున్నగ్రామంబునకుం బోయి అతనియింటఁ గూర్చుండి యున్న అతని పరిజనంబుతోపాటుగఁ దానును లక్ష్మణకవి ప్రచ్ఛన్నుండై కూర్చుండి యుండె. అప్పు డాదమ్మరాజుపరిజనములు ఏవోకొన్నివ్యర్థాలాపంబు లాడుకొనుచుండఁగా విని లక్ష్మణకవి తనవిశేషములు స్పష్టీకరించు తలంపున నీక్రిందిపద్యములం జదివె అవి యెట్లన్నను :—

“ఉ. ఏ నిను నాశ్రయించి హృదయేప్సిత మెల్లను దీర్చుకొందునన్
పూనికఁ జేరవచ్చిన ననున్ గడకంటను జూడవేమి యిం
పూనఁగ మాటలాడుటకు నొప్పవి దేమి చలంబు వద్దికన్
మానవిరూఢ సత్కృపను మన్పుము దమ్మన యిమ్మ మీఱఁగన్.

కం. నగుమొగముతోడ నను దయ, నిగురొత్తఁగఁ జూచి తాల్మి నెద వేడుక మీ
ఱఁగ లంక విడిచి యానం, దగరిమ మానదగ దీవనను బొందఁగదే”

అని పల్కి నిజసామర్థ్యంబు ప్రకటించువాఁడై యిట్లనును.

“సీ. ఒనరు మద్వాక్కులం దెలుంగునకు బద్ధుఁ, డగునువాగనుశాసనుఁ డైన నన్న
మలఘుమద్దివ్యగోచయంబులకు బద్ధుఁ, డగును శ్రీమనోవసుచోరుఁ డైన నిజము.

కం. తెలియుము వినుము రామకవ్యా, దులు నూరకవిప్రముఖపృథుప్రతిభావం
తులు భీమశ్రీనాథులు, దెలియఁగ నాకరణిఁ దిట్టలే రూఢమతిన్.

క. అని సామభేదోక్తు లాడినం గణింపక తృణీకరించు నతనితో వరసాసంతతి యిట్లనిరొ.

క. ఖరదూషణముఖ్యులు కవి, గురులు నడచినట్టితోవ్రిం గోరి నడవ సు
ద్ధురుఁడ వగు నీదువాక్యవి, సరపరుషత్వమున కేను జంకుదునె మదిన్.
గీ. విన్ము లక్ష్మణాగ్ర జన్మ మాన్య క్షేత్ర, మేను విడువ నెపుడు మానగుణము
మద్వరోగ్రశక్తి మఱి యింక లంక నే, లగలవాఁడ వగుచు నొగడ వీవు."

అని యిట్లు దమ్మన్న యుత్తర మీయఁగా లక్ష్మణకవి కోపాటోపంబున నుత్తరమీయ నున్న నతని హితు లతని నివారించిరి. అటు పిమ్మట లేచి తనయింటికిం బోవఁ గమకించి లక్ష్మణకవి దమ్మన్న నుద్దేశించి సాధువాక్యంబుల ధర్మంబు బోధించిన నంతకంతకు దమ్మన మూర్ఖ్యమునే యవలంబించుటకుం గనలి.

"క. ధరశ్రీగామేద్భక్తుఁడ, గరిమన్నమ్మవినిసాదు కత నరసాజా
నిగయంబున నినుఁ జేర్చున్, దురిత మణఁచి నెమ్మి రాదు దొసఁగొంద నిఁకన్.
క. లేదమ్మా కష్టము నీ, కేదమ్మా నేగి భీతి ఘృణ నీవొందన్
రాదమ్మా యిఁక మిన్నక, పోదమ్మా యుక్తి నిజము పొలుపుగదమ్మా.
క. అని యిట్లనేకములు పెం, పెనయుం గాఁ బలికి జీవితేశునికడకున్
జనుసమయము నీ కిదె వ, చ్చెను వేగిరపడకు మనుచుఁ జెప్పుచు మఱియున్.
క. నీపతితత్వం బంతయు, వ్యాపకతం జెందునట్లు వర్ణించెద నే
నోపిక వాణీ రచనా, నైపుణి నీమదికి నొప్పి నాటుకొనంగన్."

అని పల్కి మఱికొన్ని వాక్యము లతనితోఁ జెప్పెను.

" గీ. ఏడుపందు మల్లోకంబు లెఱుఁగ లంక, నేలకొలపర క్షేత్రాప్తి మేలు గాదు
పేర్మి నాభూమిజాతి సంప్రీతితోడ, వీడు మదియె సౌఖ్యము లిచ్చు వేయునేల."

ఇట్లెన్ని విధంబులఁ జెప్పినను లక్ష్యము సేయక దమ్మన్న మూర్ఖవృత్తి నుండఁగ లక్ష్మణకవి తనయూరికిఁ దిరిగి పోయెను. అంతట దమ్మన్న తమ్ముఁడగు భద్రయ్య యనుబుద్ధిశాలి తనయన్న చేసినది అక్రమముగ గ్రహించి అట్టిపని కూడ దని అనేకవిధంబులఁ జెప్పి లక్ష్మణకవి ప్రజ్ఞావిశేషంబులు నాతనిక్షేత్రంబు హరింప నతఁడు యత్నింపఁగూడని పనియనియు నీక్రిందివిధంబునఁ జెప్పినట్లు వ్రాయుచున్నాఁడు. ఎట్లన్నను.

"గీ. జ్యేష్ఠుఁడా లక్ష్మణాగ్రజక్షేత్రమీవు, వదలకుండిన మోసంబు వచ్చు నింక
చండనిర్భీకవనచారి పిండిప్రోలి, కవికులవరుతో రిపుత ముఖ్యముగ వలదు."

అట్లుగా వలదనుట క్రిందికారణములఁ జెప్పుచున్నాఁడు ఎట్లన్నను:—

"సీ. లలి భూతలంబునం దెలుఁగులరాజాంబ, వత్సమాఖ్యప్రసిద్ధి వరలెడునిప్పు
ణుండు వాగనుశాసనుఁడు తిమ్మఁడోకఁడు, ధూర్జటిరామలింగసంజ్ఞాప్రథితుఁడు
బుధవరుల్ భాస్కరపోతనలాదిక, వనచారులు మఱియు ననుపమాన
కృతిరామభద్రుఁడు శ్రీనాథుఁడు గణింపఁ, దత్సముల్ దధికులు ధరణి లేరు
తే. కళల సోముఁడు పెద్దన్నకరణి వెలయు, చుండు రెండవవీరుండనూనమతిని
రూపణము సేయకుండలీంద్రుండు సుమ్ము,లక్ష్మణాఖ్యుఁడు గాన చలంబు విడువు."

ఇఁక సంస్కృతకవులతో నీతనిం బోల్చి చెప్పిన పద్యమును తెలియఁదగినదే. ఎట్లన్నను:—

" ఉ. బాణుని, భారవిన్, ఘనసుబంధుని, నాభవభూతి, సర్వగీ
ర్వాణపదంబులన్ గొనినవారిఁ దదన్యుల విందుమే కదా
క్షోణిని వారికన్న మతిసూక్ష్మఁ డవారణవిద్య నిన్ను ని
ష్ప్రాణునిఁ జేయు నాతఁ డరయన్ బురుషోత్తముఁ డౌకతంబునన్."

అని యున్నది. ఈపద్యములో లక్ష్మణకవి శ్లేషనైపుణ్యముం జూపుటయేగాక తనకవిత్వప్రజ్ఞయు విశేషించి చూపెను.

ఇటులనే మఱికొన్నిపద్యములు చెప్పి లక్ష్మణకవి రామాయణయుద్ధమును తనవివాదసమాప్తియు నీక్రింది గద్యపద్యములలోఁ జూపుచున్నాఁడు. లక్ష్మణకవియొక్క యితరచర్యలు చూపుట కీగాథ యడ్డగించుచున్నది కావున దీనిని ముందుగ ముగించెదను. ఎట్లన్నను:—

"వ. తదనంతరంబ నిజవిజయంబు గోరుచుఁ బయలుదేఱినయాలంకాధిపతి పటుతరగోత్రశక్తి హారిబలంబున దృఢతే గలయంగదాదుల లీల నాక్రమించి సుదర్శన హస్తసాభివత్సజఘనదృఢత్వం బడంచుచుఁ, బృథు జంఘాతిశయబలంబుఁ ద్రుంచుచు సుబాహు గంధవహాత్మజానుతాపంబొనరించుచు, నీలతార కోపస్థితి విఫలంబుచేయుచు, సుముఖ సుగ్రీవాదులకు వివర్ణతం బుట్టింపుచుం జేరియున్నరసమాజవర్యు సొక్కంత వివశత నొందింప నాలక్ష్మణాగ్రజుం డంత ముఖ్యశత్రు వధార్థంబుగా ననుపమాసా

గస్తి మితవచసాంగీకృత హరిమంత్రుండై కమలాప్తుం డగుభగవంతు వేదవిధ్యుక్తముగా నిశ్చలభావంబున ధ్యానంబుజేసి తత్ప్రసాదలబ్ధదివ్యతేజోబలవిరాజితుండై ఆత్మీయామోఘ గోశక్తి ప్రకటం బగునట్లుగా విజృంభించిన.

క. లలి మున్నలబుధవైరికి, బొలుపు నెరయ నాభిముఖ్యముగ నున్నసుధా
తులసద్బల మడఁగెను బే, ర్చులక్ష్మణాగ్రజుని దివ్యశుచిగోశక్తిన్.

వ. తదనంతరంబ.

క. ఏపుచెడి నవకము లడఁగి, గోపాలతనూజానతనుగురువాణీశా
స్త్రోపాసనము సఫలముగ, నాపరుఁడు హృదయము సెదరి యసువులఁ బాసెన్.

క. శ్రితసురమాకాంతుని బుధ, నుతు నాసురవర్య లక్ష్మణుం డాలంకా
పతి గా రాము నెరయ నా, నతిఁ జేసి గభీరభాషణంబులఁ బలికెన్.

క. రవియును శశియును దారలు, నవనియు రామకథ నుండునన్నాళ్లును దా
నవనాథ విభీషణ లంక విమతభయవిరహితంబుగా నేలు మిఁకన్."

ఇట్లు తన చారిత్రమును లక్ష్మణకవి కొంత గ్రంథస్థముగాఁ జేసెను. ఇట్లు స్వచారిత్రము వ్రాయుపద్ధతి ఆంధ్రులలో నంతకుఁ బూర్వమున్నట్లు కానరాదు. అయిన నిది యాంధ్రభాషకు నొకనవీన మగు నలంకార సంపాదన మని చెప్పవలసియున్నది. దీనింబట్టి లక్ష్మణకవిచారిత్రమంతయుఁ దెలియకున్న మనకు నతనినాఁడు ముఖ్యకార్య మగు నష్టభూలాభముం దెలియఁజేయుటయే కాక దానితో సంబంధించినవృత్తాంతములు గొన్ని తెలియఁగలవు. తక్కినవానిలో మఱికొన్నిటి నిఁక ముందు మనము వ్రాయఁబోవు నీచారిత్రభాగములో వివరించెదము. అవి కేవలము గ్రంథస్థగాథలు కాకున్నను గోదావరీ మండలములోని సంప్రదాయజ్ఞుల వలన వాడుకొనంబడినవి గావునను, విశేషకాలముక్రిందటివృత్తాంతములు కావు గనుకను కేవల మవిశ్వసనీయము లని చెప్పవలసినది లేదు. పైచారిత్రములోని పద్యములకు టీక ప్రకటించినఁగాని యందలిచమత్కారార్థము బోధ కాదు. కావున వాని నన్నిటి నొకచోఁ బ్రకటించెదను.

## —— లంకావిజయోదాహృతపద్యవ్యాఖ్యానము ——

౪౪. రాఘువార్థము. చలంబు వద్దు ఇఁకన్, ఓమానిని=మానవంతురాలా, ముదమ్మ=సంతోషమును, అనఁగా రూఢసత్కృపన్=దయచేతను, మన్పుము=జీవింపఁజేయుము.

లక్ష్మణకవియర్థము. ఏన్ = నేను, నిన్నున్, ఆశ్రయించి = అనుసరించి, హృదయేప్సితము=మనస్సునందున్న కోర్కెను, తీర్చికొందున్ అనన్=అనెడు, పూనికన్=ప్రతిజ్ఞచేత, చేరవచ్చినన్=చేరఁగా, నన్నున్, కడకంటను=కీఁగంటిచేతనైనను, చూడవు ఏమి, ఇంపు=ఇష్టము, ఊనఁగన్, మాటలు, ఆడుటకున్, ఒప్పవు. ఇదేమి, చలంబు వద్దిఁకన్=మత్సరముతో గలసియుండుటను, మాని, ఓదమ్మనాన్న, ఇమ్ముమీఱఁగన్=రహస్యము అతిశయింపగా, నిరూఢసత్కృపను=నిశ్చయమయిన దయను, మన్పుము=వృద్ధిబొందింపుము.

౪౫. రా. లంకన్, విడచి, ఆనందగరిమను, అనఁదగదు, ఈవ=నీవే, నన్నున్, పొందఁగదే.

ల. నగుమొగముతోడన్=నవ్వుచున్న మోముతో, దయయిగురొత్తన్=చిగిరింపఁగా, నన్నున్, చూచి, తాల్మిన్=ఓరిమిచేత, ఎదన్=ఉల్లమునందు వేడుక=కౌతుకము, మీఱఁగన్, లంకన్=లంకనేలను, విడిచి, ఆనందగరిమను సంతోషాతిశయము, ఆనన్=పొందఁగా, తగన్. దీవనను=ఆశీర్వచనమును, పొందఁగదే.

౪౬. గా. ఒనరుచు ద్వ్యక్షులంకున్, ఎలుంగునకున్=కంఠమునకు, వాగను శాసనుఁడైనను=బ్రహ్మయయినను. బద్ధుఁడగును కంఠమెత్తి నేను మాట్లాడునపుడు బ్రహ్మయయినను నా కోడుననుట, అలఘుమద్దివ్యగోచయంబులకున్=బాణపరంపరలకు, శ్రీ=లక్ష్మియొక్క, మనః=మనస్సెడు, వసు=ధనమునకు, చోరుఁడు=హరించువాఁడగు విష్ణువైనను, బద్ధుఁడగును=ఓడుననుట.

ల. ఒనరుమద్వాక్కులన్ = ప్రకాశించునట్టి నామాటలచేత, తెలుంగునకున్=ఆంధ్రభాషకు, వాగనుశాసనుండైనను=ఆంధ్రవ్యాకరణ సూత్రములు చేసి భారతము గొంత తెనిఁగించిన నన్నయభట్టైనను, బద్ధుండగును=కట్టువడును, సాప్రయోగమందు తప్పించఁడనుట, అలఘు=విస్తారములగు, మత్=నాయొక్క, దివ్య=ప్రకాశించుచున్న, గోచయంబులకు=మాటలకు, శ్రీ=శోభాయుక్తమగు, మనః=మనస్సును, వసు=ధనముగల, చోరుఁడైనను ఈపేరుగల కవియైనను, బద్ధుఁడగును=అంగీకరించు ననుట.

రా. ఓరామ = ఓసీతా, కవ్యాదులు=పితృదేవతలును, సూర=సూర్యుఁడు, ని. సూరసూర్యార్యమాదిత్యద్వాదశాత్మదివాకరాః. అమరము కవి=శుక్రుఁడు, ప్రముఖ=మొదలుగాఁగల, పృథుప్రతిభావంతులు=గొప్పకాంతి గలవారు, భీమశ్రీనాథుల్=శివకేశవులైనను, రూఢధృతిన్=నిశ్చితమైన ధైర్యముచేత, వెలయఁగన్=కూడఁగా, నాకరణి దిట్టలే=నావలె గట్టివారా? కారనుట.

ల. తెలియన్= తెలియునట్లు, వినుము రామకవ్యాదులు =తురగా రామకవి మొదలగువారును, సూరకవి=పింగళిసూరన, ప్రముఖ=మొదలుగాగల, పృథుప్రతిభావంతులు=అధికబుద్ధిశాలులు, భీమశ్రీనాథుల్=వేములవాడ భీమన్నయు, శ్రీనాథుఁడును, ఊఢధృతిన్=వహింపఁబడిన ధైర్యముచేత, నాకరణిన్=నావలె, తిట్టలేరు=నాకన్న గట్టిగా బాధించునట్లు తిట్టెద ననుట.

రా. అతనితోన=రావణునితోనే, రసాసంతతి=సీత.

ల. అతనితోన్=లక్ష్మణకవితో, నరసాసంతతి=దమ్మన్న.

రా. ఖరదూషణముఖ్యులు = ఖరదూషణులు మొదలుగాఁగల, కవిగురులు=శుక్రుఁడు గురువుగాగలవారు, శుక్రశిష్యులు=రాక్షసులు, నడచినట్టిత్రోవన్=రామబాణ హతులైనవారు పోయినట్లనుట, కోరినదువన్, ఉద్ధురుఁడవు, అగు, మదిన్.

ల. ఖరదూషణముఖ్యులు = రేఫలకారముల కభేదము, ఖల=దుష్టులగునట్టియు, దూషణముఖ్యులు=దూషించుటేముఖ్యముగాఁగల, కవిగురులు=కవిశ్రేష్ఠులు, నడచినట్టిత్రోవన్=నడిచినమార్గమును, కోరి, నడువన్=నడుచుటకు, ఉద్ధురుఁడవు=భారమును వహించినవాఁడవు, అవు=అగునట్టి, నీదు= నీయొక్క, వాక్యవిసర = వాక్యసముదాయము యొక్క, పరుషత్వమునకున్=కాఠిన్యమునకు, మదిన్, ఏను జంకుదునె=భయపడుదునా.

రా. విన్మ, ఏను, లక్ష్మణాగ్రజన్మమాన్యక్షేత్రము, రాముభార్యను, ఎపుడు, మానగుణము-మాన అభిమానమనెడు, గుణము, లేక, మాన గుణము, పాతివ్రత్యము=ద్వంద్వైకవద్భావము, విడువ, ఈవు, మద్వరోగ్రశక్తిన్=మత్ నాయొక్క, వర=భర్తయొక్క, ఉగ్ర=భయంకరమైన శక్తిన్=శక్తిచేత, లంకన్=ఈలంకను, ఏలఁగలవాఁడవు=పాలించఁగలవాఁడవు, అగుచున్, నెగడవు=వృద్ధినొందవు.

ల. ఓలక్ష్మణాగ్రజన్మ=ఓలక్ష్మణకవీ, విన్మ=ఆకర్ణింపుము, మాన్యక్షేత్రము=నీమాన్యమైనచేను, ఎపుడు, విడువన్=విడిచిపెట్టను, గుణము, పరక్షేత్రాపహారణమును, మానన్=మానను, మద్వరోగ్రశక్తిన్-మత్=నాయొక్క,వర=శ్రేష్ఠమగు, ఉగ్ర=భయంకరమైన,శక్తిన్=సామర్థ్యమును, మానన్, మఱి=ఇంకను, ఈవు=నీవు, లంకనేలగలవాఁడవగుచున్=లంకభూమిగలవాఁడవగుచును, నెగడవు=వృద్ధిఁబొందవు.

రా. ధరన్, ఏను, శ్రీరామేడ్భక్తుఁడన్ = శ్రీరాముఁడనెడు ప్రభువునకు భక్తుఁడను, గరిమన్, నమ్మ, నాదుకతనన్=నావలన, విని=నీవృత్తాంతమునునుట. రసాజాని=రాముఁడు, దురితము=ఈ పాపస్వరూపుఁడైన రావణుని, అణఁచి నినున్,రయంబునన్=త్వరఁగానే, నెమ్మిన్=ప్రియముతో, చేర్చున్=తనసమీపమును బొందించికొనునుట, ఇఁకన్, దొసఁగు=వ్యసనము, ఒందరాదు.

ల. ధరన్=పుడమియందు, నేను, ఇది, అధ్యాహారము శ్రీరామేడ్భక్తుఁడన్, గరిమన్=గౌరవముచేత, నాకుకతన్=నావృత్తాంతమును, విని, నమ్మి, నరసాజా=దమ్మన్నా, దురితము=ఈబ్రహ్మక్షేత్రాపహరణదోషము, నినున్, అణఁచి=సంహరించి, నిరయంబునన్=నరకమునందు, చేర్చు, ప్రమాణవచనము. "స్వదత్తాం పరదత్తాం వా యో హరేతి వసుంధరాం, షష్టిర్వర్షసహస్రాణి విష్ఠాయాం జాయతే క్రిమిః" నెమ్మి=ఇష్టము, రాదు, ఇఁకన్, దొసఁగున్=ఆపదను, ఒందన్=పొందను.

రా. అమ్మా = ఓతల్లీ, నీకున్ కష్టము లేదు, అమ్మా ఇఁక సేగి = కీడును, భీతి=భయమును, ఏది= ఎక్కడ. నీవు, ఘృణన్=జుగుప్సను, నిందననుట, ఒందన్ రాదు=పొందఁగూడదు, అమ్మా, మదుక్తిన్ నామాట, నిజము, పొలుపుగదా=ఇష్టముగదా.

ల. దమ్మా=ఓదమ్మన్నా, లే=లెమ్ము, దమ్మా, కష్టము=ఆయాసము, సేగి=అనుభవమును, భీతి=భయమును, (నీకేవచ్చునని శేషము,) దమ్మా. నీవు, ఘృణన్=జుగుప్సను. ని. ఘృణా జిగుప్సా కృపయోః. జుగుప్స యనఁగా నింద. ఒందన్=పొందుటకు, రా=రమ్ము, దమ్మా, ఇంకన్, మిన్నక=ఊరక, పో=వెళ్లు. ఓదమ్మా! మదుక్తి, నామాట, పొలుపుగన్=ఇష్టముగా, నిజము=వాస్తవము.

౬౧ రా. నీవు జీవితేశునికడకున్=ప్రాణనాథుఁడగురామునివద్దకు. ని. జీవితేశౌ యమ ప్రియౌ. చనుసమయము, ఇదె వచ్చెను, వేగిరపడకుము=ఉద్బంధనాదియత్నమును జేయవలదనుట.

ల. అనియిట్లు, అనేకములు, పెంపు=వృద్ధి, ఎనయంగాన్=ఒప్పఁగా, పలికి, నీకున్, జీవితేశునికడకున్ = యమునివద్దకు, చనుసమయము=వెళ్లెడుకాలము. ఇదె వచ్చెను=ఇదిగో వచ్చినది. వేగిరపడకుము=త్వరపడవలదు, అనుచున్=చెప్పను. మఱియున్.

రా. ఓపికవాణీ = కోకిలపలుకులవంటి పలుకులు గల ఓసీతా, నేను, రచనానైపుణి=కల్పనాచమత్కారము, నీమదికిన్=నీయుల్లమునకు, ఒప్పి=ఇష్టమై, నాటుకొనంగన్=నీపతితత్వంబు నీపతియొక్క నిజమును. వ్యాపకతన్=పొందునట్లు, వర్ణించెదన్.

ల. ఓదమ్మన్నా నేను, ఓపికన్=ఒపికచేత, నీమదికిన్ = నీమనస్సునకు, మెప్పి=ఆయాసము, నాటుకొనంగన్=నాటుకొనునట్లు, నీపతితత్వంబు=నీపాపాత్ముఁడౌటను, వ్యాపకతన్=వ్యాపకత్వమును, చెందునట్లు, వర్ణించెదన్=వర్ణింతును.

రా. లంకనేల=ఈద్వీపము, కోలన్ = యుద్ధమందు ముల్లోకంబులెఱుఁగన్, ఏడుపున్=రోదనమును. అందున్=పొందును, లంక లోనున్న జనులు రోదనము చేతురనుట, ఇది అజహత్స్వార్థ యనులక్షణ. పరక్షేత్రాప్తి=పరునిభార్యను పట్టుట, మేలు కాదు, ఆభూమిజాతన్=సీతను, ప్రీతితోడ, వీడుము. భారతప్రమాణము.—“క. పరదారగమన మొప్పదు, పురుషులకది యెల్లపాపములకంటె నరే, శ్వరపరమాయుస్సంక్షయ, కరంబు తద్వర్జనంబు కడు మే లరయన్.”

ల. లంకనేలకోల=లంకనేలయొక్క ప్రమాణము, లోకంబులెఱుఁగన్, ఏడుపందుముల్=మూఁడుపుట్లపందుము, పరక్షేత్రాప్తి=పరునిమాన్యముగొనుట, మేలుకాదు, పేర్మిన్=ఇష్టముగా, నాభూమిన్=నామాన్యమును, జాతసంప్రీతితోడన్=పుట్టిన సంతోషముతో, వీడుము=విడిచిపెట్టుము, అదియె=ఆ యిచ్చుటె. ఇచ్చున్.

రా. జ్యేష్ఠుఁడా = రావణా, లక్ష్మణాగ్రజక్షేత్రము = రాముని భార్యను, ఈవు=నీవు, వదలకుండుట, మోసంబు=కార్యకారణముల కభేదము, ఇంకన్, చండ=యమభటుల వంటియు, ని. “చండో దైత్యవిశేషే యమదాసే త్రిషు తు తీవ్రకోపనయోః.” నిర్భీక=భయము లేనట్టి వనచారి=వానరములయొక్క, పిండి=సమూహము, ప్రోలికిన్=ఈద్వీపమునకు వచ్చున్=ఏతెంచును, అవి సూర్యునియొక్క, ని. “అవి శైలే

రవౌ మేషే."కుల=వంశమునందు, వరుణ్ = శ్రేష్ఠుఁడగురామునితో, రిపుత=వలదు.

ల. జ్యేష్ఠుఁడా=అన్నయ్యా, లక్ష్మణాగ్రజ= లక్ష్మణకవియొక్క, క్షేత్రము=మాన్యమును, ఈవు=నీవు, వదలకుండుటన్, దీనిచేత, మోసంబు=హాని, వచ్చుఁ, ఇఁకన్, చండ=కోపముగల, నిర్భీ=భయములేనట్టియు, కవనచారి=కవిత్వముచేత తిరుగునట్టి, పిండిప్రోలి=ఈపద మింటి పేరుగల, కవికులవరుణ్ = కవిసమూహ శ్రేష్ఠునితో, రిపుత=వైరము ముఖ్యముగన్, వలదు.

రా. భూతలంబునందున్, ఎలుంగులరా=ఎలుఁగుబంట్లకు రాజు, జాంబవత్ =జాంబవంతుఁడను, సమాఖ్య=పేరుచేత, వఱలెడు=ప్రకాశించునట్టి,నిపుణుండు=నేర్పరి,వాగనుశాసనుండు=బ్రహ్మవంటివాఁడు,బ్రహ్మవలనఁ బుట్టినవాఁడు, తిమ్మఁడు=ఒకఁడు=ఒక వానరుఁడు హనుమంతుఁడు, ధూర్జటి=శివసమానుఁడు, శివాంశవలనఁ బుట్టినవాఁడు, కాఁబట్టి, రామలింగసంజ్ఞాప్రథితుఁడు=రామునియొక్క ఉంగరమనెడు చిహ్నకలవాఁడు గనుక ఈసంజ్ఞచేత ప్రథితుఁడు, భాస్కరపోత=సూర్యపుత్రుఁడగు, సుగ్రీవుఁడును, నల=నలుండును, ఆదిక=మొదలుగాఁగల. వనచారులు, బుధవరుల్=దేవతాశ్రేష్ఠులు, తదంశజులసుట,మఱియున్,అనుపమాన=సాటిలేని,కృతి=కుశలుఁడు, రామభద్రుండు=శ్రీరాముండు. శ్రీనాథుఁడు=విష్ణ్వంశవలనఁ బుట్టినవాఁడు=, కళలన్=కళలచేత, సోముండు=చంద్రసమానుఁడు,పెద్దనకరణిన్=రామునివలె, వెలయు,రెండవపేరుండు, లక్ష్మణాఖ్యుఁడు=ఈపేరుగలవాఁడు,అనూనమతి=అధికబుద్ధిశాలి,నిరూపణముసేయున్, కుండలీంద్రుఁడుసుమ్ము=శేషుఁడుసుమా, "ని. కుండలీ గూఢపాచ్చక్షుశ్శ్రవాః కాకోదరః ఫణీ." కాన చలంబు వలదు.

ల. లలిన్=క్రమముగా, భూతలంబునన్, రాజాంబవత్స=లక్ష్మణకవి, తెలుఁగులన్=తెలుఁగుఁబలుకుబడులయందు,మాఖ్య=మల్లెపువ్వువలె,శుభ్రమయిన, ప్రసిద్ధిన్=కీర్తిచేత,వఱలెడు=ప్రకాశించునట్టి, నిపు

ణుఁడు=నేర్పరి, వాగనుశాసనుఁడు=నన్నయభట్టును, తిమ్మఁడు=ముక్కు తిమ్మనయొకఁడు, ధూర్జటి=ఈపేరుగల కవియును, రామలింగ సంజ్ఞాప్రథితుఁడు=తెనాలి రామలింగకవియు, భాస్కర=హుళక్కి భాస్కరుఁడును. పోతనలు=బమ్మెర పోతరాజు, ఇక్కడ. నకారమున కుత్వము రావల యు నని కొందఱనిరి. పోతనశబ్దము దేశ్యము. ఇది స్త్రీసమముగాన "పర వల్లింగం ద్వంద్వతత్పురుషయోః." అను న్యాయముచేత స్త్రీలింగసమ మైనపోతనశబ్దమునకు "మహత్తోఽ ఉత ఉ ద్విభక్తౌ" అని ఉత్వము రా కపోయెను. వీరు, ఆది=మొదలుగాఁగల, కవనచారులు=కవిత్వమందు వర్తించువారు, అనుపమాన=సాటిలేని, కృతి=గ్రంథముగల, రామభద్రుఁడు=అనునతఁడును, శ్రీనాథుఁడు=అను కవియు, గణింపన్, బుధవరుల్ పండితశ్రేష్ఠులు, తదధికులు, తత్సములు, ధరణిన్, లేరు, కళలన్=విద్యలచేత, సోముఁడు=సోమకవి, పెద్దన్న కరణిన్=అలసాని పెద్దనవలె, వెలయుచుండున్=ప్రకాశించుచుండును, రెండవవీరుండు=పిల్లలమఱ్ఱి చిన వీరన్న, అనూనమతి=గొప్పబుద్ధి గలవాఁడు, సిరూపణము సేయున్, లక్ష్మణాఖ్యుఁడు= ఈలక్ష్మణకవి, కుండలీంద్రుండు సుమ్ము=తిక్కనసోమ యాజిసుమా, తత్సదృశుఁడనుట. యజ్ఞము చేసి కుండలేష్టి చేసినవా రు కుండలములను ధరించుదురు. అందఱికన్నను గొప్పవాఁ డనుట. కానన్, చలంబు=మత్సరము, వలదు=వద్దు.

రా. భారవిన్ = కాంతిచేత సూర్యసమానుఁడయినట్టియు, ఘన=గొప్పవారగు, సుబంధున్=మంచిబంధువులుగలిగినట్టియు, ఆభవ భూతిన్=ఆశివునివల్లనైన సంపదగలిగినట్టియు, బాణునిన్=బాణాసురుని, సర్వగీర్వాణపదంబులన్=సమస్త దేవతాస్థలములను, కొనినవారిన్=పుచ్చుకొనినవారిన్=పుచ్చుకొనినవారిని, తదన్యులన్=హిరణ్యాక్షుఁడు మొదలగువారిని, ఆయనతోడ కలహించి యోడినవారిననుట, విందుమేకదా. అన్నా, రణవిద్యన్=యుద్ధవిద్యయందు, వారికన్నన్ మతిసూక్ష్ముఁడవా = సూక్ష్మబుద్ధి గలవాఁడవా, అతఁడు, పురుషోత్తముఁడు = విష్ణుమూర్తి, అపుడు తంబునన్; నినున్, నిష్ప్రాణున్, చేయున్,

ల. సర్వగీర్వాణపదంబులన్=సమస్తసంస్కృతపదములను, కొ
నినవారిన్=గ్రహించినట్టివారిని, బాణ, భారవి. సుబంధు. భవభూతు
లను. తదన్యులన్=లాతివారిని, విందుమేకదా, వీరికన్నన్, అతండు
అవారణవిద్యన్=అడ్డులేని కవిత్వవిద్యయందు, మతిసూక్ష్ముఁడు=సూక్ష్మ
బుద్ధిగలవాఁడు, అతఁడు, పురుషోత్తముఁడు=పురుషశ్రేష్ఠుఁడు, ఔఁకతం
బునన్=అయినందున, నినున్, నిష్ప్రాణున్, చేయున్.

రా. తదనంతరంబ, నిజవిజయంబుఁ గోరుచుఁ బయలు వె
డలినట్టి, ఆలంకాపతి=రావణుఁడు, పటుతరగోశక్తి=సమర్థమగుబాణ
సామర్థ్యముచేత, హరిబలంబున=వానరసేనయందు, ధృఢతగల=ధృఢ
త్వము గలిగినట్టి, అంగదాదుల=అంగదుఁడు మొదలగువారిని, లీల
నాక్రమించి=యుద్ధవిలాసముచేత నాక్రమించినవాఁడై, సుదర్శనహస్త
నాభివత్స జఘనధృఢత్వంబడంచుచు=రథాంగపాణియొక్క నాభికమల
మునకు శిశు వగుబ్రహ్మవలనఁ బుట్టినట్టి జాంబవంతునియొక్క యధిక
మగుధృఢత్వము నడంచివైచుచు, పృథుజంఘాతిశయబలంబు ద్రుంచు
చు=పృథుండు, జంఘుండును వానరులయొక్క యధికశక్తి నపహరిం
చుచు, సుబాహు గంధవహాత్మజానుతాపం బొనరింపుచు=సుబాహు
నకు హనుమంతునకుం దాపంబు సేయుచు, నీలతారకోపస్థితి విఫలం
బు జేయుచు=నీలునియొక్క తారునియొక్క గోపస్థితిని వ్యర్థమును జే
యుచును,సుముఖ సుగ్రీవాదులకు వివర్ణతం బుట్టించుచు=సుముఖుఁడు=
సుగ్రీవుఁడు మొదలగు వానరులకుం గాంతిహైన్యముం గలుగఁ జేయు
చు, చేరి=సమీపమునకు వచ్చి, అన్నరసమాజనిన్=రాముని, ఒ
క్కింత వివశతనొందింపన్=ఇంచుకంత మూర్ఛనందింపఁగా,ఆలక్ష్మణాగ్ర
జుండు=ఆరాముఁడు అంత, ముఖ్యశత్రువదార్థంబుగాన్=రావణవధ
నిమిత్తముగా, అనుపమానాగస్తిమితవచనాంగీకృతహరిమంత్రుం
డై=అసమానుఁడగునగస్తమునియొక్క మితవాక్యములచే నంగీకరింపఁ
బడిన సూర్యమంత్రము గలవాఁడై, "అగస్త్యోఽగస్తిః." ద్వియాపకోశ
ము.కమలాప్తుం డగుభగవంతున్=పద్మమిత్రుఁడగు భగవంతుని, వేదవి

ధ్యుక్తంబుగా, నిశ్చలభావంబున ధ్యానంబు జేసి=శ్రుతి విధ్యుక్త మగు నటుల నిశ్చలత్వముచే ధ్యానించి, తత్ప్రసాద శుచిగోశక్తి=వృద్ధిబొం దుచున్న రాముని యొక్క దివ్యమగునట్టి యగ్నిరూపబాణ సామర్థ్య ముచేత, అడఁగెను. 'శుచిరప్పిత్తమ్.' అమరము.

ల. తదనంతరంబ నిజవిజయంబుఁ గోరుచుం బయలుదేఱినట్టి యాలంకాపతి=ఆలక్ష్మణకవియొక్క, పటుగోశక్తి=తిక్కువగానట్టి వాక్య సామర్థ్యము, హరిబలంబున=విష్ణుబలముచేత, ధృఢత కలయన్=ధృఢత్వ ము వ్యాపింపఁగా, గదాదులీలన్=రోగములు మొదలగువాటివలెను, 'రోగవ్యాధి గదామయాః.' అమరము. ఆక్రమించి=అతిమినదై, సుదర్శ న=సుదర్శనముయొక్క, హస్త=కరములయొక్క, నాభి=పొక్కిలియొ క్క, వత్స=వత్సముయొక్క, జఘన=కటిపురోభాగముయొక్క దృఢ త్వం బడంచుచున్, పృథు=విశాలములగు, జంఘా=పిక్కలయొక్క అతి శయబలంబు ద్రుంచుచు, సుబాహు=శుభమగు భుజములకును, గంధ వాహ=నాసికకును, ఆత్మ=మనస్సునకును, జాను=మోఁకాళ్లకును, అను తాపం బొనరింపుచును. "క్లీబే ఘ్రాణం గంధవహా ఘోణా నాసా చ నాసికా" అమరము. నీలతారకోపస్థితి=నల్లనైనకనుగుడ్లయొక్కయునికిని, "తారకాక్ష్ణః కనీనికా." అమరము. విఫలంబుఁ జేయుచు, సుముఖసుగ్రీవా దులకు=సుందర మగుముఖము శుభ మగుకంఠము మొదలగువాటికి, వివర్ణతం బుట్టింపుచు. చేరి, అన్నరసమ్రాజవర్య=ఆనరసమ్మ కుమారు లలో శ్రేష్ఠుం డగుదమ్మనను, ఒక్కింత వివశతనొందింపన్, ఆలక్ష్మణా గ్రజుండు=ఆలక్ష్మణకవి, అంతట, ముఖ్యశత్రువధార్థంబుగాన్=దమ్మ న్నయొక్క వధనిమిత్తముగా, అనుపమానాగస్తి మితవచనాంగీకృత హరిమంత్రుండై, ఉపమలేనట్టియు, నిర్దోషములగునట్టియు, నిశ్చలములు గునట్టియు వాక్యములచే నంగీకరింపఁబడిన విష్ణుమంత్రము కలవాఁడై క మలాప్తుండగు భగవంతున్=లక్ష్మికి నాప్తుండగు భగవంతుని వేదవిధ్యు క్తముగా నిశ్చలభావంబున ధ్యానంబు జేసి, తత్ప్రసాదలబ్ధ దివ్యతేజో

బలవిరాజితుండై, యాత్మీయామోఘగోశక్తి=తనసంబంధమగు వ్యర్థము కాని వాక్యసామర్థ్యము, ప్రకటంబగునట్లుగా విజృంభించిన.

రా. లలిన్=సుందరముగా, మున్ను, అలబుధవైరికిన్=ఆ రావణునకు పొలుపు నెఱయ న్నాభిముఖ్యముగనున్న సొగసు ప్రకటనముగు నటుల నాభియందు ముఖ్యముగనున్న యట్టి, సుధాతులసద్బలము=అమృతముయొక్క యసమానమగు బలము, పేర్చు లక్ష్మణాగ్రజుని దివ్యకమలాప్తుండగు భగవంతున్=లక్ష్మికి నాత్ముఁడగు భగవంతుని, ఆలక్ష్మణుండు, గారాము నెఱయు నానతిఁ జేసె=ప్రీతి ప్రకటమగునట్టి నమస్కారమును గావించినవాఁడై, గభీరభాషణంబులఁ బలికెన్=గంభీరవాక్యములను వక్ష్యమాణప్రకారముగాఁ బలికెను.

ల. లలి మున్ను, అలబుధవైరికిన్=పండితవిరోధియగుదమ్మన్నకు, పొలుపు నెఱయన్, అభిముఖ్యముగానున్న=స్వభావసిద్ధముగానున్నట్టి, సుధాతులసద్బలము=శుభమగుధాతువులయొక్క ప్రశస్తమగుబలము, పేర్చులక్ష్మణాగ్రజుని దివ్యశుచిగోశక్తిన్=వృద్ధినందుచున్నట్టి లక్ష్మణకవియొక్క దివ్యములగునట్టియుఁ బవిత్రములగునట్టియు వాక్యములయొక్క సామర్థ్యముచేతను, అడఁగెను.

రా. ఏపుచెడి=హెచ్చడంగి, నవకములడఁగి=త్రొమ్మిదితలలు పోయి, 'కంశిరోంబునోః.' అమరము. గోపాలతనూజు=దశరథరాజతనూజునియొక్క, అతను=అధికమగునట్టియు, గురు=శ్రేష్ఠమగునట్టిదియు, వాణీశ=బ్రహ్మసంబంధమగు, అస్త్రోపాసనము=అస్త్రముయొక్క యుపాసనము, అనఁగా బ్రహ్మాస్త్రోపాసనమనుట, సఫలముగన్=సార్థకముగ. ఆపరుఁడు=శత్రుడగునా రావణుఁడు, హృదయము సెదరి=వక్షము వ్రక్కలై, అసువులఁబాసెన్=ప్రాణములు వదలెను.

ల. ఏపుచెడి=అతిశయముపోయి, నవకములడఁగి=శరీరముయొక్క నవకముపోయి, గోపాలతనూజున్=లక్ష్మణకవియొక్క, అతనుగురు=విష్ణువునుగూర్చినట్టి, వాణీ=సరస్వతినిగూర్చినట్టి, శాస్త్రోపాసనము=శా

స్తోత్ర మగునుపాసనము, సఫలముగన్=సార్థకముగ, ఆపరుఁడు=ఆద మ్మన్న, హృదయము సెదరి=మనస్సుచెదరి, అసువులఁ బాసెన్=ప్రాణములు విడచెను.

రా. శ్రితు = ఆశ్రితుఁడగునట్టియు, సరమాకాంతుని = సరమయను స్త్రీమగఁడగునట్టియు, బుధనుతున్=దేవతలచేఁ గొనియాడఁబడునట్టియు, అసురవర్యు=రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగునట్టియు, విభీషణుని, లక్ష్మణుండు=లక్ష్మణస్వామి, రాము నెఱయునానతిన్=రాముని యొక్క ప్రకటమగునాజ్ఞచేత, లంకాపతిగాఁ జేసి=లంకకు రాజునుగాఁ జేసి, గభీర భాషణంబులఁ బలికెన్=గభీర వాక్యములను బల్కెను,

ల. శ్రితు=ఆశ్రయింపఁబడినట్టియు, సరమాకాంతుని=లక్ష్మియను స్త్రీకి పెనిమిటియగునట్టియు, బుధనుతున్=పండితులచేఁగొనియాడఁబడునట్టియు, అసురవస్యు=పరశ్రేష్ఠుఁడగునట్టియు నావిష్ణునిగూర్చి, లంకాపతి=లంకభూమికి నధిపతియు, లబ్ధదివ్యతేజోబలవిరాజితుండై=సూర్యప్రసాదముచే నొందఁబడిన దివ్యతేజముచే బలముచేఁ బ్రకాశింపఁబడినవాఁడై, ఆత్మీయామోఘగోశక్తి ప్రకటంబగునట్లుగా విజృంభించిన, తనసంబంధ మగువ్యర్థము కానివాక్యసామర్థ్యము ప్రకట మగునట్లు విజృంభించిన.

రా, సూర్యుఁడు చంద్రుఁడు నక్షత్రములు భూమి రాము నికథయును, నెన్నిదినంబు లుండునో యన్నిదినములును శత్రుభయ విరహితముగా దానవనాథుఁడ వగునో విభీషణుఁడా లంక నేలుమిఁకన్=ఇంతటనుండి లంకాపురిని బాలింపుము.

ల. దానవనాథవిభీషణా=రాక్షసశ్రేష్ఠులకు మిగుల భయంకరుఁడ వైనట్టి యోస్వామీ, అంక=లంకపొలమును, ఏలుమిఁకన్=ఇఁక పరిపాలింపుమా (శేష మొకటే రీతి యని గ్రహింపవలయును.)

ఇట్లింతవఱకును లక్ష్మణకవిచరిత్రమును గ్రంథస్థ మైనదానిని వివరించి యున్నాను. ఇఁక వ్రాయఁబోవుచారిత్రము గ్రంథస్థము కానిదై యుండుట

ఈచరిత్రారంభములో నీకవి సకాలీనుల నుదాహరించి యున్నాఁడను. అందులోని యందఱితోడ నీకవి చరిత్రకు సంబంధమున్నట్లు వినియున్నాఁడను. వారిలోఁ గథలుగా వాడుకొనంబడునవి యీకవికిని శిష్టుకృష్ణమూర్తిశాస్త్రి కవికిని నడచిన సంవాదాదికము లై యున్నవి. ఇట్టివాని నుదాహరించుటలోఁ గవిచారిత్రములు ప్రకటించుతలంపే గాని వేఱుగాదు. కావున వారివారిప్రస్తుతసంబంధు లగువంశములవారు మాయెడ నాగ్రహించఁగూడదనియును ఈగాథ లివుడు వ్రాఁతమూలములు గానియెడల మఱికొన్నిదినములకైన నివి బయలువెడలక మానవనియును అవుడు మనము చేసినమాత్రమైనఁ బరిశీలన చేయుటకవకాశముండక మఱికొన్నియసందర్భవాక్యములు చేర్పఁబడుననియుఁ గావున నిదివఱలోఁ జేయఁబడిన పరిశీలనమునే యిపుడు ప్రకటింపుదు ననియుఁ జెప్పుచున్నాను.

## కృష్ణమూర్తికవి గ్రంథరచనాకారణాదికము.

పైకృష్ణమూర్తిశాస్త్రికవి కోటరామచంద్రపురము పరగణాలకు జమీాందారుఁ డగుకాకర్లపూఁడి రామచంద్రరాజును దర్శింపఁబోవుడు నాప్రభుండు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రికవి విద్యావిశేషములు వినియున్నవాఁడు గావున తనపేరిట నొకగ్రంథము రచియింపఁ గోరెను. దానికి సమ్మతించి కృష్ణమూర్తిశాస్త్రికవి సర్వకామదాపరిణయ మను నొకప్రబంధమును తనప్రజ్ఞ వెల్లడి యగునట్లుగా రచియించి తెచ్చెను. అట్టిగ్రంథమును కృతి నందుతలంపున సుముహూర్తంబు నిశ్చయించుకొని ఆనాఁడు సభ చేసి గ్రంథము నందెద నని రాజు పైకవికిఁ దెలియఁబఱిచెను. కవియును దానికి సమ్మతించి సభకు నాహ్వానము చేయువలసినపండితులకుఁ బత్త్రికలు వ్రాయించి పంపుఁ డని కోరఁగా రాజు దానికి సమ్మతించి అప్పటికి రాఁదగుపండితులపేరులు తెలుపు మని చెప్పెను. అవుడు కృ. కవి తనజ్ఞాపకములో నున్నకొందఱి పేరులు చెప్పెను. రాజసన్నిధానవర్తులు మఱికొందఱి పేరులు వక్కాణించిరి. వానికిని కృ. కవి సమ్మ

తించెను. అపుడు వారిలోఁ గొందఱివలన పిండిప్రోలి లక్ష్మణకవిగారి నామమును తెలుపంబడినది. ఆపేరు వినినతోడనే కృ. కవి మీరు చెప్పినయతఁడు కవిత్వసంభావన లిచ్చెడు పెండ్లిపందిళ్లలో జరిగెడుసభలకుఁ బోవలసినవాఁడేకాని యిట్టిసభకు రావలసినవాఁడు కాఁడు. కాఁబట్టి అతనిపేరు జాబితాలోఁ జేర్చవల దని యధిక్షేపించి చెప్పెను. దానికి రాజసన్నిధానవర్తులుగాని రాజుగాని సమాధానము చెప్పక మీయిష్టము వచ్చిన వారినే పిలువ నంపుఁడని చెప్పి యూరకుండిరి. కృ. కవియు నట్లనే తనయిష్టమువచ్చిన వారిపేరిటనే శుభలేఖల నంపించెను. వానింబట్టి సభ కందఱును వచ్చియుండిరి.

## లక్ష్మణకవి రామచంద్రపురమునకు వచ్చుట.

రాజసన్నిధి తనవిషయమై జరిగినవృత్తాంతమంతయు హితులవలన విని లక్ష్మణకవి తనయందు కృ. కవికిఁ గలయసూయచే నట్టి ప్రస్తావన చేసియున్నను రాజు వివేకియే అయిన దానిం దిరస్కరించి పదిమందిపండితులతోఁ బాటుగాఁ దనకును వర్తమానము బంపకపోవుటకు వగచి పిలువకున్ననైన సభలోనికిఁ బోయి తనప్రజ్ఞాదికములం జూపి రావలయు నని నిశ్చయించి ఆనాఁటికిఁ దాను రామచంద్రపురము వచ్చి చేరెను. అంతట ల. కవికి రాజాస్థానమున జరిగినవృత్తాంతముఁ జెప్పినమధ్యవర్తులే. కృ. కవితో లక్ష్మణకవి గ్రామములో వచ్చియున్నాఁడు. కావున వర్తమానము బంపుట మంచి దనియును, ల. కవి కోటకుఁ బోవుమార్గములోనే బస చేసియుండెం గావున మర్యాదకు స్వయముగా నాహ్వానము చేసిన మఱియును మంచి దనియుం జెప్పిరి. ఆమాటలను కృ. కవి లక్ష్యము పెట్టక తనయూర నుండి యింతదూరము రాఁగల ల. కవి యీయూరిలో నుండు రాజ సభకు రాలేఁడుగనుకనా? మనము పిలువకుండినను లోప ముండ దని సమాధానము చెప్పెను. ఆవృత్తాంతముం దెలుసుకొని ల. కవి తనంతటనే సభ ప్రారంభమైన కొంతసేపటికి బైలుదేఱిపోయి తనరాక రాజునకుఁ

తెలియ వర్తమానంబు పంచెను. అది విని రాజు లోకమునకు జడిసి రమ్మని మాఱువర్తమానంబు పంపెను. అంతట ల. కవి సభలోనికి వచ్చెను. రాజనుచితగౌరవంబున ల.కవిని కూర్చుండనియమించి కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిలు చేసినప్రబంధము విన్నచున్నాము మీరును సమయమునకే వచ్చినారుగావున దీనిని విని యందలి గుణదోషములను బరిశీలించి మాకుం గృతినిప్పింపుఁ డని యుపచారముగఁ జెప్పెను. దానికి లక్ష్మణకవి సమ్మతించక నే నెంతవాఁడను. కృ.కవి మహాపండితులు, మీరు మహాప్రభువులు సభచేసి చిత్తగించుచున్నారు, కావున నేనును మీతోపాటుగ వినుచుం గూర్చుండెద ననియెను.

ఆమాటలకు రాజు సమ్మతింపక అలభ్యయోగంబుగ మీయట్టి మహాకవులు తటస్థించినయపుడు గ్రంథము పరిశీలించఁబడకపోయిన నిఁక మఱియెప్పుడు పరిశీలింపఁబడవలయును. కావున నంగీకరించక తప్ప దనుడు మీ రంగీకరించినశాస్త్రి యంగీకరింపవలయునుగదా ? శాస్త్రికిని మాకును సరిపడదు కావున నన్ను బలవంతపెట్టవల దన నా పల్కులు విని కృ.కవి యాగ్రహించి రాజుంజూచి యిట్లనియె. ఈయాస్థానములో లక్ష్మణకవిని విద్వాంసుఁ డని వచియించుట హాస్యాస్పదము కాకపోవునా ? అనేకులు మహావిద్వాంసు లుండఁగా నీతని నేమేమొ పెద్ద వని ప్రభుఁ డనుచుండ సిగ్గులేక తానును తగుదు నని ల.కవి యొప్పుకొనుచున్నాఁడు. నాగ్రంథములోఁ దప్పుపట్టువా రుండుటయే కల్గిన నతఁడు లక్ష్మణకవి కన్యుఁ డగుఁగాని లక్ష్మణకవి కాఁడు. ఈతఁడు పేరునకు లక్ష్మణకవి యేమైనను కవితావిషయములో నవలక్షణకవియే యగునవలెను గదా ? అని కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి గద్దించి పల్కిన దానికి రాజేమియుననఁజాలక యూరకుండె. అట్టి రాజుయొక్క శక్తిహీనతయును, కృ. కవియొక్క విజృంభణముం జూచి ల. కవి కృష్ణమూర్తికవిని యుడికించినం గాని కార్యము గా దని నవ్వుచు రాజుదిక్కు మొగంబై చూచి ఆసమీపమునఁ బడియున్న యొకకఱికుక్కం జూచి

"ఈశునకము కృష్ణమూర్తియే యెన్నంగన్"

అని యూరకుండెను. అట్టిమాటకుఁ గ్రుద్ధుండై కృ. కవి యిట్లనియె :—

"క. దాశరథీశబ్దంబును, దా శరధిపరంబు చేయుదైవ్యార్థికి దు
ర్ధీశక్తిబిడాలమునకు, నీశునకము కృష్ణమూర్తియే యెన్నంగన్."

అని కృ కవి ల.కవి ఆనలిలోఁ బ్రయోగించిన యొకప్రయోగములోనితప్పుం జూపెను. ఇట్టివాక్యంబులు విని ల. కవి నవ్వుచు నేను గౌరవార్థముగా నీ కృ.కవిని నుతించిన నీతఁడు తా నంతస్తోత్రమునకుఁ దగనని తాను శునకసామ్యముగలిగియున్నట్లొప్పుకొనుచున్నాఁడు. ముందు దాశరథిశబ్దమునకు నేను చేసినప్రయోగములోని సాధుత్వము చూపి అనంతరము నేను కృ.కవికి చేసియున్నస్తోత్రముం జెప్పెద నని సభవారిం జూచి యిట్లనియె. దాశరథిశబ్దముతోఁ తవర్గద్వితీయవర్ణమునకుఁ దద్వర్గములోని చతుర్థవర్ణముం జెప్పితి నని శాస్త్రి దురాగ్రహావేశంబునఁ దా శునకమగుట యొప్పికొనుటయే కాక అట్లే ధ్వనియునుఁ జేయుచున్నాఁడు. దాశరథిశబ్దము సముద్రపరముగాఁ జెప్పంబడియున్నమాట నిజమే. అక్కడఁ దా శరధి అని నేను చెప్పియుండిన కృ.కవి చేసినయాక్షేపణ సరియైనదియే అయియుండును. నామతమున నది యట్లుగాఁ బ్రయోగింపఁబడలేదు. దాశ=పల్లీలయొక్క, రథ=రథములు అనఁగా యానపాత్రములు అట్టివి కలవాఁడు దాశరథి అని సముద్రపరముగా నుపయోగించితిని. ఇం దేమైన దోష మున్నదేమో వైయాకరణశిఖామణులు నిర్దేశించి చెప్పెదరుగాక యనఁగా నచట నుండుపండితులాపక్షములో దాశరథిశబ్దము నిర్దుష్టమే అని యొప్పికొనిరి. దానిపైని కృ. కవి పూర్వపక్షము చెప్పలేక యూరక చూచుచుండెను. అంతట లక్ష్మణకవి నవ్వుచు నిటులనే కృష్ణమూర్తి అని నేను ప్రయోగించిన శబ్దములోఁ గూడఁ కృష్ణకవి పొరుపడి తాను శునకముగా నొప్పికొనియె. చూచితిరే పాండిత్యమున నీకృష్ణశాస్త్రిదే గాక యితరులది పాండిత్యమా ! అని ఈశు=శివుని యొక్క, నకము=బాణము, కృష్ణమూర్తి

యని నేను కృష్ణకవిని స్తోత్రము చేయం జూచిన నీపండితుఁ డట్టిస్తోత్రమునకుం దగ నని శునకసామ్య మంగీకరించెను. సభవారు నేను చెప్పిన వాక్యములలోప మున్న యెడల నన్నును లేకున్నను కృ. కవిని మందలించెదరుగాక. అనుచుఁ బల్కి. ఇట్టిలోకోత్తరపాండిత్యము గలదని గర్వించు నీపండితుని గ్రంథంబున నెరులు తప్పు పట్టలేరని సభలో ప్రాగల్భ్యముఁ జూపుట యెందులకు? ప్రసక్తియే తటస్థించినఁ దప్పులున్నవో లేవో చూడవచ్చును. అధికముగఁ బ్రసంగించిన లాభ మేమున్నదని యూరకుండెను.

## కృ. కవిని గ్రంథము చదువు మని రాజు కోరుట.

ఇట్లుగాఁ బ్రస్తావన నడచినపిమ్మట రాజు కృష్ణమూర్తికవితో సంవాదసమయ మిది కాదనియును, పూర్వపక్షమునకు లక్ష్మణకవి సమాధానము చెప్పియుండెఁగావున నాసంవాదము ముగిసినదియును, ఇఁక మీరు గ్రంథము చదివి నీగ్రంథములో దోషములు లేవనిపించుకొనుపని మీ యెందే యున్నదనియు ల:కవి అడిగిన ప్రశ్నములకన్నిటికిని సమాధానములు చెప్పి అతని నొప్పించుటయే పండితధర్మ మని చెప్పఁగా దానికి సమాధానము లేక లక్ష్మణకవియే కాదు, ఎవ్వరు వచ్చియడిగిన నేమి భయమున్నది. గ్రంథ మటులనే చదివెదను. అని ల. కవిదిక్కు మొగంబై కృ. కవి యేవర్ణనచదువు మని కోరెదవు. లేక యింకేమి చెప్పు మని కోరెదవో సంప్రశ్నింపు మని విజృంభించెను. దానికి ల. కవి నవ్వుచు నీ కంతయుత్సాహ మే యుండిన నడిగెదను. సమాధానములును జెప్పవచ్చును అని యిట్లనియె

## కృతిపతినిగూర్చి యడుగుట.

ఇపుడు నీవు కృతియిచ్చుచున్న గ్రంథ మేది? ఎవ్వరికిఁ గృతి నిచ్చినావు? ఇపు డేకథాభాగము చదువుచున్నావు? అని ల. కవి సంప్రశ్నము చేసెను. దానికిఁ గృ. కవి నేను కృతియిచ్చుచున్న గ్రంథముపేరు సర్వకామదాపరిణయము. దీనిని శ్రీ రాజా శ్రీకాకర్లపూఁడి రామచంద్ర

రాజుగారి పేరిటఁ గృతియిచ్చినాను. ఇపుడు చదువుచున్న గ్రంథభాగము కథానాయకుఁ డగుప్రభునివిషయమై యున్నది. అని యుత్తర మిచ్చెను. అటుపైని ల.కవి యిట్లనియె. సర్వకామదకుఁ బరిణయ మేమి అని ప్రశ్నించెను. దానికి కృ.కవి సర్వకామద యనునది యొకదేవత పేరు. ఆదేవతయొక్క కళ్యాణముం జెప్పుచుండుటంజేసి ఆగ్రంథమునకు సర్వకామదాపరిణయ మని పే రుంచితి ననియె.

ల. కవి సర్వకామద నీ కుపాసనాదేవత యైనఁ గానిమ్ము. అట్టిసర్వకామదకు వివాహము చేయఁగమకించినవారి నేరిం గానము. అయినను ఇక్కడ నుండు వారివలననే నీసంశయము నివారించెద నని ఆసభయందు నృత్తగీతార్థమై వచ్చి నిలువంబడియున్న యొకవెలయాలిం బిలచి మీ సంప్రదాయములు మీకే తెలియవలెఁగాని మాబోంట్లకుఁ దెలియవు. నీకుఁ బెండ్లి యయినదా లేకున్న నెప్పుడు కాఁగలదు. అని ల.కవి యడిగిన తోడనే నవ్వుచు నా వెలయాలు తనను హాస్యము చేయుటకుఁగాకున్న వెలయాలిపెండ్లిసంగతి తన నేల యడిగెదరనియు బెండ్లియే యయి యుండినమే మీ సభకు వచ్చుట యెట్లు కల్గు ననియు నుత్తరము చెప్పెను. ఆమాటకు ల. కవి సమాధానము చెప్పక కృ. కవిని జూచి వెలయాలు చెప్పుచున్న సంప్రదాయము విని దానికి సమాధానము చెప్పుట యవసర మనిరి.

కృ. కవి సర్వకామద యనుదేవతంగూర్చి నేను మాటలాడుచుండ నిచ్చట వెలయాలి ప్రసంగ మేల వచ్చెను.

ల. కవి. సర్వకామద వెలయా లగును. గనుక నే నట్లు ముచ్చటించితిని. మీ కిష్టము లేనియెడల మఱియొకప్రశ్నం బాలోచించెదను. కానిండు. అన్నదమ్ములలోఁ బెద్దవాఁ డుండఁగాఁ జిన్నవానికి వివాహము చేయవచ్చునా ?

కృ. కవి. ఇక్కడ అట్టి ప్రస్తావన యే మున్నది. లేనిపోని ప్రశ్న లేల ?

ల. కవి. ఇక్కడ నట్టి ప్రస్తావన వచ్చినది గనుకనే అడుగుట యైనది. రామచంద్రరా జనుజుండనియును, పద్మనాభ రా జగ్రజుం డు నని యెఱిఁగినయంశమేగదా, అట్లుండ నన్నకుఁ గృతినీయనిచోఁ దమ్మున కీకృతికన్యక నెట్టులఁ బరిణయము చేసెదరు. ఇది ధర్మశాస్త్ర విరుద్ధ మనుసంగతి కవికిఁ దెలియకున్నను మీయట్టియాజ్ఞికునికైనఁ దెలిసియుండవలసినదే. అయిన నేమాయెను ఇపుడు. చదువుచున్నకథా భాగములో నీకు నిర్దోషముగాఁ గాన్పించుపద్యము నొకదానిం జదువుము.

కృ. కవి. నా కన్నిపద్యములు నిర్దోషములుగానే కాన్పించు చున్నవి. ఇదివఱలో నిలచియున్నపద్యము తరువాయి పద్యముం జదివెదను. అది కృతిపతియొక్క ధర్మపత్నీవర్ణనము, అని యీక్రింది పద్యముం జదివె.

చ. తరణికిశాంకు లాభరణదంభమున న్వదనాత్మకైతవాం
బురుహసితోత్పలాగ్రమున ముద్దియకుంతలదేశమాక్రమిం
చి రాకనెపంబుగాననగు చిహ్నముచుం బరరూపయుక్తిని
బ్బరముగ నంత సాంతముగ బ్రహ్మయొనర్చినసీమ పొల్పగుక్.

అనుపద్యంబు విని లక్ష్మణకవి రాజుంచూచి యిందులో నొక రహస్యము వ్యక్తమగుచున్నది. అది తెలిసినంగాని యీపద్యము నా కన్వయించదు. కావున దయచేసి నాసందియము నివారించఁ గోరెద నని యడిగెను. దానికి రాజు సమాధానము చెప్పెద నడుగు మనుడు ల. కవి యిట్లనియె.

ల. కవి. మీరాణికి నొకవైపుకంటిలోఁ బువ్వుగాని లేక రెండవ వైపుముఖభాగములో గొప్పపుట్టుమచ్చ గాని యున్నదా?

రాజు. ఇది నాయనుభవమునఁ గనిపెట్టఁబడిన యంశముకాదు. ఇఁక ముం దిట్టిపుట్టు మచ్చ యుండినఁ గనిపట్టఁబడును. కన్నులలోఁ బువ్వులుగాని కాయలుగాని లేవని యిదివఱలో నున్న యనుభవము అనెను.

ల. కవి. అట్లు లేనిచోఁ గృ. కవి యీపద్య మిట్లు చెప్పుటకుఁ

గారణ ముండదే. ఇదివఱలో నట్టిశరీరలాంఛనములు లేకున్న మహాకవిప్రణీత కృతిలో నున్న వర్ణనానుసారము జరుగునేమో. ఇట్టి కవిత్వప్రజ్ఞ యుండెను గనుకనే కృ. కవి తనగ్రంథము నొరులు పరీక్షించఁగూడ దని నిశ్చయించుకొనియుండెను. అట్టివారియుద్దేశమును జెడఁగొట్టి ఆగ్రంథము నను బరిశీలించుటకుఁ గోరియున్నారు. గ్రంథమంతయుఁ బరిశీలించుట మిక్కిలి శ్రమకరమైనపని కాకపోదు. ప్రస్తుతపద్యమును బరిశీలించి తక్కినగ్రంథపరిశీలనా విషయము౦ బిమ్మట జెప్పెదను. అదెట్లన్నను :—

(౧) "తరణిశశాంకు" లనుపేరు లాభరణపరమైనయవు డుండఁగూడదు. ఆభరణము లర్థము లగునపుడు సూర్య, చంద్రు లనుపేరులు రూఢములు.

(౨) వదనాక్షు లనుచో నివి రెండు నేకదేశములు. కావున మొదటిది చెప్పినమాత్రముననే రెండును జెప్పిన ట్లగును.

(3) ముద్దియ కుంతలదేశ మాక్రమించి రనుచోఁ గుంతలదేశమొక ప్రసిద్ధమైనది కాదనియును త్రిలోకముల నాక్రమించు సూర్య చంద్రు లొకకుంతలదేశమును మాత్రమే ఆక్రమించి రని చేసినవర్ణనలో నదివఱకున్న గౌరవము దీసివేయఁబడిన దనియును, ఇంతియ కాక యొక్క కుంతలదేశమునందే యీసూర్య చంద్రు లనుభూష లుండె నని చెప్పుట స్వభావవిరుద్ధ మనియుఁ జెప్పె.

(౪) వదనాగ్రము నేత్రాగ్రము ననుచో వదనమున కగ్రము నిర్ణయించఁ బడవలయుననియు, నేత్రముయొక్క అగ్రము కనుకొలుకు లగుననియు నక్కడ సూర్యచంద్రులను నాభరణము లుంచిన నానాయిక నగ లుంచుకొనుతావులన్నియ నెఱుఁగనిస్త్రీ యగునుగనుక నట్లనుట ప్రస్తుతము చెప్పుచున్న రాజభార్యయెడలఁ జెప్పఁగూడ దు.

(౫) సొంతముగ బ్రహ్మ యొనర్చిన సీమ పొల్పగుఁ అనుచో నిక్కడ సీమాంతమును బ్రహ్మ చేసె నని చెప్పఁబడియుండె. ఇది యొ

కగొప్పయాక్షేపణయగును. సీమంతము చేసెడివాఁడు ధర్మశాస్త్రముం బట్టిచూడ భర్త యగును. రాజస్త్రీలకు నిత్యమును సీమంతముం జేయువారలు చెలికత్తెలుగాని బ్రహ్మదేవుఁడుగాఁడు. ఇతఁడు పాపట దిద్దె నని చెప్పుట యాక్షేపణార్హము. ఇది మనుష్యరచితముగాన బ్రహ్మ రచించె నని చెప్పుట అలంకారజ్ఞానహీనతఁ దెల్పును.

(౬) బ్రహ్మ సూర్య చంద్రుల గమనమునకు వేర్వేఱు సీమ లేర్పరిచె నని చెప్పుటయు నసందర్భమే. లోకములో సూర్యుఁడు సంచరించు మార్గముననే చంద్రుఁడును బోవుచుండుట యనుభవసిద్ధమే. సూర్యుఁడు కొన్ని దేశములలోను జంద్రుఁడు గొన్ని దేశములలోను నగపడుటకు శాస్త్రసహాయము లేదు. పై యిద్దరకును గాలభేదము చెప్పిన నొప్పునుగాని సీమాభేదము చెప్ప నొప్పియుండదు.

(౭) మఱియును వదనము పద్మ మని సూర్యుఁడును, నేత్రము లుత్పలము లని చంద్రుఁడును వచ్చి యుండె నని చెప్పుటంజేసి సూర్యప్రచారము కల్గిన ముఖభాగము వికసించి యుండవలయు ననియును, చంద్రప్రచారము కల్గిన ముఖభాగము ముడుచుకొని యుండవలయుననియు, నటులనే చంద్రప్రచారము కల్గిననేత్రోత్పలము వికసించియుండు ననియును సూర్యప్రచారము కల్గిననేత్రోత్పలము ముడుచుకొని యుండవలయు నని చెప్పి యిట్టి కాంతముఖ మమానుష్యముగా నుండకుండునా యని పల్కెను. పైయాక్షేపణలలో నాల్గవ యాక్షేపణ చేసిన వెంటనే అచ్చో సంచరించెడు రాజదాసీలలో నొకదానిం బిలచి పిల్లదానా సూర్యుఁడు చంద్రుఁడుఅనునగలు కంటికొలకుల నుంచుకొనియెదరా లేక నొసట నుంచుకొనియెదరా ? అని లక్ష్మణకవి ప్రశ్నసేయ నది అయ్యో తలమీఁద నమర్చుకొను నగలు కంటిమీఁదను ముఖముమీఁదను బెట్టుకొందురా? అని యడిగెద వేమి బాగు బాగు అని యుత్తర మిచ్చెను. అప్పుడు లక్ష్మణకవి మేము బీదబ్రాహ్మణుల మగుటంజేసి వస్తువుల మొగమైన నెఱుఁగము. ఎక్కడ యేవస్తువు నుంచుకోవలయునో తెలి

సికానఁ జాలము. నీవు దివాణములోని స్త్రీల కలంకారముచేయు దానవుగావున నీకుఁ దెలిసియుండును. ఈసంగతియే శాస్త్రి సందేహము తీఱుటకుం జెప్పింపఁ గోరినా నని చెప్పి పాపట ముక్కు చెవులవలెగాని లేక కనుబొమలవలెఁగాని దేవుఁడు చేసిన్నదా లేక నీవు తీసినదా అది మాయుపవచ్చునా అని అడిగెను. దానికుత్తర మది మేమే తీయుదుమనియు నొకప్పుడు పాపటయిరుప్రక్కలఁ దీసి నడుమ తమలపాకు వేసెనమనియు నభ్యంజనసమయములోఁ బాపట లేకుండఁ గలిపివేసి అనంతర మెట్టి యలంకారము కోరిన నట్టిదాని కుపయుక్త మగుపాపటఁ దీయుదు మనియుం జెప్పె. నీకుఁ దెలిసినమాత్రము శాస్త్రిగారికిఁ దెలిసియున్న గ్రంథము బాగుపడి పోవునుగదా అని చెప్పి, ల. కవి దిగ్గున లేచి మహాప్రభూ యిట్టివిశేషములు గలప్రబంధమును రచియించుటకు కృ. కవి. యే తగును. దీనిని విని మంచిచెడ్డల నిరూపించి సంతసించుట కీసభవారే తగుదురుగాక. మాబోఁటిసభలో నాహ్వానమునకుం దగియుండరు. కావున నే నీపాటికి సెలవు గైకొనియెదను. అని చెప్పి లక్ష్మణకవి సభ వదలి బసలోనికిం జనియె. అంతట రాజు కృ. కవిం జూచి ల. కవి. చెప్పినపూర్వపక్షములకు సిద్ధాంతములు విననిది యీ గ్రంథములోని తరువాయి వినఁగూడదుగావున నేఁటికి పుస్తకముఁ గట్టి సభ చాలించవలయు ననియు మఱియొకనాఁడు సభ చేసెద మనియుఁ జెప్పి ఆస్థానము చాలించి నగరులోనికిం బోయెను. పిమ్మట కృ. కవియు ను ఖిన్నుఁడై పుస్తకము గట్టుకొని తనబసలోనికి వెడలిపోయెను. ఇది సర్వకామదాపరిణయ వృత్తాంతము.

### రాజా కొచ్చెర్లకోట వేంకటరాయమంత్రి సభకు ల. కవి పోవుట.

పై వేంకటరాయమంత్రి యొకగొప్పజమీన్దారుఁడు. రాజమహేంద్రపురనివాసి. కాని మిక్కిలి భయంకరచర్యలు గలవాఁడు ఇట్టి జమీన్దారుని దౌష్ట్య ముదుపుతలంపున లక్ష్మణకవి యొకనాఁడుబయలు

జేతి అతని హజారమున ప్రభునికై వేసి యున్న యున్న తాసనమందుఁ గూర్చుండెను. దానికిఁ గోపించి వేంకటయరామంత్రి గొంతెత్తి అతి వాసీ నీ దనియే కూర్చుంటివా? అని యడిగెను. దానికి లక్ష్మణకవి సమానకంఠధ్వనితో నిది నీతివాసేనా?నీతివాసేనా? నీతివాసేనా? అని ముమ్మాఱు కేకవేసి సమాధానము చెప్పెను. దానిని విని యితఁడు లక్ష్మణకవి యని భావించలేక వేంకట్రాయమంత్రి యితఁ డెవ్వఁడో అధిక ప్రసంగిలాగున నున్నాఁడు. తగినట్లుగా జరిపి పంపినంగాని బాగు లే దని నిశ్చయించుకొని మీవారిలో నీవే అధికుఁడవులాగున నున్నావే అని యడిగెను. అపుడు ల. కవి. జంకక యొకటిరెండు వర్ణము లెచ్చు తగ్గుకాఁగా నందఱు సమానులే అగుదు రనియెను. ఆమాట బోధకు రాక వర్ణభేదము చెప్పితివేమిటి దానిని స్పష్టీకరింపు మని వేం. మంత్రి యడుగఁగా ల. కవి యిట్లనియెను. ర్యాలివారికి వర్ణములు రెండు. పిండిప్రోలివారికి వర్ణములు నాల్గు. కొచ్చెర్లకోటవారికి వర్ణము లైదు. ఇందు మొదటివారు ద్వివర్ణులు. రెండవవారు చతుర్వర్ణులు.మీరు పంచవర్ణులు అనిపల్కిన, ల. కవిం జూచి వేం. మంత్రి ఇతఁడేమి యోగివలె నర్థము లేనిమాటలు పల్కుచున్నాఁడు ఎవఁడీతఁడు అనుడు ల. కవి ఇట్లనియె. ఇపుడు మాటలాడునతఁడు యోగికంటె పైవాఁ డగునియోగి పిండిప్రోలు లక్ష్మణుఁ డనువాఁడు. అనుపల్కులు విని వేం. మంత్రి తా నావఱకుఁ జేసిన ప్రసంగమున ల. కవి మనస్సు నొచ్చెనేమో యని శంకించి తా నతనింబోల్చ లేక పోతిననియును తనతొందరపాటును క్షమించవలయు ననియును బ్రార్థించె. అపుడు ల.కవి తా నట్టితొందర పాటు గలప్రభులను శాంతింపఁ జేయవచ్చితినిగావున సెలవు గైకొనియెద ననుడు వేం. మంత్రి యతనిం గూర్చుండఁబెట్టి యథావిధి సబహుమానంబుగా గారవించి పనిచె నఁట.

## —— భగవద్గీతలఁ దెనిఁగింప మానుట. ——

ఈ ల. కవి ప్రస్థానత్రయముం జదువుకొని వానిలో నాంధ్రీకరిం

పఁదగిన గ్రంథము భగవద్గీతలుగా నెంచి ఆగ్రంథము నాంధ్రీకరింప బ్రారంభించెనఁట. అట్టి వర్తమానంబు వృద్ధగౌతమి కవ్వలియొడ్డున నివసించి యున్న బులుసు, అచ్చయ్యశాస్త్రి అనుపండితుఁడు (బులుసు.పాపయ్యశాస్త్రికిఁ దండ్రి.) విని వేదాంతరహస్యములు గలగీతలు తెలుగుగాఁ జేయుంబడుచుండెనే. దీనిమూలముగ వేదాంత శాస్త్రము వెల్లడియగునే అని చింతించి దానిని మాన్పింప నెట్లుగా నగు నని మనంబున నూహించుచుండి యొకనాఁటిమధ్యాహ్నసమయమునకు ల. కవి యొక్కగ్రామ మగుకుయ్యేరుం జేరెను. అట్లు చేరి ల. కవి యింటికింబోయి అతనితో తడవు మాటలాడుచునుండెన. అపుడు ల. కవి పొద్దుపోయినది కావున మాధ్యాహ్నిక కృత్యము తన యింటనే జరిగింపుఁ డని అచ్చయ్యశాస్త్రిగారిని బ్రార్థించెను. ఆయన మొదట తనయూరునకుం బోవలయు నని చెప్పి తుద కక్కడనే యుండుట కంగీకరించెను. అటు పిమ్మట నిర్వురును స్నానాదికృత్యములం జరుపుకొని భోజనార్థము పరిషేచనము చేసి హస్తోదకముం గైకొనుచో నచ్చయ్యశాస్త్రి హస్తోదకముం గైకొనక యూరక చూచుచుండెను. ల. కవి ఆలస్యము లేదు హస్తోదకముం గైకొనుఁ డని వేగిరించినను, ఆశాస్త్రి అటుల చూచుచునూరకొన, ల. కవి ఆయన కేద్దియో కోర్కె కలదని యూహించి మీయభిప్రాయ మెద్దియో దానిం జేయ సిద్ధముగా నున్నాను. హస్తోదకముం గైకొని భోజనము చేసి చెప్పవలసినది చెప్పవచ్చునా యని యడుగ ఆశాస్త్రి అటులైన మంచిది యని హస్తోదకముం గైగొని భోజనము ముగించెను. పిమ్మట ల. కవి ఆ. శాస్త్రిమనోగతాభిప్రాయ మరసి అదివఱలోఁ దా నాంధ్రీకరించుచున్న భగవద్గీత సంచికలను శాస్త్రిగారిపరముగా నిచ్చి యింతటనుండి యీలాటిగ్రంథంబులఁ దెనిఁగించ నని చెప్పి అ. శాస్త్రి నింటికిఁ బంచెనఁట.

—— లక్ష్మణకవి తనకాలీనులపైఁ జెప్పినకొన్నిపద్యములు. ——

మొక్కపాటిపేరిశాస్త్రి యనుపండితునకు నీలక్ష్మణకవికి నొకప్పుడు విద్యావివాదము తటస్థించెను. అందులోఁ బైశాస్త్రి లక్ష్మణక

వికిఁ గవిత్వమేగాని శాస్త్రము లేమి తెలియు నని యాక్షేపించెనఁట. ఆవార్త విని ల. కవి యీక్రిందిపద్యము వ్రాసి పంపె. ఎట్లన్నను :—

"గీ. ఊక్క చెద దిన్న దశదిక్కు లొక్కలైన
చుక్క లిలఁ బడ్డఁ గులగిరు ల్వ్రక్కలైన
వెంకపాటింట నోటను ముక్కలేను
పేరిశాస్త్రికిఁ గలిగెరా పెదవిపాటు."

ఇట్టి లక్ష్మణకవి చెప్పిపంపినపద్యము విని ఆగ్రహంబున పేరిశాస్త్రి యిట్టి పద్యములు చెప్పిన పైజాఱులఁ గొట్టించెద నని వర్తమానంబు పంపె ననియును దానికి సమాధానముగ ల. కవి లోజారుల ముందు గొట్టించి పిమ్మట పైజాఱుల సంగతి యోచింపు మని వర్తమానంబు పంచెనఁట.

ఇటులనే కూరపాటి, వేంకటశాస్త్రి యనునతఁ డొకపరి ల. కవితో విరోధించిన లక్ష్మణకవి యీక్రిందిపద్యంబు వ్రాసిపంపెను.

"గీ. కూరపాటి వెంక కుక్కలు దినుకంక, లేనిపోనిశంక మాను మిఁక
ముఖము చూడఁ గుంకముండ వన్నెకుశంక, నాకుఁ దోచెఁ జంక నాఁకు మింక."

## ల. రావునీలాద్రి రాయని నధిక్షేపించుట.

ఈలక్ష్మణకవి యొకపరి పిఠాపురాధిపుఁ డగురావునీలాద్రిరాయని దర్శింపఁబోయెను. అపుడచట జంగము బసవయ్య యను నొకరాజవైద్యుని మూలమున బ్రాహ్మణుల గౌరవము నిషేధింపఁబడుట తెలిసికొని లక్ష్మణకవి వ్యాజస్తుతిగా రాయని నీక్రిందివిధమున నుతియింప నారంభించెనఁట. ఎట్లన్నను :—

" రావువారిసంస్థానములోనే మర్యాదలు. రావువారిసంస్థానములోనే బహుమానములు. రావువారిసంస్థానములోనే పరువులు." అని ప్రారంభింప నం దేదియో అపహాస్య మున్న దని నీలాద్రిరావు లక్ష్మణకవిని సగౌరవంబుగా బహుమానించి పంచె నఁట.

## పెండ్లిండ్లకుఁ బోవుట.

లక్ష్మణకవి చుట్టుపట్ల నుండుగ్రామములలో మహాజనుల యిండ్ల

లో నగు పెండ్లిండ్లకుఁ బిలువంబడినప్పుడు కవిత్వగౌరవతాంబూలము తనకే యిచ్చునట్లుగాఁ బ్రసంగించుచు వచ్చెనఁట. అట్టియాచారము క్రమముగ బలము కాఁగా నతఁడు పెండ్లికిఁ బోయినను పోకున్నను మహాజను లతని సభాతాంబూలం బతనికిఁ బంపుచుండిరఁట. అటులఁ గొన్నిదినములు జరిగినపిమ్మటఁ దనకుఁ గట్నము పంపక యెవరైన నతఁడు రాలేదని ఆక్షేపణ చెప్పునెడల లక్ష్మణకవి వారితోఁ దాను రాకయుండినఁ బెండ్లి యెట్లగు ననియుఁ దాను వచ్చియే పెండ్లిపూర్తి జేసియుంటి నని పల్కుచుండునఁట. దానికిఁ గారణ మీక్రింది విధముగాఁ జెప్పుచుండునఁట. ఎట్లన్నను:— మీయింట జరిగినపెండ్లిలో నాకబలి జరిగెనా లేదా? అట్టినాకబలికి పిండితో ప్రోలుపోసియుంటిరా లేదా? అటుపిమ్మట నది లక్షణముగా నుండెనా లేదా? కాదంటిరేని వివాహసిద్ధి లేదు. పైగా నశుభప్రసంగ మగును. అగునంటిరేని పిండిప్రోలు లక్ష్మణలక్షితము కాఁగాఁ బిండిప్రోలు లక్ష్మణకవి సాన్నిధ్యమునలేఁ డని యెట్లుచెప్పవచ్చు నని చమత్కరించి కట్నములం గైకొనినట్లు చెప్పంబడును. ఇట్టిపట్లనే దమ్మన్న రావునకు నీతనికి విరోధము కల్గె నని చెప్పుదురు.

### లక్ష్మణకవి తనమేనల్లుని వ్యవహారములోఁ బ్రవేశించుట.

ఈలక్ష్మణకవి మేనల్లుఁడు చింతలూరిమిరాసీదారుఁ డగుమంగన్న యనునతఁ డుండెను. అతఁడు జగ్గరాజను నొకజ్ఞాతికి దత్తత కావింపఁబడియెను. ఆవృత్తాంతముఁ దెలిసికొనినజ్ఞాతులు జగ్గరాజు గతించినపిమ్మట మంగన్నకు సంక్రమించిన గృహక్షేత్రారామములంగూర్చి పండితసదరమీనుకోర్టులో రాజమహేంద్రవరములో దావా తెచ్చి యుండిరి. అపుడు శంకరమంచి అనంతంపంతు లనుబ్రాహ్మణుఁడు పండితసదరమీనుగా నుండెను. అతఁడు మంగన్న దత్తుఁడు కాఁ డని తీర్పుచేసి అతనిస్వాధీనములో నుండెడి జగ్గరాజుయొక్క చరస్థిర రూపపదార్థము లన్నియును జగ్గరాజుయొక్క సన్నిహితజ్ఞాతులపర మొనరించెను. అట్టి

తీర్పునకుఁ గారణ మేమి యై యుండు నని విచారించి అది ధనకారణ మాట యెఱింగి లక్ష్మణకవి పండితునిపైఁ గొన్ని పద్యంబులు చెప్పి వ్యాపింపఁజేసెను. అవి యెట్లన్నను:—

సీ. మహనీయ శంకర మంచిగోత్రమునఁ బ్రహ్మపాతకుం డన ధరిత్రీతలమున
బండితుండువలెఁ గన్పడును స్థాణుత్వ మేర్పడ నొక సాధువులపలుకు వినవు
పుక్కిట విషమె యెప్పుడు నీకు నుండును, మది వీడ వెప్పుడుఁ దామసగుణంబు
భీముఁ డుగ్రుఁడు నను పేరుఁ గాంచి నశింతు, వంబికాపతివి బ్రహ్మఘ్నుఁడవు న
గీ. నంత నాముండ వరయంగ నష్టమూర్తి, వగుచుఁ బితృవనమందు భస్మాంగుఁడవయి
భూతములును బిశాచముల్ బ్రోదిఁ గూడు, కొనఁగ నుండుదు వండ్రు నిన్ జనములెల్ల.

మ. సరవిన్ శంకరమంచిపండితుఁ డనన్ జానొప్పవాఁ డర్థసౌ
ఖ్యరుచిన్ జెంగిగొనఁ జింతలూరి యలమంగామాత్యసాధ్యాత్మమం
దిరసుక్షేత్రములన్ హరించి కపటాన్వితుండు నౌవాదిక
ల్లరి గాఁ డంమనుఁ దీర్పు చేసి జనముల్ నవ్వం బడున్ దుర్గతిన్.

ఉ. దక్షిణదిక్కు నుండి యుదంతముఁ దెచ్చినధర్మరాజ ప్ర
త్యక్షు మనంత పాతకున కిచ్చెడు మార్గము వోవునట్లు గా
దీక్షవహింపవే ధవళ దేహుఁడ శంకరమంచి కూళ్లపై
పక్ష మదేల దుష్టజనభంజన సజ్జనభావరంజనా.

సీ. పరశురాముఁడు తండ్రిపంపున రేణుకన్, దనతల్లియనకను నఱికి వైచె
జనకజాపతి తండ్రిపనుపున రాజ్యంబు, వాసి మహారణ్యవాసి యయ్యెఁ
గుండినముని జనకునియాజ్ఞచే సంశ, యింపక గోవుల హింసచేసె
భీష్ముఁడు తండ్రి యభీష్టంబు దీర్ప రాజ్యశ్రీసుఖాదికార్యములు విడిచె
గీ. తండ్రిపంపునఁ దనకన్నతండ్రిపేరు, చెప్పఁ కతన నదత్తుఁడే చింతలూరి
మంగరా జిట్లు శంకరమంచిపండి, తుండు దీర్చుట జీవన్మృతుండు గాఁడె.

సీ. వసుదేవసుతుఁ డన్నవాక్యంబునను పద్మ, నాభుండు నందనందనుఁడు గాఁడె
మాద్రీతనయుఁ డన్న మాత్రంబునను కవల్, కౌంతేయు లన్నవిఖ్యాతిఁ గనరె
పార్వతీసుతుఁ డని పల్కినంతనె కుమా, రుఁడును దాఁ గార్తికేయుండు గాఁడె
బాపిరాట్సుతుఁ డన్న భావనె మంగన్న, కృతి జగ్గరాడ్దత్తసుతుఁడు గాఁడె
గీ. వేదశాస్త్రపురాణముల్ వినియుఁ గనియు, నెఱిఁగి యెఱుఁగనివాఁడునై యిట్లు విత్త
వాంఛ నన్యాయముగఁ దీర్చుపండితుండు, ఘోరనరకంబులందుఁ గూలకున్నె.

ఇట్లనేకపద్యంబులు చెప్పి పండితుని యన్యాయంబు జగంబున శాశ్వతముగా నుండునట్లు లక్ష్మకవి కావించెను. లక్ష్మణకవి చెప్పినట్టి

పండితునివంటి వార లిప్పటికి ననేకు లున్నను ఆధునికకవులు ప్రభుత్వమువారిభయమువలన రవ్వ చేయక యున్నారు. ల. కవి ద్వ్యర్థికావ్యకవియును ధీరుఁడు నవుటంజేసి యిట్టిపద్యంబులఁ బ్రకటించుటయే కాక యొకనాఁటిసమయములో దేవళంబునకుఁ బోవుచున్న పైపండితుం జూచి అతని యెదురుగా నిలువంబడి అతనిదుర్మార్గత యతనికిం దెలుప నిశ్చయించుకొని తానును స్వామిదర్శనార్థంబు బోయినట్లుగాఁ బోయి అనంతంపంతుల కెదుట నిలువంబడి శంకరు నుద్దేశించి నుతియించినట్లుగా నీక్రిందిపద్యంబు చెప్పెను. ఎట్లన్నను:—

మ. అవురా శంకర మంచి వాఁడవు ననంతాఖ్యుండ వైతీక్ష్ణలుం
గవు మంగన్నరఁజేసి నీవు బుధమార్గభ్రష్టతం జోగిరా
గ వరాలంది పినాకినిం బళుపతీకల్లోలినిం బట్టి స
త్యశధూసత్వము దానియం దిడితి వాశాయత్తు లిట్లేకదా.

అని జోగిరాజు వరాలు లంచమియ్యగాఁ నక్రమ మగుతీర్పు చేసి తని పండితుని ముఖముమీఁదఁ గొట్టినట్లు చెప్పి తనసమీపమున నుండెడువారితోఁ దాని కెట్లీశ్వరపరముగా నర్థము చెప్పవలయునో దాని నన్వయించి యుపన్యసింపుచు, వినుచున్న పండితుఁడు తన్ను బాహాటముగఁ దిట్టుచున్నను ల.కవిపద్యమున కర్థాంతరముం జెప్పి తనపని యర్థాంతరము చేసె నని చిన్నవోయి మాటలాడక తొలఁగిపోయెను.

### ల. కవి సి. పి. బ్రౌనుదొరం జూచుట.

ఇట్లుగా ల. కవి పండితుఁడు తనమేనల్లునకుఁ జేసినయపకారమునకు మిగులఁ జింతించినవాఁడై అప్పీలు చేయించియైన నతని ధనమును వసతియు నిలుప నూహించి మేనల్లుని వెంటఁ దీసుకొని బందరుపట్టణమునకుఁ బ్రయాణంబై పోయెను. అచ్చట నుండుప్రొవిన్షియల్ కోర్టులో నప్పీలు చేయించుట కేర్పర్చుకొని ల. కవి అందులో నొకజడ్జిగా నుండిన బ్రౌనుదొరను ముందుగా దర్శించి అతఁడు తెలుగులలోఁ బండితుఁ డవుటంజేసి యందులో నుండెడితనప్రజ్ఞ నతనికిఁ దెల్పి కార్యసాధనము చేసుకొన గమకించి య్యాక్రింది సీసమాలికను జదివె. ఎట్లన్నను.

## సీ స మా లి క.

మ ధువైరికి వ్వనమాలికిఁ గౌస్తుభ
హా రునకును సంశ్రితావనునకు
రా ధికాప్రియునకు రామసోదరునకు
జ గదీశునకు దయాసాగరునకు
శ్రీ నాథునకును రక్షితదేవసమితికిఁ
బ్రౌ ఢభావునకు నారాయణునకు
ను రగేంద్రతల్పున కరిశంఖధరునకుఁ
దొ గలరాయనిఁ గేరుమొగముదొరకు
ర ణనిహతదుష్టరాక్షసరమణునకును
గా నమోహితవల్లవీకాంతునకును
రి పువిదారికి హారికి శ్రీకృష్ణునకును
కి ల్బిషారికి నే నమస్కృతి యొనర్తు.

అనుపద్యంబు చూచి బ్రౌనుదొర సంతసించి ల.కవి వృత్తాంతమంతయు నరసి అతని కాంధ్ర గీర్వాణములలో దేనిలో విశేషపరిశ్రమము గల దని ప్రశ్నింపఁగ ల.కవి తాను శుద్ధాంధ్రకవి నని వక్కాణించె. అటులైన నీ వమరసింహాకృత నిఘంటువులో వివరింపఁబడిన సంస్కృత శబ్దముల కన్నిటికిఁ దెలుగులో సమానముగ నర్థము చెప్పఁ గలవా యని యడిగిన నది పరీక్షించినఁగాని తెలియ దని ల.కవి చెప్పెను. అంతట బ్రౌనుదొర యమరములోని యరుదైనశబ్దములలోఁ గొన్నిటికి శుద్ధాంధ్రపదముల నడుగ నారంభించె ననియు వాని కన్నిటికి ల.కవి సను మగునాంధ్రపదములు చెప్పె ననియు దానికి మిగుల సంతసించి బ్రౌనుదొర ల. కవిరాకకు కతం బేమి యన్ని యడుగఁ దనమేనల్లుం డగు చింతలూరి. మంగన్నం జూపి అతనినిమిత్తమై వచ్చియుంటి నని తెల్పెను. దానిపై బ్రౌనుదొర అతఁ డేమిపనికై వచ్చియుండె ననఁగా నతని నే నీవు వచ్చినకార్యము విన్నవింపు మని తెల్పఁగా మంగన్న యీక్రింది పద్యములం దెల్పెను. అవి యెట్లన్నను:—

సీ. చింతలూరికి మిరాసీదారుఁ డగుజగ్గ, రాజాఖ్యుఁ బుత్రు లౌరసులు లేమిఁ
దనకును బిన్న యాతండ్రి నందను నను, బాపిరాట్సుతు దత్తభావుఁ జేసి
కొనుటచే నిదివఱకును తద్గృహక్షేత్ర, కర్తనై యుండుట కలకటరుక
చేరిలెక్కలఁ జిత్తగించినఁ జాలు, నేఁడి నే నెఱుఁగనియిట్టిపనికి

తే. బాపిరాట్సుతుఁ డని నేను పల్కినట్లు, వాది పన్నినకపటభావమె నిజ మని
పట్టి దత్తుఁడు గాఁ డంచుఁ బండితుండు, చేసె తీరు పుభయభ్రష్టుఁ జేసె నన్ను.

ఉ. అత్తినధర్మశాస్త్రవిధి కడ్డని చూడక కల్కటర్లసం
సత్తులలెక్క లారయ విచారము సేయక రాజ్యమేలుభూ
భృత్తు సభాస్థపత్త్రిలిపిరీతిఁ దలంపక విత్తవాంఛచే
దత్తు నదత్తు డం చనునధార్మికపండితు డుంట యొప్పునే.

ఉ. పస్పసఁ జేసె నాబ్రతుకు పండితుఁ డింకెటు నిల్తు నంచు నే
నిస్పృహవృత్తి నుండఁగను నిన్నటిరేఁ గలలోనఁ గోర్టువా
రిప్పిసి యాలు పట్టి రిఁక నేర్పడ న్యాయము తీర్తు మంచు ధై
ర్యాస్పదసూక్తిఁ బల్కినటులైన మిముం బొడ గానవచ్చితిన్.

అని చదివిన విని బ్రౌనుదొర సంతసించి మంగన్న దాఖలుచేసిన అపీలు స్పెషల్ అప్పీలుగా నంగీకరించె ననియు నద్దానిం దెలిసికొని మంగన్నవిరోధులు పండితునితీర్పు భంగ మగునేమో యని భయపడి మంగన్నతో సమాధానము పడి మంగన్న మరల బ్రౌనుదొరకడఁ జెప్పుకొన నక్కఱ లేకుండ సంతోషపెట్టి రని కలదు.

ల.కవి విశేషములు పెక్కులు గలవు. తెనాలి రామకృష్ణునివాక్కులయం దెట్టిచమత్కృతి కలదో ల.కవివాక్కులయం దట్టిచమత్కృతి కలదనియును, నీతఁడును సమయస్ఫురణము కలవాఁ డనియు, జంగము బసవయ్య మొద లగువారిపై ననేకచాటుధారపద్యంబుల రచించె ననియు వాడుక గలదు. అట్టిపద్యము లసభ్యములుగా నుండుటచేత వానిని వివరింప లేదు.

ఆంధ్రవిద్వత్కవిత్రి కావ్యకవులచరిత్రము ముగిసెను.

శ్రీ ర స్తు.

# కవి జీవితములు.

## 17.

## శిష్టు కృష్ణమూర్తి కవి.

ఇతఁడు ద్వ్యర్థికావ్యకవి యగు ౪౮. కవియొక్క కాలీనప్రసిద్ధ కవి. ౪౮. కవితోఁ దీసిగింపఁదగుకవిత్వసమర్థతయును, ౪౮. కవి యెదిరింపలేని సంగీతప్రజ్ఞయుఁ గలవాఁడని యీకృష్ణమూర్తికవి చెప్పఁదగి యున్నాఁడు. అయినను సర్వకామదాపరిణయపూర్వపక్షములచేఁ గానోవు నీకృష్ణమూర్తికవి కవిత్వవ్యాపారమునకంటె సంగీతవ్యాపారములో నెక్కుడు ప్రతిష్ఠ సంపాదించెను. నేఁటికిని ఆంధ్రదేశమున నీకృష్ణమూర్తి కవి శిష్యులు పెక్కండ్రు సంగీతములోను బెక్కండ్రు సాహిత్యములోఁ గూడ ప్రసిద్ధు లగుచుదుసలిపండితులుగా నున్నారు. ఈకృష్ణమూర్తి కవిని వృద్ధావస్థలో నీచరిత్రకారుఁడు తనబాల్యములో నఁగా ఆ॥ ౧౮౨౦ సంవత్సరప్రాంతములోఁ జూచియున్నాఁడు. అప్పటి కాకవికి ౭౦ సంవత్సరములకుఁ బైగా నుండినట్లు కాన్పించెను. ఎటులనైన నీకవి జననకాలము (క్రీ.శ. ౧౮౦౦-౭౭)=౧౭౨౩ శాలివాహన సంవత్సరప్రాంతమై యుండును. ఈపండితుఁడు సర్ వాల్టరు ఎల్లియట్టుదొర (Sir Walter Elliot దొర చరిత్రవిషయమై చేసినయుద్యమములో సహాయభూతుఁడుగా నుండుటంబట్టి యీచారిత్రోద్యమములోఁగూడ సహాయభూతుఁడైన వాఁడే అనిచెప్పవలసియున్నది. పైదొర శిలాశాసన పరీక్ష చేయునపు డీకృష్ణమూర్తికవి శాసనాక్షరశోధకుఁడై యుండెననియును ద్రాక్షారామములో నుండెడునసంఖ్యమగుశిలాశాసనములన్నియు నీకవివలననే యెత్తి వ్రాయుంబడెననియు సంప్రదాయజ్ఞాభిప్రాయము.